

1983-05-15

þÿ • - ± • ã ä ¯ ± - ä ì¼ ç â 1 1 3 ç â - ä µ

þÿ “ á · ³ ì á¹ ç â ž µ ½ ì à ç å » ç â

<http://hdl.handle.net/11728/8763>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : Π Ε Τ Ρ Ο Σ Χ Α Ρ Η Σ

ΕΤΟΣ ΝΖ' — ΤΟΜΟΣ 113^{ος} — ΤΕΥΧΟΣ 1341

Ἀθήναι, 15 Μαΐου 1983

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΓΙΩΡΓΗΣ ΚΟΤΣΙΡΑΣ ..... Φέγγει στή μνήμη (ποίημα).
 ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ ..... Προβλήματα κ' ἐρωτήματα. Παραλειπόμενα.
 Κ. Α. ΤΡΥΠΑΝΗΣ ..... Τὰ Δωδεκάνησα (μιά ἐπέτειος).
 Γ. Π. ΣΑΒΒΙΔΗΣ ..... Πόλυς Μοδινός (σκιαγραφία).
 ΠΟΛΥΣ ΜΟΔΙΝΟΣ ..... Ὁ Καβάφης ὅπως τὸν γνώρισα (ὁμιλία).
 ΜΑΡΙΑ ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ ..... Παρθενικοί δισταγμοὶ τῆς ἀνοιξῆς (ποίημα).
 ΕΛΕΝΗ ΔΑΜΒΟΥΝΕΛΗ ..... Τὰ Πασχαλινὰ κείμενα τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ ἑπτὰ λανθάνοντα.
 ΚΩΣΤΑΣ Ι. ΚΑΛΑΤΖΗΣ ..... «Τεκέλι-λι...» (διήγημα).
 ΘΕΜΙΣ ΣΙΑΠΚΑΡΑ-ΠΙΤΣΙΛΛΙΔΟΥ ..... Ὁ Hubert Pernot σὲ ἓνα του γράμμα (μελέτη).
 Β. ΜΑΡΓΑΡΗΣ ..... Ἡ βάρκα (ποίημα).
 ΝΙΝΑ ΚΟΚΚΑΛΙΔΟΥ ΝΑΧΜΙΑ ..... Τὸ φαναράκι (διήγημα).
 ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΟΥΚΗΣ ..... Πουλιὰ τοῦ δειλινοῦ (ποίημα).
 ΚΙΜΩΝ ΛΩΛΟΣ ..... Τὸ Διεθνὲς Παράπηγμα (συνέχεια).
 ΕΛ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ..... Στὸ παιδί μου (ποίημα).
 ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ. Γύρω ἀπὸ τοὺς ὄρους φιλολογία, ἑλαφρά φιλολογία, λογοτεχνία (μελέτη).
 ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΣΤΙΟΥ ..... Μέθοδος ζωῆς (ποίημα).
 ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΜΑΚΡΑΚΗΣ .. Ὁ σοσιαλισμὸς τοῦ Ντοστογιέφσκι καὶ ἡ σοβιετικὴ κριτικὴ (τέλος).
 JACINTO D. JUAREZ (ἀπόδοση Γ. Δ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗ) ..... Ἴσότητα (ποίημα).

Στὸ τεῦχος τοῦτο :

Κείμενα γιὰ τὸν Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗ

*

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

1927

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ ΤΗΝ 1 ΚΑΙ ΣΤΙΣ 15 ΚΑΘΕ ΜΗΝΟΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

Ὁδός Νίκης 16 — Ἀθήναι (118) — Τηλ. 32.20.501

Προϊστάμενος Τυπογραφείου ΕΥΑΓ. Δ. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ, Φωτομάρα 54, τηλ. 92.38.933

(Σύμφωνα με τόν Νόμο περί Τύπου).

ΣΥΝΔΡΟΜΗ : Ἐσωτερικοῦ: ἐτήσια δρχ. 4.500, ἑξάμ. δρχ. 3.500.
Ἐξωτερικοῦ: μόνο ἐτήσια, δολλ. Ἀμερικῆς 120.
Τιμὴ τεύχους ..... δρχ. 175.

Ἐγγραφή συνδρομητῶν στό βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἐστίας»
Ι. Δ. Κολλάρου καί Σιας Α.Ε., Σόλωνος 60, (Τ.Τ. 135)
καί στά γραφεῖα τῆς «Νέας Ἐστίας», Νίκης 16, δ' ὄροφος.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ (συνέχεια)

Τὸ Δεκαπενθήμερο :

Τὰ Γεγονότα καὶ τὰ Ζητήματα (Χ. : Ἡ γενιά τοῦ '30.) — Ἐπικαιρότητες (Χ. : Οἱ τρεῖς ἐπέτειοι. —
Μέλης Βουδοῦρης : Δημῶναξ καὶ Ν. Καζαντζάκης.) — Εἰδήσεις. — Τὰ Νέα Βιβλία. — Περιοδικὰ
κ' ἑφημερίδες. — Ἀλληλογραφία.

Εἰκόνες :

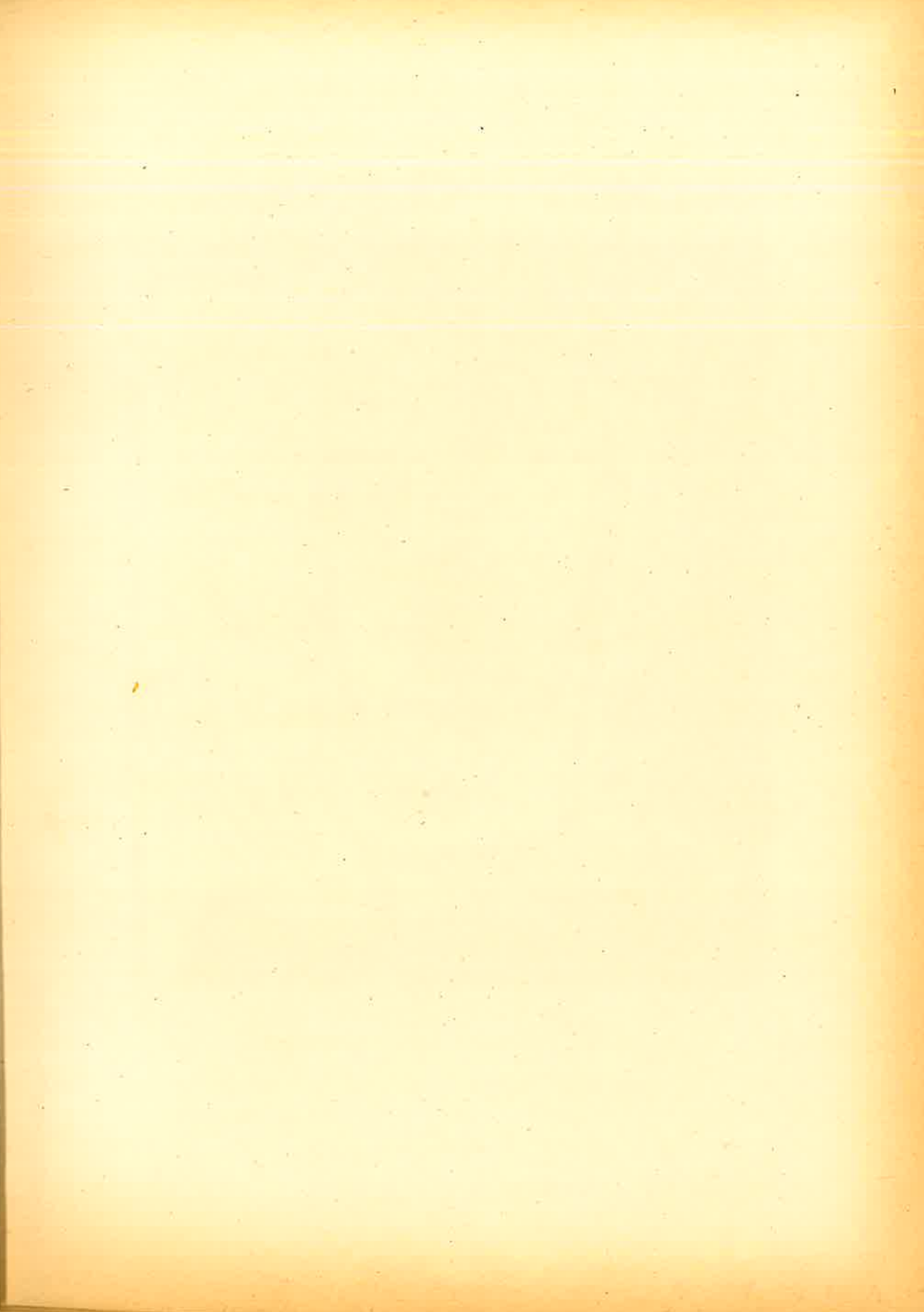
Karl Schmidt-Rottluff : Προφήτισσα.

Στὰ ἐρχόμενα τεύχη τῆς «ΝΕΑΣ ΕΣΤΙΑΣ» :

Ὁ Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ καὶ ὁ ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

ὅπως τοὺς εἶδαν νεώτεροι μελετητές.

*

KARL SCHMIDT - ROTTLUFF

ΠΡΟΦΗΤΕΙΣΣΑ

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ ΝΖ' - 1983
ΤΟΜΟΣ ΕΚΑΤΟΣΤΟΣ
ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ, 15 ΜΑΪΟΥ 1983

ΤΕΥΧΟΣ 1341

ΦΕΓΓΕΙ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ

*Πράσινο φωτεινό τῶν φύλλων
Σὰν πέφτει πάνω τους ὁ ἥλιος
Μὲ τὴ σπατάλη του πρῶι πρῶι*

*Καὶ τί παράξενα ἐδῶ ἀνταμώνουν
Μὲ τὰ πλατάνια οἱ φοινικιᾶς
Μὲς στὴν ἀπομεσήμερη γαλήνη!*

*Φύλλα στὶς λεῦκες, ποῦ ὅταν
Μὲ βιάση τὰ γυρίζει ὁ ἄνεμος
Δείχνουν πὼς εἶναι χιονισμένα.*

*Φέγγει στὴ μνήμη παιδικὴ ἐξοχὴ
Μὲ τὰ γυμνά κλαδιά μὲς στὸ χειμῶνα
Ποῦ θὰ πετάξουν φύλλα τὸν Ἀπρίλη.*

*Φέγγει στὴ μνήμη τώρα, ποῦ ὅταν
Γυρίζει τὰ μαλλιά μου ὁ ἄνεμος
Δείχνουν πὼς εἶναι χιονισμένα.*

*Στὴ μνήμη φέγγει πάλι ἡ παιδικὴ ἐξοχὴ
Καὶ τὸ δωμάτιό μου ἔχει γεμίσει
Βλαστούς, ποτάμια, ρόδα καὶ πουλιά.*

*Ἄχ νὰ ἴδω μὲν δέντρο πολυκαιρωτό
Καὶ νὰ βγάλω καινούρια φύλλα
Φρέσκα τὴν ἀνοιξη κάθε φορὰ!*

ΓΙΩΡΓΗΣ ΚΟΤΣΙΡΑΣ

ΠΑΡΑΛΕΙΠΟΜΕΝΑ

Πολλά κείμενά μου αποφεύγω νὰ τὰ δημοσιεύω στὴ «Νέα Ἑστία». Καὶ τὴν αἰτία ἐλπίζω ὅτι εὐκόλα τὴν μαντεύει ὁ ἀναγνώστης : Προσπαθῶ νὰ μὴν ἀπασχολῶ πολὺν χῶρο τῆς καὶ τὸν ἀφήνω γιὰ τὶς ἐργασίες τῶν συνεργατῶν μου. Γι' αὐτὸ καὶ δὲ θὰ δημοσιευθοῦν στὶς σελίδες τῆς οἱ δυὸ τελευταῖες διαλέξεις μου, γιὰ τὸν Καβάφη ἢ μιὰ, γιὰ τὸν Καζαντζάκη ἢ ἄλλη, ἀφοῦ ἄλλωστε θὰ τυπωθοῦν στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας καὶ σὲ ἄλλο περιοδικὸ κ' ἔπειτα θὰ κυκλοφορήσουν σὲ χωριστὰ ἀνάτυπα. Δὲν μπορῶ ὅμως νὰ μὴ δώσω ὅ,τι δὲν εἶπα, ἀπὸ ἔλλειψη χρόνου, στὴν Ἀκαδημία ἢ, ἀκριβέστερα, ὅ,τι θὰ ὀλοκλήρωνε ὅσα ὑποστήριξα γιὰ τὴ δραματικὴ οὐσία τοῦ ἔργου τοῦ Καβάφη. Περιορίστηκα νὰ διατυπώσω τὴ διαφωνία μου μὲ τοὺς κριτικοὺς τοῦ Καβάφη πού τὸν θεωροῦν λυρικὸ ποιητὴ καὶ ἐξήγησα :

Ἀπὸ τὰ ποιήματά του λείπουν ὅλα τὰ βασικὰ γνωρίσματα τοῦ γνήσιου λυρικοῦ στίχου, ἢ χαρὰ ἢ καὶ ἡ θλίψη χωρὶς βαθὺ καὶ τυραννικὸ στοχασμὸ, ἢ μουσικὴ πού βασίζεται στὸ μέτρο καὶ στὴν ἀπατηλὴ ὁμοιοκαταληξία, ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ ἀφθονία λόγου, ἐνῶ περισσεύει στὸν Καβάφη ἡ περί-

σκεψη, ὁ χαμηλὸς τόνος, ἡ συκρατημένη συγκίνηση, ἡ ἄκρα λιτότητα. Ὁ λυρισμὸς ἔχει φῶς, ἔχει κελάδημα. Τὸ ποίημα τοῦ Καβάφη κινεῖται σὲ χῶρους, ὅπου ἀπαγορεύεται ὁ ὅποιοςδήποτε ἐνθουσιασμὸς καὶ ἐπικρατεῖ ἡ σκεπασμένη ἀπὸ ἀξιοπρέπεια δοκιμασία, δηλαδὴ ἐπικρατεῖ ὁ δραματικὸς λόγος πού ἀποστρέφεται τὴν ἐξωτερικὴ ἔνταση καὶ περιορίζεται στὴν πικρὴ ἐσωτερικὴ περίσκεψη. Καὶ συχνὰ γίνεται ἐπίγραμμα.

Τὴν τοποθέτηση αὐτὴ τοῦ Καβάφη στὸν ποιητικὸ μας λόγο τὴν ἔκαμα δυὸ μῆνες ἔπειτ' ἀπὸ τὸ θάνατό του, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1933. Καὶ τὴν ἴδια ἀποτίμηση κάνω καὶ τώρα, μὲ περισσότερη βεβαιότητα, μὲ τὴν πεποίθηση πιά πού ἔχει στερεωθεῖ περισσότερο ἀπὸ τὸ πέρασμα τόσων χρόνων. Τὸ ἔργο τοῦ Καβάφη εἶναι μιὰ ἄρνηση. Ὅμως ἡ ἄρνηση αὐτὴ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴ ζωὴ, μὲ τὸν ἄνθρωπο, μὲ τὸν κόσμο, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐργασία τῶν περισσότερων λυρικῶν μας. Ὁ Καβάφης μποροῦσε νὰ χρησιμοποίησει καὶ τρόπους καὶ σκέψεις καὶ ὅ,τι ἄλλο τοῦ ἐπρόσφερε ἡ ποιητικὴ μας παράδοση. Ἀλλὰ δὲν ἦταν ἀπὸ τοὺς πνευματικοὺς ἀνθρώπους πού ἱκανοποιοῦνται μὲ

ὅ,τι ὑπάρχει. Ἡ ρητορεία, πού κυριαρχοῦσε στοὺς στίχους τῶν περισσότερων ποιητῶν μας, δὲν τοῦ ἔλεγε τίποτα, γιὰ νὰ μὴν πῶ ὅτι προκαλοῦσε τὴν ἀποστροφή του. Ὁ Καβάφης εἶχε τὸν κόσμον του. Καὶ τὸν ἔδωσε, ἀφοῦ ἀρνήθηκε ὅ,τι ἐνθουσίαζε γύρω του. Χωρὶς νὰ κραυγάσει, χωρὶς νὰ καταφύγει στὰ εὐκόλα κ' ἐντυπωσιακὰ μέσα, χωρὶς νὰ βγεῖ σ' ἐξῶστες καὶ νὰ ἐκφωνήσῃ λόγους στὰ πλήθη.

Ὁ Καβάφης ἦταν ἓνας αἰφνιδιασμός, προπάντων γιὰ τοὺς ποιητὲς τῆς ἐποχῆς του, πού οἱ περισσότεροι ἦταν λυρικοὶ ποιητὲς, ἀπροετοίμαστοι νὰ δεχτοῦν τὴ σκληρὴ ἀρνηση τοῦ ἔργου τους. Ἔχουμε, βέβαια, καὶ τὶς ἐξαιρέσεις : ὁ Γρυπάρης, ὁ Μαλακάσης, ὁ Οὐράνης,

ἐτόλμησαν, ἀφοῦ προηγήθηκε ὁ Ξενόπουλος τὸ 1903, εἶπαν τὸ 1924 καὶ τὸ 1933 καλοὺς λόγους γιὰ τὸν Ἀλεξανδρινὸ ποιητὴ στὴ «Νέα Τέχνη» καὶ στὴ «Νέα Ἑστία». Ἀλλὰ οἱ ἄλλοι; Μερικοὶ ἔσπρωξαν τὴν ἀρνησὴ τους ὡς τὴ σάτιρα καὶ τὸ χλευασμὸ.

Αὐτὰ πρὶν ἀπὸ ἑβδομήντα, ἀπὸ ἐξήντα κὶ ἀπὸ πενήντα ἀκόμη χρόνια. Κὶ ἀλήθεια, ὑπάρχει μιὰ βαρὴ εὐθύνη. Ἀλλὰ τὴν εὐθύνη αὐτὴ μόνο στὴ γενεὰ τοῦ 1930, στὴ γενεὰ μου, δὲν μποροῦμε νὰ τὴν φορτώσουμε. Εἶναι ἓνα γεγονός, πού ἔχει δικαίωμα ἢ γενεὰ αὐτὴ νὰ τὸ ἐπικαλεῖται, ὅταν τὴν κατηγοροῦν γιὰ λάθη ἢ ἀνεπάρκειες, πού δὲ φαίνεται νὰ ἔχουν περάσει ἀπὸ ἡρεμο καὶ δίκαιο ἔλεγχον.

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΜΙΑ ΕΠΕΤΕΙΟΣ

ΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ

(14 Μαΐου 1945)

«Ὁ δειλινὸ, στὰ δειλινὰ μου ἀξέχαστο»... Μπαίναμε στὰ νερὰ τῶν Δωδεκανήσων. Ὁ ἥλιος μόλις εἶχε δύσει, καὶ ἡ θάλασσα ἦταν σὰν ἀστραφτερὸ γυαλί, ἀπόλυτη γαλήνη. Εἶμουν ἐπάνω στὸ ἀντιτορπιλικὸ «Ναυαρίνο», πού συνόδευε τὸν «Ἀβέρωφ» μὲ τὸν Ἀντιβασιλέα καὶ ἀρχιεπίσκοπο Δαμασκηνὸ πηγαίνοντας νὰ παραλάβει τὴν ἀπελευθερωμένη Ρόδο. Ὁ «Ἀβέρωφ» προχωροῦσε μέσ' στὸ μούχρωμα βαρὺς ἀπὸ τὴ δόξα του καὶ ἀργοκίνητος ἀπὸ τὰ χρόνια του — ρυθμικὰ χτυποῦσε ἢ καρδιά του — ὅταν ὄλοι οἱ ναῦτες παρατάχθηκαν στὰ καταστρώματα καὶ σκαρφάλωσαν συμμετρικὰ ὡς ἐπάνω στὰ κατάρτια, καὶ εἶδαμε τὴν ψηλὴ ἐπιβλητικὴ μορφή τοῦ Ἀρχιεπισκόπου νὰ βγαίνει στὸ Ἀπὸ ἀνέκδοτο Ἡμερολόγιο.

πίσω μπαλκονάκι τοῦ «Ἀβέρωφ» πού κρεμόταν πάνω ἀπὸ τὴν πρύμνη, νὰ εὐλογεῖ τὰ νερὰ καὶ μετὰ νὰ ψάλλει ἑνατρισάγιο γιὰ τοὺς ναυτικούς πού χάθηκαν, πού ἔδωσαν τὴ ζωὴ τους γιὰ τὰ νησιά μας, χωρὶς νὰ ἀξιοθοῦν νὰ χαροῦν μιὰ τέτοια μέρα, μιὰ τέτοια στιγμή. Ἔβλεπα, ἔβλεπα, ἀκουγα, ἀκουγα γιὰ ὄλους. Τὸ τρισάγιο τελείωσε, καὶ τότε ἔριξε μὲ μιὰ ἐπιβλητικὴ χειρονομία ὁ Δαμασκηνὸς ἓνα δάφνινο στεφάνι στὰ κύματα γιὰ νὰ τιμήσει τοὺς νεκρούς. Στεγνὸ δὲν ἔμεινε μάτι. Μετὰ γύρισε καὶ ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὸ μπαλκόνι. Τὰ ναυτάκια σκούπισαν τὰ δάκρυά τους κάμνοντας τὸ σταυρὸ τους. Νύχτωσε. Αὔριο θὰ πατοῦσαμε μιὰν ἐλεύθερη Ρόδο».

Κ. Α. ΤΡΥΠΑΝΗΣ

Ο ΚΑΒΑΦΗΣ ΟΠΩΣ ΤΟΝ ΓΝΩΡΙΣΑ

Η Εταιρεία Σπουδών έχει απόψε την ε-
ξαιρετική τιμή και χαρά να ολοκληρώσει τον
κύκλο ομιλιών μας για τα 50χρονα του Κα-
βάφη, με τον κ. Πόλυ Μοδινό, πρεσβευτή
της Κύπρου στο Βατικανό, που θα μας μι-
λήσει για τον Καβάφη όπως τον γνώρισε
ο ίδιος. Μετά το τέλος της ομιλίας, θα γίνει
το καθιερωμένο διάλειμμα, και ύστερα — ως
έναυσμα μιας ενδεχόμενης συζήτησης — ο
κ. Μοδινός δέχτηκε να διαβαστεί το σύντο-
μο κείμενο με το οποίο είχε προλογίσει, στα
1918, την θρυλική διάλεξη του αείμνηστου
Αλέκου Σεγκόπουλου «Περί του ποιητικού
έργου του Κ. Π. Καβάφη».

Για όσους από εμάς, αμυδρά μόνο γνω-
ρίζουν τα κύρια σημεία του βίου και της
πολιτείας του κ. Μοδινού, έκρινα χρήσιμο
και πρέπον να εκθέσω συνοπτικά τα εξής
δυσεύρετα στοιχεία :

Ο Πολύκαρπος Μοδινός γεννήθηκε το
1899 στην Αλεξάνδρεια. Ο πατέρας του,
Πολύβιος, καταγόταν από την Λεμεσό, και
από το 1894 καθιερώθηκε ως ένας από τους
πιο φημισμένους γιατρούς του Αιγυπτιακού
Ελληνισμού.

Η γνωριμία του νεαρού Πόλυ με τον Κα-
βάφη, χρονολογείται ασφαλώς από τον Ιού-
λιο 1917. Τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς
ξεσπαθώνει σχετικώς ήπια, μαζί με την
παρδαλή παρέα των λεγόμενων «Απουάνων»
υπέρ του Καβάφη και εναντίον του Μαλάνου,
στο συλλογικό φυλλάδιο *Τέχνη και
Ρουτίνα*. Αλλά η επίσημη εμφάνισή
του στα γράμματα, έγινε τον Φεβρουάριο
1918, όταν οργάνωσε και προλόγισε την
διάλεξη του Σεγκόπουλου.

Έκτοτε, τον παρακολουθούμε να συνερ-
γάζεται σποραδικά, με ποιητικά είτε κριτι-
κά κείμενα, στα λογοτεχνικά περιοδικά
Γράμματα (1918), *Βωμός* (1919),
Σκέψη (1921), *Αργώ* (1924-26),

Νέα Ζωή (1927) και *Αλεξάνδρι-
νή Τέχνη* (1930), πάντα σε άμεση είτε
έμμεση σχέση με τον Καβάφη.

Το πρώτο του λογοτεχνικό βιβλίο, *Ρυθ-
μικές Ζώες*, εκδίδεται το 1927, σε
πολυτελή έκδοση με λετρίνες και προμετω-
πίδα του Κόντογλου. Δεκαεφτά χρόνια αρ-
γότερα, στις κρίσιμες μέρες του 1944, θα
εκδώσει το βιβλίο *Εμείς οι Έλλη-
νες*, υπόδειγμα νηφάλιας και λακωνικής
εθνικής αυτογνωσίας. Μόλις το 1980 στέρ-
γει να εκδοθούν, με πολύτιμα σχόλιά του,
οι *Τρεις Επιστολές* που του είχε
στείλει ο Καβάφης. Και ως στοχαστικός
ποιητής θα επανεμφανιστεί το 1982, εκδί-
δοντας τον *Διάλογο με τον Φτω-
χούλη της Ασσίζης*, απόσταγμα
ανθρωπιστικής, ευλαβικής σκέψης και λυρι-
κής ευαισθησίας τουλάχιστον μισού αιώνα.

Η λογοτεχνική αυτή δραστηριότητα του
κ. Μοδινού, θα μπορούσε να θεωρηθεί πά-
ρεργη — όπως και τα αρχαιολογικά του εν-
διαφέροντα —, σε σύγκριση με τις αδιάκο-
πες νομικές, πολιτικές και διπλωματικές
επιδόσεις του. Ωστόσο είναι παράλληλες εκ-
φάνσεις της ίδιας αρμονικής ψυχής.

Βάσιμες πληροφορίες τον φέρουν ως έναν
από τους πρώτους και σταθερότερους οπα-
δούς του Γεωργίου Σκληρού. Ο πόθος του
για έμπρακτη δικαιοσύνη, τον οδηγεί, ύστε-
ρα από νομικές σπουδές στο Παρίσι, να θη-
τεύσει στα Μεικτά Δικαστήρια της Αιγύ-
πτου, από το 1923 ως το 1949, πρώτα ως
δικηγόρος και αργότερα ως δικαστής. Κατά
την ίδια περίοδο, δημοσιεύει σε γαλλική
γλώσσα 12 επιστημονικά άρθρα για καιρία
θέματα ποινικού, αστικού και διεθνούς δι-
καίου, καθώς και μια πρωτοποριακή μονο-
γραφία για το πρόβλημα της πορνείας στην
Αίγυπτο.

Το 1951 αρχίζει η θητεία του στην Γενική Γραμματεία του Συμβουλίου της Ευρώπης. Δέκα χρόνια αργότερα θα εκλεγεί Αναπληρωτής Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου — μα, ως εκπρόσωπος της Ελλάδας, θα παραιτηθεί μετά το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967. Κατά την δεύτερη αυτή περίοδο της δημόσιας σταδιοδρομίας του, περί τα 20 ξενόγλωσσα επιστημονικά δημοσιεύματά του έχουν αντικείμενο τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Η προσφορά του επικυρώνεται το 1968 στο Παρίσι, με την έκδοση τιμητικού Αφιερώματος 500 σελίδων, στο οποίο συνεργάζονται 33 διεθνείς πολιτικές και επιστημονικές προσωπικότητες. Ταυτόχρονα, αναγορεύεται επίτιμος διδάκτωρ του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου.

Σε ηλικία 70 ετών, το 1969, ο Πόλυς Μοδινός ξεκινάει την τρίτη — μέχρι στιγμής! — σταδιοδρομία του. Κατ' αρχήν ως πρώτος πρεσβευτής της Κύπρου στο Παρίσι, χάρη στο διεθνές κύρος του εγκαινιάζει κυπριακές πρεσβείες και στο Βέλγιο, και στην Ολλανδία, και στο Λουξεμβούργο, και

στην Κοινή Αγορά, και στην Πορτογαλία, και στην Ισπανία, και στο Βατικανό — και Κύριος οίδε πού ακόμη. Ταυτόχρονα, σε ειδικά σεμινάρια, εκπαιδεύει τα αυριανά διπλωματικά στελέχη της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Έτσι, η αποψινή ομιλία του κ. Μοδινού, μας δίνει βεβαίως την σπάνια ευκαιρία να ακούσουμε την στοχαστική μαρτυρία ενός από τους ανιδιοτελέστερους φίλους του Καβάφη. Αλλά και να γνωρίσουμε ένα από τα ωραιότερα δείγματα του Homo Alexandrinus* και τέλος να τιμήσουμε, με την προσοχή μας, μία από τις εξοχότερες ηθικές προσωπικότητες του Μείζονος Ελληνισμού στον αιώνα μας. Ή, απλούστερα, να ξαναθυμηθούμε, ενεργά, τους καβαφικούς στίχους :

Όταν θα θέλουν οι Έλληνες να καυχηθούν,
«Τέτοιους βγάζει το έθνος μας» θα λένε
για σας —

Πολύκαρπε και πολυχρονομένη φίλε.
Αθήνα, 17 Φεβρουαρίου 1983

Γ. Π. ΣΑΒΒΙΔΗΣ

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΟΜΙΛΙΑΣ*

[Ο ΚΑΒΑΦΗΣ ΟΠΩΣ ΤΟΝ ΓΝΩΡΙΣΑ]

Ἀγαπητοὶ Φίλοι, ἡ μακροβιότης εἶναι ἐπιθυμητή, εἶπε ὁ Alexis Carrel, μόνο ἂν παρατείνει τὴν νεότητα καὶ ὄχι τὸ γῆρας. Μιλώντας γιὰ τὸν Καβάφη ἔχω τὸ αἶσθημα ὅτι παρατείνονται τὰ νεανικά μου χρόνια, καὶ ἐλαφρώνουν τὰ βάρη τῆς μακροβιότητος ἀφοῦ σ' αὐτὴ χρωστῶ τὴν τιμὴ καὶ τὴ χαρὰ νὰ βρίσκομαι σήμερα μαζί σας.

Ἐπανερχεται στὴ μνήμη μου κι' ἀναβιώνει, μαζί μὲ τὸν Καβάφη, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ μυθικὴ πόλη πού ἀξιώθήκαμε, μὲ τὴν χλιδὴ καὶ τὰ πλούτη τῆς, τίς φτώχειες καὶ τίς κακομοιριές τῆς, μ' ἓνα λιγιστὸ καὶ ἐπιφανειακὸ κοσμοπολιτισμὸ πού δὲν προχωροῦσε σὲ βάθος, τεμαχισμένη σὲ ξένες κοινότητες καὶ παροικίες πού ὀργανώθηκαν καὶ

λειτούργησαν (χάρης στὶς Διομολογήσεις) παράπλευρα τοῦ ἐντόπιου πληθυσμοῦ. Ἡ Ἀλεξάνδρεια τοῦ 19οῦ αἰώνα πού ἀπὸ τὴν παλιὰ τῆς αἴγλη δὲν τῆς εἶχε ἀπομείνει παρά ἡ ἑλληνικὴ σφραγίδα τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς, ἡ Ἀλεξάνδρεια ἡ πλησίον τῆς Αἰγύπτου — ad Aegyptum — ὅπως τὴν ἀποκαλοῦσαν οἱ Ρωμαῖοι.

Καβάφης καὶ Ἀλεξάνδρεια θὰ παραμείνουν γιὰ μᾶς — τοὺς ἐλάχιστους ἐπιγόνους — ἀλληλένδετοι καὶ ἀδιαχώριστοι. Μιλοῦμε γιὰ τὸν Καβάφη καὶ ξαναζωντανεύει ἡ Ἀλεξάνδρεια: ἀναπολοῦμε τὴν πόλη πού γεννηθήκαμε καὶ ἐμφανίζεται ἡ μορφή τοῦ Καβάφη.

Ὅσοι προσπάθησαν νὰ περιγράψουν τὸν ἄνθρωπο Καβάφη, ὅσοι ἐπεχείρησαν νὰ δώσουν μιὰ ζωντανὴ εἰκόνα τοῦ ποιητῆ, βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη νὰ τὸν τοποθετήσουν

*Ὁμιλία στὴν «Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ» (Μωραΐτης).

στὸ πραγματικὸ περιβάλλον του, στὴν πόλη ποὺ γεννήθηκε καὶ ἔζησε, στοὺς δρόμους καὶ τίς συνοικίες ποὺ σύχναζε, στὸ σπῆτι ποὺ κατοικοῦσε. Τὰ πάντα παίρνουν μιὰ ιδιαίτερη σημασία : ἡ καταγωγή του, ἡ οἰκογένειά του, οἱ φίλοι του, οἱ λάμπες καὶ τὰ κεριὰ ποὺ φώτιζαν τὸ διαμέρισμά του· καὶ τὸ ὅτι κατοικοῦσε μεταξὺ ἐνὸς δρόμου ποὺ βρίσκονταν τὰ δημόσια πορνεῖα καὶ ἐνὸς ἄλλου ποὺ βρίσκετο τὸ Ἑλληνικὸ Νοσοκομεῖο. Ἡ «*que Lepsius*» καὶ ὁ πιστὸς ἠπέρετης Μοργκάνη, τὸ βιβλιοπωλεῖο («*Γράμματα*»), τὰ λιγασέλιδα φυλλάδια ποὺ κυκλοφοροῦσε φιλάργυρα καὶ ποὺ πρόσφερε μόνο σὲ κείνους ποὺ ἐκτιμοῦσαν τὸ ἔργο του, ὅλα ἔχουν λεχθεῖ, ἐπισημανθεῖ, ἀναλυθεῖ ὡς καὶ ἡ πιὸ μικρὴ, ἡ πιὸ ἀσήμαντη καὶ κάποτε ἡ πιὸ ἄσκοπη λεπτομέρεια.

Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Καβάφης, ποὺ στὸ σύνολο παρουσίασε ἓνα πολὺ μικρὸ ἀριθμὸ ποιημάτων, προκάλεσε — στοὺς δικούς μας καὶ στοὺς διεθνεῖς κύκλους — μιὰ ἀπίστευτα ὀγκώδη βιογραφία καὶ βιβλιογραφία. Ἀκόμη καὶ οἱ διαφορές, οἱ διαμάχες μεταξὺ τῶν σχολιαστῶν του εἶναι δείγμα χαρακτηριστικὸ τῆς ἐπίδρασης, τῆς ἐπιβίωσης καὶ τελικὰ τῆς θριαμβευτικῆς ἀναγνώρισης ἐνὸς μοναδικοῦ ποιητικοῦ ἔργου.

Διερωτῶμαι ἂν μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, ἂν π. χ. ζοῦσε στὴν Ἀθήνα, στὴν Κωνσταντινούπολη ἢ στὸ Λονδίνο, θὰ μποροῦσε ὁ Καβάφης νὰ εἶναι ὁ ποιητῆς τοῦ «*Ἀπολείπειν ὁ Θεὸς Ἀντώνιον*», τῆς «*Πόλης*», τῆς «*Ἰθάκης*», τοῦ «*Περιμένοντας τοὺς Βαρβάρους*». Αὐτὸ τὸ ἐρώτημα μοιάζει φυσικὸ — ἂν καὶ ἀναπάντητο — σὲ κείνους ποὺ εἶχαν τὴν τύχη νὰ ζήσουν στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ νὰ γνωρίσουν προσωπικὰ τὸν Καβάφη.

* * *

Ἦμουν δὲν ἤμουν 17 χρόνων, τότε ποὺ μορφώνονταν αἰσθήματα καὶ σκέψεις, ἔτυχε νὰ διαβάσω γιὰ πρώτη φορὰ ἓνα ποίημα τοῦ Καβάφη :

«*Τὰ μεγαλεῖα νὰ φοβᾶσαι, ὦ ψυχῆ.
Καὶ τὲς φιλοδοξίες σου νὰ ὑπερηκίσεις
ἂν δὲν μπορεῖς, μὲ δισταγμὸ καὶ προφυλάξεις
νὰ τὲς ἀκολουθεῖς...*»

Βαρὺς καὶ διδακτικὸς ὁ τόνος, πρωτότυπη ἢ ἐκφραση, τὸ «*Μάρτυαι, Εἰδοί*», ἀκόμη καὶ μὲ τὸν τίτλο του, μοῦ ἔκανε μεγάλη ἐντύπωση. Ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς «*Νέας Ζωῆς*» συνδεόμενον μὲ τὸν Βάσο Παυλίδη. Μέσον αὐτοῦ γνώρισα τὸν Καβάφη.

Εἶναι ἄραγε ἀνάγκη νὰ περιγράψω τίς πρῶτες μου ἐντυπώσεις; Δὲν νομίζω νὰ διαφέρουν ἀπ' ὅ,τι ἔχει ἤδη εἰπωθεῖ. Χώρα ἀπὸ τὴν τοποθεσία τῆς κατοικίας του, τὴν ἐπίπλωσή του σαλονιοῦ του, τὴν ἔλλειψη ἠλεκτρικοῦ φωτὸς καὶ τηλεφώνου, περισσότερο ἀπ' ὅλα παρεξενετήκα μετὰ τὴν προφορὰ τοῦ Καβάφη, τὸν τόνο τῆς φωνῆς του, τὸν τρόπο ποὺ ἐκφράζετο, ποὺ διηγεῖτο μὲ ἀτέλειωτες φράσεις καὶ παρενθέσεις· καὶ τὸ πῶς βιάδιζε ἢ πῶς χαιρετοῦσε ὑψώνοντας κυκλικὰ, ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω, τὸ δεξὶ του χέρι. Ἦταν τότε 53-54 ἐτῶν καὶ ἕμοιαζε δέκα χρόνια μεγαλύτερος. Τὸ παρουσιαστικὸ του, τὸ ντύσιμό του, τὸ χτένισμά του μετὰ πλάγια ρίγα, ἀκόμη καὶ τὰ γυαλιά του μὲ ἀσημένιο γῦρο, τὸν ἔδειχναν σὰν ἓνα ἠλικιωμένο κύριο τῆς ἀστικῆς τάξης μὲ κάποια δόση ἀριστοκρατισμοῦ.

Χρειάστηκε ἀρκετὸς καιρὸς γιὰ νὰ κερδίσω τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ Καβάφη. Αὐτὴ ἐκδηλώθηκε μὲ τὴν προσφορὰ μιᾶς συλλογῆς τῶν ποιημάτων του ἀφιερωμένης («*Στὸν λόγιο Πόλυ Μοδινό*»). Πῶς νὰ μὴ κολακευθεῖ ὁ ἀρχάριος, ἀπειρος, ἐπίδοξος... λογοτέχνης;

Ἀρχῆς τοῦ 1917 τόλμησα νὰ τοῦ ὑποβάλω μερικὰ κείμενά μου, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἓνα μὲ τίτλο «*Σκέψεις πάνω στὴ Graziella τοῦ Λαμαρτίνου*». «*Βλέπω ὅτι ἀσχολεῖσαι μὲ τὴν κριτικὴ, μοῦ εἶπε ὁ Καβάφης. Τί καλὰ ποὺ κάνεις. Ἡ κριτικὴ εἶναι ἀπαραίτητη στὴ λογοτεχνία. Μιὰ ἔγκυρη γνώμη τὴν χρειάζονται καὶ οἱ συγγραφεῖς καὶ οἱ ἀναγνώσται*». Συχνὰ μοῦ μιλοῦσε ὁ Καβάφης — στίς ἀρχές ποὺ τὸν γνώρισα — γιὰ τὴ σημασία ποὺ εἶχε μιὰ καλὴ κριτικὴ, σὰν νὰ προσπαθοῦσε νὰ μοῦ ὑποδείξει τὸν δρόμο ποὺ θὰ μποροῦσα νὰ ἀκολουθῆσω. Τὸ δοκίμιό μου γιὰ τὴν Graziella εὐτυχῶς δὲν δημοσιεύθηκε ποτέ.

* * *

Ἐκεῖνο ποὺ διέκρινε, ποὺ ξεχώριζε ἀπόλυτα τὸν Καβάφη ἦταν ἡ διαλεκτικὴ του.

Για να το αντιληφθείς πρέπει να τον έχεις ακούσει όχι δέκα, όχι εκατό αλλά χίλιες φορές να έρμηνεύει τα ποιήματά του, να διηγείται τα ιστορικά γεγονότα που του ενέπνευσαν το ένα ή το άλλο ποίημα, να εξηγήσει γιατί προτίμησε την τάδε λέξη αντί της τάδε, να όμολογεί τις δυσκολίες που συνάντησε έρευνώντας αρχαίους συγγραφείς, κατά προτίμηση Πολύβιο, Ίώσηπο ή Στράβωνα, τις άμφιβολίες που τον κατείχαν, άν π.χ. το φαιόν (οί τὰ φαία φοροῦντες χριστιανοί) ήταν το σταχτί ή το μαβί... Δεινός άπολογητής και συνήγορος τής ποιήσής του. Γι' αυτόν δέν υπήρχε έμπνευση, υπήρχε ποιητική διάθεση που συνοδεύετο με συνεχή, συστηματική έπεξεργασία του κειμένου. Μερικά ποιήματά του — όπως μου είπε — ήταν γραμμένα, ξαναγραφμένα, διορθωμένα πέντε και δέκα φορές και συχνά, πριν έλθουν στη δημοσιότητα, φυλαγμένα στο συρτάρι του για πολύ χρόνο. Πιστεύω πως όσοι άκουσαν τον Καβάφη να αναλύει και να εξηγεί τα ποιήματά του, άποκτοῦσαν μια ιδιαίτερη διάθεση και αντίληψη του κειμένου — ένα όλοκληρωμένο αίσθημα.

Σάν δικαιολογία, κάποτε άναστενάζοντας έπειτα από μια μακρά όμιλία, μάς έλεγε : «οί άνθρωποι έχουν τις άσχολίες των, τις δουλειές των, δέν έχουν καιρό να ενδιαφεροῦν για τους άλλους. Γι' αυτό χρειάζεται να μιλάς έσύ για το έργο σου».

* * *

Άπαράμιλλος ήταν ό Καβάφης και όταν — με δυο-τρεις φράσεις — προσπαθοῦσε να μειώσει τον ένθουσιασμό μας για κάποιον άλλο σύγχρονο ποιητή. Γιατί αλήθεια είναι πως ό Καβάφης τους σύγχρονους "Έλληνες ποιητές τους έβλεπε σαν... ανταγωνιστάς. Μια μέρα που του είπα πόσο με συγκινοῦσε ή ποίηση του Γρυπάρη, άπάντησε : «Και βέβαια λαμπρός ποιητής ό Γρυπάρης και δίκαιο έχεις να τον θαυμάζεις, αλλά πώς του διέφυγε εκείνο : «Μά δέν ξυπνά στον όρθρινό κανένας πεθαμένος)... πώς είναι δυνατόν να ξυπνοῦν οί πεθαμένοι; Και βέβαια δέν ξυπνοῦν».

Μια άλλη φορά που ανέφερα ένα στίχο του Omar Khayam για τὰ άνθη που πεθαί-

νουν, μου είπε : «Δέν είναι φυσικό να πεθαίνουν τὰ άνθη; Τό βλέπουμε κάθε μέρα. Τέγνη είναι ό,τι άνακαλύπτει ή άποκαλύπτει ό καλλιτέχνης»¹.

Γνωστός είναι και ό τρόπος που άντέδρασε ό Καβάφης στους πανηγυρισμούς που όργανώθηκαν από τη «Νέα Ζωή» για την άφιξη του Σωτήρη Σκίπη στην Άλεξάνδρεια. Έχε τότε έκδοσει με έπιτυχία τό «Άπολλώνιον Άσμα» και τον Σκίπη τον χαρακτήρισαν σαν Νέο Άπόλλωνα. Συνάντησα τον Καβάφη στην όδό Chérif και από μακριά μου φώναξε : «Πόλυ, έμαθες τὰ νέα; ό Άπόλλων για να πάει στο Κάιρο έπήρε τό τραίνο. Τί φοβερό! ό Άπόλλων να ταξιδεύει με τραίνο»².

Με κάτι τέτοια, μισό άστεία - μισό σοβαρά, ό Καβάφης έκφράζετο κρίνοντας και επικρίνοντας τους σύγχρονους του ποιητάς. Ειδικώς για τον Παλαμᾶ, όπως θυμοῦμαι, περιοριζετο στο να λέγει ότι ή ποίησή του ήταν άπολύτως διαφορετική από την δική του ως έμπνευση, ως είδος, ως γλώσσα, ως έκφραση... Με τον τρόπο αυτό έβαζε τον συνομιλητή του στη δύσκολη θέση να διαλέξει μεταξύ των δύο. Σάν ό ένας να απέκλειε τον άλλο, πράγμα άπαράδεκτο.

* * *

Διαρκή φόβο και άγχος προκαλοῦσαν στον Καβάφη τό γήρας και ό θάνατος. Νέος άκόμη 30-35 ετών άντίκρυζε «των ήθλιων γηρατειών την καταφρόνια». Τις περασμένες μέρες έβλεπε σαν «θλιβερή γραμμή κεριών σβυσμένων». 'Ιδανικές κι' αγαπημένες οί φωνές «έκείνων που πεθάναν ή εκείνων που είναι για μάς χαμένοι σαν τους πεθαμένους». Μια συνεχής προσπάθεια να επαναφέρει στη μνήμη του την νεότητά του «που έτσι έσβύσθη πιά..., σαν τίποτε δέν άπομένει».

Τό «μυστήριο» τής μετά θάνατον ζωής βασάνιζε τον Καβάφη. Υπάρχει ή δέν υπάρχει άθάνατη ψυχή; Και πώς φανερώνε-

1. Robert Liddell: Kavafy, σελ. 207.

2. Μια χαριτωμένη αφήγηση για τό ίδιο περιστατικό από τον Μαλάνο, ό Καβάφης Άπαραμύρωτος, σελ. 11.

ται, πῶς ἐκδηλώνεται ἡ ψυχὴ; Ἐπαναλαμβάνω μὲ ἀκριβεία τὸ τί μοῦ εἶπε :

«Πέφτεις, χτυπᾶς, χάνεις τὶς αἰσθήσεις σου, τὸν χρόνο αὐτὸ ποῦ βρίσκεται ἡ ψυχὴ σου;»

Καὶ πρόσθεσε :

«Πόσο ἡ ζωὴ θὰ ἦταν διαφορετικὴ ἂν ἔσβυναν οἱ ἀμφιβολίες, ἂν μπορούσαν οἱ ἄνθρωποι, σὰν τοὺς θεοὺς, νὰ ζοῦσαν «μὲ τὴ χαρὰ τῆς ἀφθαρσίας μὲς στὰ μάτια».

Ἐπέμενε στὴν ἐκφραση : «ὡ χαρὰ τῆς ἀφθαρσίας» ποῦ θεωροῦσε ἓνα ἀπὸ τοὺς καλύτερους στίχους του.

* * *

Ἀνεκτίμητο δῶρο πρόσφερε τὸ «σαλόνι» τοῦ Καβάφη ὅπου συχνάζαν θαυμασταὶ καὶ φίλοι. Μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς σημερινῆς συγκέντρωσης θὰ ἤθελα ἰδιαίτερα νὰ μνημονεύσω καὶ τὸν Στέφανο Πάργα (Ζελίτα) καὶ τὴ σύζυγό του. Δίχως νὰ τὸ ἐπιζητοῦν ἔπαιξαν ἓνα πρωτεύοντα ρόλο στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Ἀλεξάνδρειας. Περιορισμένο ὅπως ἦταν τὸ σαλόνι τοῦ Καβάφη, δὲν κάλυπτε ὅσα ἀφειδῶς πρόσφερε τὸ ζεῦγος Ζελίτα μὲ τὸ βιβλιοπωλεῖο του, τὸ περιοδικὸ «Γράμματα», τὶς ἐκδόσεις καὶ ἀκόμη περισσότερο μὲ τὴν εὐγένεια μὲ τὴν ὁποία δέχονταν τοὺς ἐπισκέπτας Ἕλληνας καὶ ξένους.

Χάρης στὸν Καβάφη καὶ στοὺς Ζελίτα γνώρισα ἡ συνδέθηκα μὲ πολλοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων, ποιητὰς, καλλιτέχνες, ἐπιστήμονες, ποῦ ὁ καθένας, ποιὸς λίγο ποιὸς πολὺ, εἶχε κάτι τὸ σημαντικὸ νὰ προσφέρει. Ὁ Σκληρός, ὁ Forster, ὁ Περίδης, ὁ Μαλάνος, ὁ Νομικός, ὁ Πιερίδης, ὁ Ἀλιθέρης, ὁ Σκούφης, οἱ ἀδελφοὶ Ἀθανασόπουλοι, ὁ Catraro, ἀκόμη καὶ μὲ τὶς ἰδιοτροπίες καὶ παραδοξολογίες των ὁ Βρισμιτζάκης, ὁ Σαντορινιός, ὁ Πέτρος Ἀλήτης καὶ πολλοὶ ἄλλοι ποῦ μὲ συντροφεύουν στὴ μακρὰ μου ζωὴ.

Στὸ σαλόνι τοῦ Καβάφη συνάντησα καὶ τὸν Ἀλέκο Σεγκόπουλο. Θαυμαστής τοῦ ποιητῆ, ἐνθουσιώδης, ἐκδηλωτικὸς μὲ κάποια δόση περιπτολογίας, πρόθυμος νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς πάντας, θὰ ἔλεγα ἓνας νέος μὲ ἀνοιχτὴ καρδιά.

Ἐνα βραδυνὸ ποῦ ὁ Καβάφης μᾶς μιλοῦσε γιὰ τὸ ποίημα «Τὰ Ἐπικίνδυνα», ὁ Σεγκόπουλος παρατήρησε πῶς θὰ ἦταν χρήσιμο νὰ γίνονταν γνωστὰ αἱ ἀπόψεις γιὰ τὴν Τέχνη τοῦ Σύρου σπουδαστῆ Μυρτία, ποῦ ἦταν βέβαια αἱ ἀπόψεις τοῦ Καβάφη. Ἐτσι ξεκίνησε ἡ ἰδέα μᾶς διαλέξεως ποῦ θὰ ἔκαμνε ὁ Σεγκόπουλος μὲ δική μου εἰσαγωγή. Ὁ πατέρας μου ἦταν μέλος τοῦ Συλλόγου Πτολεμαῖος. Πρόεδρος ἦταν ὁ Ἀντώνης Κωμανός, Εἰσαγγελεὺς τῶν Μικτῶν Δικαστηρίων. Ἡ αἴθουσα τοῦ Συλλόγου μᾶς παραχωρήθηκε δίχως δυσκολία. Τὴν διάλεξη, ὅπως ἀνέφεραν οἱ ἐφημερίδες, ἀέτιμησε διὰ τῆς παρουσίας του ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος!» Τὰ τετριμμένα καὶ οἱ κοινοτοπίες δὲν ἔλειψαν ἀπὸ τὰ κείμενά μας. Ἀξιοσημείωτο ὅμως εἶναι πῶς τὸ μικρὸ φυλλάδιο ποῦ τυπώθηκε τὸ 1918 κατέχει μὴ σημαντικὴ θέση στὴν Καβαφικὴ βιβλιογραφία. Συχνὰ μὲ ἐρωτοῦν ἂν τὸ κείμενο τοῦ Σεγκόπουλου ἔχει γραφεῖ λέξη πρὸς λέξη ἀπὸ τὸν Καβάφη. Δὲν μπορῶ νὰ τὸ βεβαιώσω. Ἐκεῖνο ποῦ θὰ πῶ εἶναι πῶς ἀναμφισβήτητα διὰ τοῦ Σεγκόπουλου μιλᾷ ὁ Καβάφης. Θὰ πῶ ἀκόμη ὅτι δὲν ὑπάρχει στὸ κείμενο τοῦ Σεγκόπουλου καμία φράση ποῦ νὰ μὴ εἶχε τὴν ἔγκριση τοῦ Καβάφη. Καὶ τὸ ὅτι εἶναι καλογραμμένο τὸ κείμενο εἶναι ἴσως κι' αὐτὸ ἐνδεικτικὸ τῆς προελεύσεώς του.

Ἐλέχθη ἀκόμη πῶς ἡ ἐξύμνηση τῆς «ἠδονῆς» καὶ τοῦ «ἐρωτισμοῦ» σκανδάλισε μερικές κυρίες ποῦ ἀπεχώρησαν ἐπιδεικτικὰ ἀπὸ τὴν αἴθουσα. Δὲν θυμᾶμαι ἓνα τέτοιο ἐπεισόδιο. Μπορεῖ νὰ συνέβη. Τὸ ὅτι ὅμως δὲν ἔλαβε τὴν ἔκταση κοινωνικοῦ σκανδάλου ἀποδεικνύεται μὲ τὴν διάλεξη ποῦ ἔδωσα ἓνα χρόνο ἀργότερα, στίς 10 Ἀπριλίου 1919, στὴν ἴδια αἴθουσα τοῦ Πτολεμαίου, μὲ θέμα «Οἱ καῦμοι τῆς λιμνοθάλασσας τοῦ Παλαμᾶ καὶ οἱ τάσεις τῶν νέων». Τὴν διάλεξη αὐτὴ σχολίασε ὁ Μαλάνος μὲ ἓνα μακρὸ ἄρθρο ποῦ δημοσίευσε ἡ ἐφημερὶς «Τὴλέγραφος». Ἄν τὰ ἀναφέρω αὐτὰ εἶναι γιὰ νὰ ἀποδείξω πόσο ἐντονη ἦταν ἡ πνευματικὴ κίνηση τῆς Ἀλεξάνδρειας, ἀφοῦ καὶ ἀνωρίμαστοι ὅπως ἤμασταν, μπορούσαμε νὰ ἐκφράζουμε ἐλεύθερα τὶς ἀπόψεις μας μέσα σὲ μιὰ αὐστηρὰ ἀστικὴ κοινωνία.

* * *

Τὸ 1920 καὶ 1921 συνέχισα στὸ Παρίσι τὶς νομικὲς σπουδὲς πού ἄρχισα στὴ Γαλλικὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Καΐρου. Κρατοῦσα τακτικὴ ἀλληλογραφία μὲ τοὺς Ἀλεξανδρινούς φίλους καὶ μὲ τὸν «Σεβαστὸ Δάσκαλο», τὸν Καβάφη. Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία μου μὲ τὸν Καβάφη, σώθηκαν τρεῖς ἐπιστολὲς πού χάρις στὸν Μάνο Χαριτάτο εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, μισὸ αἰῶνα ἀργότερα, τὸ 1980³. Οἱ ἐπιστολὲς αὐτὲς παρουσιάζουν ἀριετὸ ἐνδιαφέρον. Ἀποδεικνύουν γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ πόσο μεγάλη ἦταν ἡ παραχῆ πού κατεῖχε τὸν Καβάφη ὅταν ἐπρόκειτο νὰ στείλει σὲ κάποιον ξένο μιὰ συλλογὴ τῶν ποιημάτων του. Πολὺ παραστατικὰ ἀναφέρει ὁ Γιάννης Σαργιάννης :

«Πρὶν ἀποφασίσει, ἔβγαине κι’ ἔτρεχε ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ νὰ πάρει πληροφορίες. Ὅποιον ἔβρισκε στὸν δρόμο τὸν ρωτοῦσε, ἀλλὰ καὶ δὲν ξεχνοῦσε ἄνθρωπο, γνωστὸ ἢ μὴ, πού δὲν πλημμύριζε μ’ ἐρωτήσεις ἢ ἔβαζε νὰ τὸν ρωτήσουν γιὰ τὸ ἴδιο θέμα».⁴

Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1920 ἔγραφα τοῦ Καβάφη ὅτι ὁ καθηγητὴς Pernot μοῦ εἶχε ἐκφρασθεῖ πολὺ ἐπαινετικὰ γιὰ τὰ ποιήματά του κι’ ὅτι ἐσκέπτετο νὰ μεταφράσει μερικὰ καὶ γι’ αὐτὸ ἐπιθυμοῦσε νὰ λάβει τὴν τελευταία συλλογὴ του. Ὁ Καβάφης μοῦ ἀπήντησε τὴν 1ην Σεπτεμβρίου :

«Ἀγαπητέ μου Πόλυ,

Ἔλαβα τὸ γράμμα σου τῆς 17ης Αὐγούστου καὶ προτίτερα (τὸν Ἰούνιον) ἕνα ἄλλο.

Πολὺ μ’ εὐχαρίστησεν ἡ εὐμενὴς γνώμη τοῦ Pernot γιὰ τὰ ποιήματά μου. Ἡ γνώμη τοῦ σοφοῦ αὐτοῦ συγγραφέως εἶναι πολὺτιμη. Μεγάλως μὲ ἱκανοποιεῖ ἡ ἔγκρισίς του».

Στις 15 Σεπτεμβρίου μοῦ ξαναγράφει ὁ Καβάφης :

«Σ’ ἔγραφα τὴν 1ην Σεπτεμβρίου. Ἐπειτα ἔπεσα ἄρρωστος καὶ μὲλις τώρα εἶμαι καλά. Ἐχεῖνες τὲς μέρες πού ἤμουν ἄρ-

ρωστος ἔλαβα ἕνα γράμμα ἀπὸ τὸν κ. Pernot. Δὲν τὸ ἔχω πρόχειρον τώρα ὥστε μὲ λείπει ἢ διεύθυνσίς του. Πολὺ σὲ παρακαλῶ ὅταν τὸν δεῖς πὲς τον ὅτι τὸν εὐχαριστῶ θερμῶς γιὰ τὸ γράμμα του, ὅτι ἡ εὐνοϊκὴ του γνώμη γιὰ τὴν ποιήσί μου μὲ εἶναι λίαν πολὺτιμη καὶ ὅτι χάρηκα πολὺ πού ἔκαμε μεταφράσεις μερικῶν ποιημάτων τὲς ὁποῖες σκοπεύει νὰ δημοσιεύσει».

Τὰ γράμματα αὐτὰ δίδουν μιὰ πιστὴ εἰκόνα τῆς ψυχουσύνθεσης τοῦ Καβάφη. Σχολιάζοντας τὴ δημοσίευσή των, ὁ Μαλάνος παρατηροῖ :

«...Εἶναι εὐτύχημα τὸ ὅτι ὁ παραλήπτης τους, πού ἐπὶ τόσα χρόνια τὰ κρατοῦσε ζηλότυπα γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, ἀποφάσισε νὰ τὰ ἐκδώσει, προσφέροντας ἔτσι, σὲ ὄσους παρακολουθοῦν μὲ ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον τὰ καβαφικὰ πράγματα, μιὰ ἀληθινὰ ὠραία ἐκπληξή. Ἀραγε τὸ μέλλον νὰ μᾶς ἐπιφυλάσσει καὶ ἄλλες τέτοιες ἐκπλήξεις;»⁵

Ἡ ἐκπληξή, ἡ κατάπληξή ἦταν γιὰ μένα, ὅταν πρὸ λίγου καιροῦ ὁ Καθηγητὴς κ. Σαββίδης μὲ πληροφορήσε ὅτι στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Καβάφη, πού εἶναι στὴν κατοχὴ του, βρίσκονται δυὸ δικές μου ἐπιστολὲς, ἡ μιὰ τῆς 8ης Ἰουνίου καὶ ἡ ἄλλη τῆς 16ης Ὀκτωβρίου 1920.⁶ Τὸ νὰ φυλάξω ἐγὼ τίς ἐπιστολὲς τοῦ Καβάφη ἦταν φυσικόν. Τὸ νὰ κρατήσῃ ἐκεῖνος τίς δικές μου εἶναι στερνὸν μῆνυμα φιλίας πού μὲ συγκινεῖ βαθύτατα.

Τὸ πιὸ ἀξιοσημεῖωτο εἶναι πὼς στὴν ἐπιστολή μου τῆς 16ης Ὀκτωβρίου τοῦ ἔλεγα :

«Ὅσο γιὰ τὸν κ. Pernot τὸν ζήτησα στὴ Sorbonne μὰ δὲν τὸν βρῆκα, γιατί τὰ μαθήματα (cours) ἀρχίζουν τὸν Νοέμβριο. Θὰ τὸν ξαναζητήσω, ἂν καὶ ἡ γνώμη μου εἶναι νὰ τοῦ γράψετε δυὸ λόγια, γιατί αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν φαντάζεσθε πόσο εὐκόλα παρεξηγοῦν».

3. Τρεῖς Ἐπιστολὲς τοῦ Καβάφη. Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, 1980.

4. Ι. Α. Σαργιάννης : Σχόλια στὸν Καβάφη.

5. Τ. Μαλάνου: Ὁ Καβάφης Ἀπαρμύροφος, ἔκδ. Πρόσπερος 1981; σελ. 111-112.

6. Ἡ ἐπιστολή μου τῆς 17ης Αὐγούστου δὲν βρέθηκε.

Κι' ὅμως, παρὰ τὴν ὑπόδειξή μου, ὁ Καβάφης θὰ μού γράφει στίς 23 Ἰανουαρίου 1921 :

«Τὸν κ. Pernot θὰ τὸν εἶδες δὲν ἀμφιβάλω καὶ θὰ τὸν μετέδωκες τὲς θερμὲς εὐχαριστίες μου γιὰ τὴν εὐμενὴ του γνώμη περὶ τῶν ποιημάτων μου».

Ἐκτὸς ἂν ἔχομε κι ἄλλες ἐκπλήξεις, αὐξάνουν τὰ ἐρωτηματικὰ καὶ οἱ ἀπορίες πού διατύπωσαν δημοσιεύοντας τὲς τρεῖς ἐπιστολὲς τοῦ Καβάφης. Ἄς ξαναποῦμε ὅμως ὅτι δίχως αἰνίγματα, ἀοριστίες, ἀμφιβολίες, διφορούμενες ἔννοιες, δὲν θὰ ὑπῆρχε Καβάφης.

* * *

Μιά πού μού δίδεται ἡ εὐκαιρία, θὰ ἀναφέρω ὅτι δυὸ περικοπὲς τῶν ἐπιστολῶν μου, πού ξανάρχονται στὸ φῶς ἔπειτα ἀπὸ τόσα χρόνια, παρουσιάζουν ἐπίσης κάποιον ἐνδιαφέρον.

Στὴν ἐπιστολή μου τῆς 8ης Ἰουνίου 1920 ἔγραφα :

«Πρὸ ἡμερῶν πῆγα στὸν Ψυχάρη πού μὲ δέχτηκε, παρὰ τὴ συνήθειά του, μὲ μεγάλη εὐγένεια. Πραγματικὰ σοφὸς εἶναι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος. Τὸν βρήκα ὅμως κουρασμένο ἀπὸ τὴν ἐργασία του καὶ τὸ χειρότερο μπορῶ νὰ πῶ ἄ π ο γ ὲ τ ε υ μ ἔ ν ο, τόσο πολὺ πού ὅταν τοῦ εἶπα πὼς οἱ ἔλληνες (νεοἔλληνες) τὸν θαυμάζουν, μ' ἐρώτησε : « Ἀλήθεια μού τὸ λές; » Ἡ ἀμφιβολία γιὰ τὸ ἔργο του ἄρχισε φαίνεται νὰ τὸν (βασανίζει;) καὶ ὅπως ξέρετε βέβαια ἐσεῖς καλύτερα ἀπὸ μένα, ἀλλοίμονο στὸν τεχνίτη πού ἔπειτα ἀπὸ 25 ἢ 30 χρόνια ἐργασίας ἀμφιβάλει γιὰ τὸ ἔργο του...»

Στὴ δεύτερη πεντασέλιδη ἐπιστολή μου τῆς 16ης Ὀκτωβρίου 1920 τοῦ ἔλεγα :

«Ὁ Κεφαλληνὸς ἔφυγε πρὸ λίγων ἡμερῶν γιὰ τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ θὰ σᾶς πεῖ διάφορα νέα. Συνήντησα πολλὰς φορὲς τὸν φίλο του Βάρναλη καὶ σὲ κουβέντες πού εἶχαμε γιὰ σᾶς (...) μού εἶπε πὼς τὸν μόνο ποιητὴ πού αἰσθάνεται εἶναι ἐσᾶς καὶ ὅτι ἔχει σκοπὸ ἀργότερα μιλώντας πλατυὰ γιὰ τὴν Τέχνη νὰ τὸ γράψω».

***

Μετὰ τὴν ἐπιστροφή μου ἀπὸ τὸ Παρίσι ἔως τὴν ἡμέρα τοῦ θανάτου τοῦ Καβάφης δὲν ἔπαυσα νὰ ἐκδηλώνω βαθιὰ αἰσθήματα φιλίας καὶ θαυμασμοῦ γιὰ τὸν ποιητὴ.

Στὰ 1927 κυκλοφόρησε σὲ πολυτελεῖ ἔκδοση μὲ ξυλογραφίες τοῦ Κόντογλου, ἡ συλλογὴ μου «Ρυθμικὲς Ζωές», πού εἶχε — ἄς τὸ πῶ δίχως μετριοφροσύνη — μιὰ κάποια ἀπὴχηση. Ὁ Καβάφης δὲν παρέλειψε νὰ μὲ συγχαρεῖ — πράγμα πού δὲν ἦταν στίς συνήθειές του.

Ὅλη αὐτὴ ἡ περίοδος ὑπῆρξε γιὰ τοὺς Ἀλεξανδρινούς διανοομένους γόνιμη, δημιουργικὴ καὶ τὸ κυριότερο ἀποδεδειμμένη τῶν συμβατικῶν καὶ καθιερωμένων συνηθειῶν. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀποδίδω σημασία γιὰ τὴν εἶχε, ὅπως θὰ δοῦμε, μιὰ ἄμεση ἐπίδραση στὴν καβαφικὴ ποίηση.

Γεγονὸς ὑπῆρξε τὸ πανηγυρικὸ τεῦχος πού ἀφιέρωσε στὸν Καβάφη τὸ περιοδικὸ «Νέα Τέχνη» τὸ 1924 καθὼς καὶ τὸ 1925 τὸ γαλλικὸ τεῦχος τῆς Semaine Egyptienne μὲ στίχοι τοῦ Μαλέα, τῆς Φλώρας Καραβία, τῆς Ἀλεξανδρίδου, τοῦ Κέμ, τοῦ Γώγου, τοῦ Καλμούχου, μὲ μεταφράσεις τῶν ποιημάτων τοῦ Καβάφης ἀπὸ τὸν Pernot, τὴν Ἀθηνᾶ Παππᾶ, τὸν Αἴσιωνα Κυριακόπουλο, τὸν Ἀλέξανδρο Ἐμπερίκο, μὲ ἀφιέρωση τοῦ Furness καὶ ἄρθρα τοῦ Κατράρο, τῆς Ρίκας Σεγχοπούλου, τοῦ Forster, τοῦ Καζανιζάκη, τοῦ Philéas Lebesque, καὶ πολλῶν ἄλλων.

Ἡ ἱκανοποίηση καὶ ἡ συγκίνηση τοῦ Καβάφης, ὕστερα κυρίως ἀπὸ τὰ ἄρθρα πού τοῦ εἶχε ἀφιερῶσει ὁ Forster, ἦταν μεγάλη σὰν νὰ εἶχε πλέον τελειωτικὰ ἀναγνωρισθεῖ, ἐπιβληθεῖ καὶ ἐπιβραβευθεῖ ὁ Π ο ι η τ ῆ ς.

* * *

Μοναδικὸ πρᾶγμα φαινόμενο στὴν ἐλληνικὴ λογοτεχνία — ἴσως καὶ στὴν παγκόσμια — νὰ ἔχουν γραφεῖ τόσες πολλὲς μελέτες, κριτικὲς, διηγήσεις, ἀφηγήσεις, ἐξηγήσεις γιὰ κάθε φράση, κάθε στίχο, κάθε τίτλο τῶν 154 ποιημάτων τοῦ Καβάφης.

Σὲ μιὰ τόσο ὀγκώδη βιογραφία καὶ βιβλιογραφία δὲν νομίζω ὅτι μπορῶ νὰ προσ-

θέσω κάτι τὸ οὐσιῶδες. Θὰ περιορισθῶ σὲ δυὸ-τρεῖς προσωπικὲς παρατηρήσεις.

Πρῶτα-πρῶτα θὰ πῶ ὅτι ἡ Εἰσαγωγή μου στὴ διάλεξη τοῦ Σεγκόπουλου δὲν με ἱκανοποιεῖ. Ὑπάρχουν μερικὰ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα, ἀλλὰ ἡ κατάταξη σὲ ἡδονικό, φιλοσοφικό καὶ ἱστορικό ποιητὴ, οἱ κυφέλες καὶ τὸ μέλι τοῦ Παρνασσοῦ, με ἐνοχλοῦν. Ὑπῆρχε ἄλλωστε ἐκ μέρους μου μεγάλη δόση ἀφέλειας (καὶ ἀγαθότητας) γιὰ νὰ πῶ ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ Καβάφη «ὑπῆρξε τὸ ὠραιότερό του ποίημα».

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὡς τὸ 1917-18 κανένα ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη δὲν ἀπεκάλυπτε — τουλάχιστο σὲ μένα — τις «ἀνώμαλες ἔλξεις» του. Οἱ φράσεις ἀσαφεῖς καὶ διαφορούμενες. Ἐπὶ πλέον ἡ συμπεριφορά του, ἡ ὁμιλία του, ὁ τόνος τῆς φωνῆς του, οἱ τρόποι του, ἀπέκλειαν ἕνα τέτοιου εἴδους χαρακτηρισμό. Οἱ ὅμοι χαρακτηρισμοὶ θὰ ἔλθουν ἀργότερα στὴ μεταπολεμικὴ ἐποχὴ καὶ ὅσο περνοῦσαν τὰ χρόνια γίνονταν ἐντονότεροι με τὰ διάφορα : «ἀνώμαλη ἡδονή, ἔκνομη ἡδονή, ἄνομη ἡδονή, στιγματισμένη ἐρωτικὴ ροπή, ἀποδοκιμασμένη καὶ περιφρονημένη». Καὶ ἀκόμη αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ προσδιορίζει τὸν χρόνο, τὸν τόπο, τὴν ἡλικία ὡς καὶ τὸ ἐπάγγελμα τῶν προσώπων στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται. Ἄς προσθέσω ὅτι ὁ Καβάφης ἀπὸ καλλιτεχνικὴ πλευρὰ δὲν ἐπιζητεῖ με ἀυτῆς τῆς κατηγορίας τὰ ποιήματα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται — γι' αὐτὸ καὶ ἀποδεκτὰ — σὰν μιὰ ἀποτίναξη τῶν δεσμών ποῦ τοῦ εἶχαν ἐπιβάλλει στὴ νεότητά του οἱ αὐστηρὲς κοινωνικὲς ἀντιλήψεις. Κάποια ἐπιρροή θὰ εἶχε ἀσφαλῶς στὸν Καβάφη καὶ ἡ συναναστροφή του με τὴν μεταπολεμικὴ νεολαία ποῦ ἐκφραζόταν ἐλεύθερα, δίχως περιορισμούς.

* * *

Πολλοὶ ποῦ ἀσχολήθηκαν με τὸ ἔργο τοῦ Καβάφη διερωτῶνται πῶς συμβαίνει καὶ γιὰ ποῖο λόγο δὲν βρῆκε στὰ μεγάλα καὶ συγχρονιστικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς του μιὰ κάποια πηγὴ ἐμπνεύσεως. Οἱ ἀπελευθερωτικοὶ πόλεμοι τῆς Ἑλλάδος, ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος, τὸ ξεσκήνωμα τῶν Αἰγυπτίων γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἀνεξαρ-

τησίας των, ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφή, ἄφησαν ἄραγε τὸν Καβάφη ἀσυγκίνητο;

Τὴν ἀπάντηση τὴν δίνω δίχως δισταγμὸ : Προοδευτικὸς καὶ φιλελεύθερος, ὁ Καβάφης παρακολουθοῦσε καὶ ζοῦσε ἐντονα τὰ πολιτικὰ γεγονότα. Στὰ πεζὰ κείμενά του ὁ Καβάφης θὰ ἀσχοληθεῖ με τὰ Ἑλγίνεια Μάρμαρα καὶ γιὰ τὴν Κύπρο θὰ ἐκφράσει τὴν εὐχὴ ὅτι «μῖαν ἡμέραν οἱ πόθοι τῶν Κυπρίων ἢ ὀρθότερον οἱ πόθοι τῶν Ἑλλήνων ἔλων περι ἐνώσεως τῆς νήσου μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου θὰ ἐκπληρωθοῦν»⁷.

Ἄλλο ὅμως νὰ ἀσχολεῖσαι με τὰ σύγχρονα πολιτικὰ προβλήματα καὶ ἄλλο ν' ἀντλεῖς ἀπὸ αὐτὰ ποιητικὴ ἐμπνευση. Αὐτὰ ὅλα ἔχουν κατὰ κῆρον εἰπωθεῖ. Θὰ ἤθελα ὅμως νὰ ἐπαναλάβω μιὰ δική μου μαρτυρία :

«Μέσα Σεπτεμβρίου 1922 εἶχε συντελεσθεῖ ἡ καταστροφὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ Καβάφης καθισμένος στὴ συνηθισμένη θέση του στὸ σαλόνι, σκυθρωπός, ἀμίλητος, περίλυπος. Ἡμῶσταν μόνοι. Ξαφνικὰ με πνιγμένη φωνὴ ξέσπασε : «Εἶναι τρομερὸ αὐτὸ ποῦ μᾶς συμβαίνει. Χάνεται ἡ Σμύρνη, χάνεται ἡ Ἰωνία, χάνονται οἱ Θεοί». Δὲν μπόρεσε νὰ συνεχίσει. Στὸ φῶς τῆς λάμπας εἶδα τὰ δάκρυα νὰ κυλοῦν στὸ ρυτιδωμένο πρόσωπό του. Ἀπὸ τότε ξεύρω καὶ πῶς ἐκδηλώνεται καὶ πῶς δὲν ἐκφράζεται ἕνας μεγάλος πόνος»⁸.

* * *

Ἡ ποίηση δὲν καθορίζεται, δὲν ἐκδηλώνεται με τύπους καὶ κανόνες. Κάθε λέξη ὁ ποιητὴς τὴν ἀνακαλύπτει γιὰ πρώτη φορά, σὰν δική του προσφορά, δικό του γέννημα καὶ κτῆμα. Μιὰ συνεχὴς δημιουργία τῆς ἐκφρασης, ἀνάπλαση τῆς ποιητικῆς διάθεσης, μετουσίωση τῆς εἰκόνας ἢ τοῦ θέματος. Νομίζω ὅτι ἐκεῖ ἐγκριεῖται ἡ ἀναλλοίωτη συγκίνηση ποῦ προκαλεῖ ἡ Καβαφικὴ ποίηση.

7. Γ. Παπουτσάκη : Καβάφης Πεζὰ, ἐκδ. Φέξη.

8. Τρεῖς Ἐπιστολὲς τοῦ Καβάφη, ἐκδ. Λογοτεχνικό καὶ Ἱστορικό Ἀρχεῖο, 1980.

Πενήντα χρόνια πέρασαν ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Καβάφη κι' ὅσο περνᾷ ὁ καιρὸς τόσο προχωρεῖ ὁ Ποιητῆς στὸν ἀτέρμονα κόσμο τῶν Θρύλων. Τὰ περισσότερα ποιήματά του μᾶς συντροφεύουν στὴν καθημερινή μας ζωή, μπῆχαν στὸ λεξιλόγιό μας σὰν ἀποθέγματα, σὰν ρητά :

- Σὰν βγεῖς στὸν πηγαϊμὸ γιὰ τὴν Ἰθάκη νὰ εὐχῆσαι νᾶναι μακρὸς ὁ δρόμος...
- Δὲν ἔχει πλοῖο γιὰ σέ, δὲν ἔχει ὁδὸ, ἔτσι πού τῆ ζωὴ σου ρήμαξες ἐδῶ στὴν κώχη τούτη τὴν μικρὴ σ' ἔλη τὴν (γῆ τὴν χάλασες.
- Σὰν ἔτοιμος ἀπὸ καιρό, σὰ θαρραλέος σὰν πού ταιριάζει σε πού ἀξιόθηκες μιὰ (τέτοια πόλι ...ἀποχαιοέτα τὴν, τὴν Ἀλεξάνδρεια πού (χάνεις.

— Κι' ἂν δὲν μπορεῖς νὰ κάμεις τὴν ζωὴ σου (ὅπως τὴν θέλεις τοῦτο προσπάθησε τουλάχιστον ὅσο μπορεῖς : μὴν τὴν ἐξευτελίζεις.

— Τιμὴ σ' ἐκείνους ὅπου στὴ ζωὴ των ὠρισαν καὶ φυλάγουν Θερμοπίλες.

— Καὶ τώρα τί θὰ γένουμε χωρὶς βαρβάρους!

Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἦσαν μιὰ κάποια λύσις

Στίχοι πού τοὺς ἐπαναλαμβάνουμε, πού μᾶς συνοδεύουν καὶ μαζὺ μ' αὐτοὺς ὁ Ἀντώνιος, ὁ Θεόδοτος, ὁ Καισαρίων, ὁ Αἰμιλιανός, ὁ ἀπαράμιλλος Μύρης...

Στοὺς δρόμους τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῆς πόλης πού ἀξιοθήκαμε, βλέπομε Ἐσένα, Ποιητὴ Καβάφη, νὰ γυρνᾷς μὲ τὴν χαρὰ τῆς Ἀθανασίας μὲς τὰ μάτια...

Ἀθανασία, ἄσβυστη φλόγα τῶν πεθαμένων.

ΠΟΛΥΣ ΜΟΔΙΝΟΣ

ΠΑΡΘΕΝΙΚΟΙ ΔΙΣΤΑΓΜΟΙ ΤΗΣ ΑΝΟΙΞΗΣ

Αὐτὴ ἡ ἀνοιξη
περπάτησε στὰ λατομεῖα
καὶ στοὺς ἐλαιῶνες
γεμάτη ἐνδοιασμούς.
Τὰ προῶνὰ δυὸ στάλες μέλι
κολοῦσαν ἀπ' τὰ χεῖλη της
μέσα στὴν ἀκροποταμιὰ
ἔσκυβε ἓνα μικρὸ ἀγόρι
καὶ τίς μάζευε.
Τὰ σπάρτα εἶχαν τοὺς δικούς τους καημούς,
θυμάρια καὶ στάχνα ἄνηθα
ἀνάσαιναν γαλάζιο.
Ἀκόμη ὁμῶς δὲν ἔρχονταν
περήφανες
οἱ ἠλιολάτρισες
οἱ μαργαρίτες...

ΜΑΡΙΑ ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ

ΤΑ ΓΝΩΣΤΑ ΠΑΣΧΑΛΙΝΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ ΚΑΙ ΕΠΤΑ ΛΑΝΘΑΝΟΝΤΑ ΤΟΥ 1877

Τὰ πασχαλινὰ ἄρθρα τοῦ Παπαδιαμάντη ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸν Τύπο τῆς ἐποχῆς του μποροῦμε νὰ τὰ κατατάξουμε : Α) Σὲ ἐνυπόγραφα καὶ σὲ ἀνυπόγραφα ἢ ἀνώνυμα καὶ Β) Σὲ ἄρθρα-συνέχειες καὶ σὲ μεμονωμένα.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς τὰ θρησκευτικὰ κείμενα τοῦ Παπαδιαμάντη ποτὲ δὲν ἔχουν ὀλόκληρο τὸ ὄνομα ὡς ὑπογραφή, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὰ συνήθη ἀρχικά. Ἐντὶ γι' αὐτὰ βρισκόμαστε συχνὰ τὸ γράμμα Π. καὶ μόνο μιὰ φορὰ τὴν ἔνδειξη : Ἄ. Πδμ. Ὡς ἐνυπόγραφα λοιπὸν θεωροῦμε τὰ παραπάνω ἄρθρα ποὺ ἀπὸ ὀρισμένους μελετητὲς ἔχουν ἀποδοθεῖ στὸν Παπαδιαμάντη. Γιὰ τὴν πατρότητα αὐτὴ δὲν ἔχουμε ὡς τώρα λόγους ν' ἀμφιβάλλουμε.

Τὰ θρησκευτικὰ-ἑορταστικὰ ἄρθρα τοῦ Παπαδιαμάντη ἐνδιαφέρουν ἰδιαιτέρα καὶ ἀποτελοῦν καὶ αὐτά, ὅπως καὶ τὰ ἑορταστικὰ του διηγῆματα, μιὰ θεματικὴ προτίμηση τοῦ συγγραφέα καὶ ἴσως ἀξίζει τὸν κόπο νὰ μελετηθοῦν κάποτε πιὸ ἀναλυτικά¹.

Α.

Τὰ ἐνυπόγραφα μὲ βάση τὴν πληρότητα

1. Ἡ σχολαστικὴ ἀναφορὰ σὲ χρονολόγηση, ὑπογραφὲς καὶ τρόπο δημοσιογραφικῆς παρουσίας βοηθᾷ τὴν ἔρευνα γιὰ τὴν ἐξακρίβωση τῆς αὐθεντικότητος ἀνώνυμων κειμένων ποὺ ἀποδίδονται στὸν Παπαδιαμάντη. Πολλὰ ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ εἶναι μεταφράσεις, οἱ ὁποῖες μᾶς ἀπασχολοῦν διεξοδικὰ στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ ποὺ ἐκπονοῦμε μὲ τὸν τίτλο : «Τὸ Μεταφραστικὸ Ἔργο τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη».

τῆς ὑπογραφῆς εἶναι :²

1) «Ἡ Μεγάλῃ Ἑβδομάς ἐν Ἀθήναις», «Ἀκρόπολις», 29 Μαρτίου ὡς 4 Ἀπριλίου 1892. Ὑπογραφή : Ἄ. Πδμ.

2) «Ἡ Μεγάλῃ Ἑβδομάς ἐν Ἀθήναις», «Ἐφημερίς», 30 Μαρτίου ὡς 5 Ἀπριλίου 1887. Ὑπογραφή : Π.

3) «Ὁ Ἐπιτάφιος καὶ ἡ Ἀνάστασις εἰς τὰ χωρία», «Ἐφημερίς», 7 καὶ 10 Ἀπριλίου 1887. Ὑπογραφή : Π.

4) «Ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλῃ Ἑβδομάς», «Ἐφημερίς», 6 ὡς 13 Ἀπριλίου 1881. Ὑπογραφή : Π.

Τὰ ἀνυπόγραφα ἢ ἀνώνυμα :

1) «Τὸ Πάσχα», «Ἐφημερίς», 27 Ἀπριλίου 1888.

2) «Ἡ Ἑβδομάς τῶν Ἁγίων Παθῶν», «Ἐφημερίς», 20-27 Μαρτίου 1877.

3) «Μεγάλῃ Ἑβδομάς», «Ἐφημερίς», 15 ὡς 20 Ἀπριλίου 1891.

Β.

Ἄρθρα-συνέχειες ποὺ ἀποτελοῦν μιὰ ἐνότητα σχετικὴ μὲ τὶς ἡμέρες τῆς Μεγάλῃς Ἑβδομάδας :

1) «Ἡ Ἑβδομάς τῶν Ἁγίων Παθῶν», «Ἐφημερίς», 20 ὡς 27 Μαρτίου 1877. Ἀνυπόγραφα.

2. Γιὰ τὸ μελέτημα αὐτὸ χρησιμοποιοῦμε τὰ βιβλία : Γ. Κ. Κατσιμπαλῆ : Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης : Πρῶτες κρίσεις καὶ πληροφορίες, Βιβλιογραφία, Ἀθήνα 1934 καὶ τὶς ἐκδόσεις τῶν Ἀπάντων Παπαδιαμάντη τοῦ Βαλέτα καὶ τῆς Σεφερλῆ. Ὅπου ἦταν δυνατὸ εἶδαμε τὰ ἴδια τὰ κείμενα στὶς ἔφημερίδες στὶς ὁποῖες δημοσιεύτηκαν γιὰ πρώτη φορὰ.

2) «Ἡ Ἁγία καὶ Μ. Ἑβδομάς», «Ἐφημερίς», 6 ὡς 13 Ἀπριλίου 1881. Ὑπογραφή: Π.

3) «Ἡ Μεγάλη Ἑβδομάς ἐν Ἀθήναις», «Ἐφημερίς», 30 Μαρτίου ὡς 5 Ἀπριλίου 1887. Ὑπογραφή: Π.

4) «Μεγάλη Ἑβδομάς», «Ἐφημερίς», 15 ὡς 20 Ἀπριλίου 1891. Ἀνυπόγραφα.

5) «Ἡ Μεγάλη Ἑβδομάς ἐν Ἀθήναις», «Ἀκρόπολις», 29 Μαρτίου ὡς 4 Ἀπριλίου 1892. Ὑπογραφή: Ἀ. Πιδμ.

Μεμονωμένα ἄρθρα:

1) «Ὁ Ἐπιτάφιος καὶ ἡ Ἀνάστασις εἰς τὰ χωρία», «Ἐφημερίς», 7 καὶ 10 Ἀπριλίου 1887. Ὑπογραφή: Π.

2) «Τὸ Πάσχα», «Ἐφημερίς», 27 Ἀπριλίου 1888. Ἀνυπόγραφο.

Ἀλλὰ τὰ πασχαλινὰ κείμενα τοῦ Παπαδιαμάντη μποροῦμε νὰ τὰ κατατάξουμε καὶ χρονολογικὰ ὡς ἐξῆς:

1) «Ἡ Ἑβδομάς τῶν Ἀγίων Παθῶν», «Ἐφημερίς», 20 ὡς 27 Μαρτίου 1877. Ἀνυπόγραφα.

2) «Ἡ Ἁγία καὶ Μ. Ἑβδομάς», «Ἐφημερίς», 6 ὡς 13 Ἀπριλίου 1881. Ὑπογραφή: Π.

3) «Ἡ Μεγάλη Ἑβδομάς ἐν Ἀθήναις», «Ἐφημερίς», 30 Μαρτίου ὡς 5 Ἀπριλίου 1887. Ὑπογραφή: Π.

4) «Ὁ Ἐπιτάφιος καὶ ἡ Ἀνάστασις εἰς τὰ χωρία», «Ἐφημερίς», 7 καὶ 10 Ἀπριλίου 1887. Ὑπογραφή: Π.

5) «Τὸ Πάσχα», «Ἐφημερίς», 27 Ἀπριλίου 1888. Ἀνυπόγραφο.

6) «Μεγάλη Ἑβδομάς», «Ἐφημερίς», 15 ὡς 20 Ἀπριλίου 1891. Ἀνυπόγραφα.

7) «Ἡ Μεγάλη Ἑβδομάς ἐν Ἀθήναις», «Ἀκρόπολις», 29 Μαρτίου ὡς 4 Ἀπριλίου 1892. Ὑπογραφή: Ἀ. Πιδμ.

* * *

Τὰ ἀνυπόγραφα κείμενα τοῦ 1877 πού

πρώτῃ φορᾷ παρουσιάζουμε ἀποτελοῦν καρπὸ τῆς ἔρευνας γιὰ τὴν πιθανότητα συνεργασίας τοῦ Παπαδιαμάντη μετὰ τὴν «Ἐφημερίδα» πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος 1881³. Ἔχουν ἀκριβῶς τὴν ἴδια διάταξιν μετὰ τὰ ἄλλα ἤδη γνωστὰ μας τῆς ἴδιας ἐνότητος, ἀλλὰ καὶ ὁμοιότητα γλώσσας καὶ ὅφους. Ἐπίσης ἐμπεριέχουν ἐκκλησιαστικούς ὕμνους, ὅπως τὰ περισσότερα πασχαλινὰ κείμενα τοῦ Παπαδιαμάντη. Πρόκειται γιὰ τὰ πρῶτα θρησκευτικὰ ἄρθρα ποὺ δημοσιεύει καὶ ἀποτελοῦν τὴν ἀπαρχὴν τῆς συνεργασίας του μετὰ τὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορομηλά, πού ὡς τὸ 1883 ἦταν ἑκτακτῆ⁴.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς συναντοῦμε ἀνωνυμία σὲ θρησκευτικὰ ἄρθρα τῆς ἴδιας ἐνότητος καὶ τὸ 1891, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ 1877, ὅταν πιά ὁ Παπαδιαμάντης ἔχει ἀφιερωθεῖ στὸ διήγημα καὶ τὸ ὄνομά του εἶναι ἤδη γνωστό. Ἴσως νὰ εἶναι καὶ ἡ περίπτωση αὐτῆ μιὰ ἐνδειξὴ ἀδιαφορίας τοῦ σχιᾶθίτη συγγραφέα στὸ θέμα τῆς ὑπογραφῆς. Ἀλλὰ καὶ οἱ δημοσιογραφικὲς συνήθειες τῆς ἐποχῆς φαίνεται πὼς δικαιολογοῦν ἔλλειψιν ὑπογραφῆς ἀπὸ τὸ κείμενο κάποιου συνεργάτη.

Θὰ μποροῦσε νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ ἄποψη πὼς παρόμοια ἑορταστικὰ κείμενα ἔχουν κυρίως δημοσιογραφικὸ, λαογραφικὸ καὶ κοινωνιολογικὸ ἐνδιαφέρον. Ὅμως ἡ ἔρευνα εἶναι φυσικὸ νὰ ἐπεκτείνεται σὲ κάθε κείμενο τῶν λογοτεχνῶν μας ἀποσκοπώντας σὲ μιὰ πληρέστερη γνωριμία μετὰ τὸ ἔργο καὶ τὴν προσωπικότητά τους.

ΕΛΕΝΗ ΔΑΜΒΟΥΝΕΛΗ

3. Βλ. Ἐλένη Δαμβουνέλη: «Ἐννέα Λαμβάνοντα Κείμενα τοῦ Παπαδιαμάντη», Τόμος: «Φῶτα Ὀλόφωτα», ἓνα ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν κόσμον του, σελ. 395. Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1981.

4. Ὁ. π. σελ. 395.

Η ΕΒΔΟΜΑΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΠΑΘΩΝ

ΜΕΓΑΛΗ ΔΕΥΤΕΡΑ. Τὴν ἐσπέραν ταύτην κατ' ἀρχαίαν παράδοσιν τῆς ἐκκλησίας ψάλλεται ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς περὶ λύχνων ἀφὰς ὁ ἄρθρος τῆς ἀγίας καὶ μεγάλης δευτέ-

ρας, τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς μεγάλης ἐβδομάδος, καθ' ἣν ὄλην τελοῦμεν ἑορτὰς εἰς ἀνάμνησιν τῶν σωτηρίων Παθῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἅτινα ὑπέστη

διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην ταύτην ἐσπέραν ἀμείαν ποιούμεθα Ἰωσήφ τοῦ Παγκάλου καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίου καταρασθείσης καὶ ξηραθείσης συκῆς. Λαμβάνεται δ' ἀπ' ἀρχῆς Ἰωσήφ ὁ υἱὸς τοῦ Ἰακώβ, ὡς τύπος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καθὼς δηλαδὴ ὁ Ἰωσήφ δεινὰ ἔπαθεν ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν του καὶ τέλος ἐπωλήθη εἰς ἰομαηλίτας, οὕτω καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τοσαῦτα μέλλει νὰ πάθῃ ὑπὸ τῶν ἀγνωμόνων Ἰουδαίων, ἀλλὰ μετὰ τὰ πάθη καὶ τὰ δεινὰ μέλλει νὰ δοξασθῇ ὡς Βασιλεὺς ὑψιστος τοῦ κόσμου ὅλου σώζων τὸν μετανοοῦντα ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς καταπτώσεως καὶ τῆς ἐσχάτης διαφθορᾶς, ὅπερ ὁμοίως ὑπεδήλου ὁ Ἰωσήφ, ὅστις πωληθεὶς ἐδοξάσθη, καὶ τοὺς ἀδελφούς του ἔσωσεν. Οἱ ὕμνογράφοι τῆς ἐκκλησίας καὶ μάλιστα ὁ ὑψιπέτης μουσουργὸς Κοσμάς, συνέθεντο τροπάρια κατανυκτικώτατα καὶ τρυφερά, ἅτινα ἐν ἡχο ἀρμόζοντι ψάλλονται ἀπὸ τῆς ἐσπέρας ταύτης. Ὀνομάζεται δὲ συνήθως ἡ ἀκολουθία αὕτη ἢ ψαλλομένη κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἐσπέρας Νυμφίος ἐκ τοῦ ἐν ἀρχῇ ψαλλομένου μελωδικοῦ τροπαρίου τοῦ γνωστοῦ εἰς ὅλους: «Ἴδου ὁ Νυμφίος ἔρχεται ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός· καὶ μακάριος ὁ δούλος ὃν εὐρήσει γρηγοροῦντα. Ἀνάξιος δὲ πάλιν ὃν εὐρήσει ῥαθυμοῦντα. Βλέπε οὖν, ψυχῆ μου, μὴ τῷ ὑπνῷ κατενεχθῆς, ἵνα μὴ τῷ θανάτῳ παραδοθῆς καὶ τῆς βασιλείας ἔξω κλεισθῆς. Ἀλλὰ ἀνάμψον κράζουσα, ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου ἐλέησον ἡμᾶς». Κατανυκτικώτατον εἶνε ἐπίσης συντομώτατον τροπάριον, ὅπερ περὶ τὸ τέλος ψάλλεται εἰς μουσικώτατον ἤχον, τὸ ἐξῆς: «Τὸν νυμφῶνά σου βλέπω, Σωτήρ μου κεκοσμημένον, καὶ ἐνδυμα οὐκ ἔχω ἵνα εἰσέλθω ἐν αὐτῷ. Λάμπρυνόν μου τὴν στολὴν τῆς ψυχῆς, φωτοδότα, καὶ σώσον με». Ἐν γένει δὲ ὅλα τὰ τροπάρια εἶναι ἀμιμῆτου καλλονῆς καὶ μελωδίας, καὶ συνιστῶμεν νὰ προσέξωσιν οἱ φιλόρθροισι ἀναγνώσται διὰ τῶν ἐξωτερικῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ τῶν ὀμμάτων τῆς ψυχῆς ἐν καθαρῷ τῷ συνειδότη.

(«ΕΦΗΜΕΡΙΣ», 23 Μαρτίου 1877)

ΜΕΓΑΛΗ ΤΡΙΤΗ. Τὴν ἐσπέραν ταύτην

ψάλλεται εἰς τὰς ἐκκλησίας ὁ ὄρθρος τῆς αὐριον, καθ' ἣν «τῆς τῶν δέκα παρθένων παραβολῆς τῆς ἐκ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου μνεῖαν ποιούμεθα». Ἡ ὠραία καὶ ποιητικὴ αὕτη παραβολὴ εἶνε εἰλημμένη ἐκ τοῦ Ματθαίου. Ἐκ τῶν δέκα προσκεκλημένων παρθένων αἱ μὲν πέντε φρόνιμοι ἀνέμενον τὸ μεσονύκτιον ἔτοιμοι νὰ δεχθῶσι τὸν Νυμφίον, αἱ δ' ἄλλαι πέντε μωραὶ ἐνύσταζαν καὶ ἀπεκοιμήθησαν γλυκύν, ἀλλὰ κατάρατον ὕπνον. Ἐν τούτοις ἠκούσθη ἡ φωνή, ὅτι ὁ Νυμφίος ἦλθεν ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός. Καὶ αἱ μὲν φρόνιμοι ἀναμένουσαι ἤναψαν ἀμέσως τὰς αἰωνίας τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος φαίδρας λαμπάδας, καὶ ἐν ἀγαλλιάσει προὔπηγνυον τὸν ἱερὸν Νυμφίον, τὸν ὠραῖον κάλλει ὑπὲρ πάντας τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἐώρτασαν τοὺς γάμους αὐτοῦ. Αἱ δὲ μωραὶ ἐγεγρεῖσαι ἐν τῇ ταραχῇ ἐκείνῃ καὶ τρίβουσαι τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν βεβαρυμένους μέχρι θανάτου ἀπὸ τοῦ μοιραίου ἐκείνου ὕπνου, ἔσπευσαν ν' ἀνάψωσι τὰς ἐαυτῶν λαμπάδας καὶ ἐξέλωσι καὶ αὐταὶ εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ἡ ἀμαρτία εἶχεν ἀποτυφλώσει αὐτάς — ἔλαιον δὲ ὑπῆρχεν εἰς τὰς λαμπάδας, τὸ μεσονύκτιον εἶχεν ἀποκοιμίσει τοὺς πωλοῦντας τὸ ἔλαιον, καὶ ὁ Νυμφίος εἰσῆρχετο ἤδη ἐν ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ὑπὸ τὰ φαίδρα φῶτα τῶν φρονίμων παρθένων εἰς τὰ περικαλλῆ αὐτοῦ μέγαρον. Αἱ θύραι μετὰ τὴν εἰσελθοῦσαν ταύτην τῶν ἁγίων χορείαν ἐκλείσθησαν στερεῶς, καὶ αἱ πέντε δυστυχεῖς ἐκ τῆς μωρίας των, Παρθένοι ἐκλείσθησαν ἔξω τοῦ νυμφῶνος. Κοπετοὶ καὶ θρήνοι τότε ἔξω τοῦ πυλῶνος ἠκούσθησαν, ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος!

Ἀξιοσημείωτος εἶνε ἡ ἀναγινωσκόμενη ἀπόψε περικοπὴ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου. Ὁ Ἰησοῦς μετ' ἀνανακτῆσεως ἐκτοξεύει ἐναντίον τῶν Φαρισαίων δεκάκις καὶ τετράκις τὸ οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, ἐλέγχων τὴν ψευδῆ ἐξωτερικὴν τῶν τοιούτων εὐλάβειαν. Ὁραῖα ἐπίσης εἶνε τὰ ψαλλόμενα καὶ κατὰ τὴν ἐσπέραν ταύτην τροπάρια, ἐν οἷς τὸ ἐξῆς: «Ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου πῶς εἰσελεύσομαι ὁ ἀνάξιος; Ἐὰν γὰρ τολμήσω συνεισελθεῖν εἰς τὸν νυμφῶνα ὁ χιτῶν μὲ ἐλέγχει, ὅτι οὐκ ἔστι τοῦ γάμου καὶ δέσμιος ἐκβαλοῦμαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων. Καθάρισον, Κύριε, τὸν ῥύπον τῆς ψυχῆς μου, καὶ

σῶσόν με, ὡς φιλόανθρωπος». Ὅμοίως τὸ ἐξῆς : «Ὁ νυμφίος ὁ κάλλει ὠραῖος παρὰ πάντας ἀνθρώπους, ὁ συγκαλέσας ἡμᾶς πρὸς ἐστίασιν πνευματικῆν τοῦ νυμφῶνος σου, τὴν δυσείμονά μου μορφήν τῶν πατημάτων ἀπαμφίασον, τῇ μεθέξει τῶν πατημάτων σου καὶ στολήν δόξης κοσμήσας, τῆς σῆς ὠραιότητος δαιτυμόνα φαιδρὰν ἀνάδειξον τῆς βασιλείας σου ὡς εὐσπλαγχνος».

(«ΕΦΗΜΕΡΙΣ», 27 Μαρτίου 1877)

ΜΕΓΑΛΗ ΤΕΤΑΡΤΗ. Τῆς ἀλε.ψάσης τὸν Κύριον μύρω γυναικὸς μνείαν ποιῆσθαι οἱ θεϊότατοι Πατέρες ἐθέσπισαν, ὅτι πρὸ τοῦ σωτηρίου πάθους τοῦτο γέγονε.

Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον, δύο ἡμέρας πρὸ τοῦ Πάσχα, τοῦ Ἰησοῦ εὐρισκομένου ἐν τῇ οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, προσῆλθεν αὐτῷ γυνὴ ἀμαρτωλὸς ἔχουσα ἀλάβαστρον μύρου βαρυτίμου, τὸ ὁποῖον κατέχευεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ μαθηταὶ ἐσκανδαλίστησαν διὰ τοῦτο, ὁ Ἰησοῦς εἶπεν : «Ἔργον καλὸν εἰργάσατο εἰς ἐμέ... βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μῦρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο, ἐν ὧν τῷ κόσμῳ λαληθήσεται καὶ ὁ ἐποίησεν αὕτη εἰς μνημόσυνον αὐτῆς».

Ταύτη δὲ τῇ ἡμέρᾳ βλέποντες οἱ γραμματεῖς καὶ ἀρχιερεῖς, ὅτι ἡ εὐνοια τοῦ λαοῦ ἔτι μᾶλλον ἠύξανε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, συνεφώνησαν μετὰ τοῦ Ἰούδα νὰ δώσωσιν αὐτῷ 30 ἀργύρια ἵνα παραδώσῃ τὸν Ἰησοῦν. Ἀπὸ ταύτης δὲ τῆς στιγμῆς ἐξήτει ὁ προδότης εὐκαιρίαν, ἵνα αὐτὸν αὐτοῖς παραδῶ.

Ἐν συνόλῳ ἀριστουργήματα εἶνε τὰ ψαλλόμενα κατὰ τὴν ἐσπέραν ταύτην τροπάρια, ἀναφερόμενα εἰς τὴν πράξιν τῆς ἀμαρτωλοῦ γυναικὸς καὶ τὴν εἰς προδοσίαν τοῦ Ἰούδα. Ἐξέχουσι δὲ προπάντων τὰ ἐν τοῖς «αἰνοῖς» ψαλλόμενα εἰς τρυφερώτατον ἦχον, καὶ τούτων πάλιν ὑπερέχει διὰ τὴν ἱστορικὴν του μάλιστα ἀξίαν τὸ διάσημον τῆς Κασσιανῆς τροπάριον, γνωστὸν τοῖς πᾶσι, τὸ ἐξῆς, ὅπερ ψάλλεται ἀργῶς καὶ μετὰ μέλους εἰς τὸν σοβαρώτερον τῶν ἦχων τὸν πλ. σ' : «Κύριε, ἢ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή, τὴν σὴν αἰσθημένη θεότητα, μυροφόρου ἀναλβαροῦσα τάξιν ὀδυρομένη μῦρά σοι πρὸ τοῦ

ἐνταφιασμοῦ κομίζει. Οἴμοι λέγουσα, ὅτι νῦν μοι ὑπάρχει, οἴστρος ἀκολασίας, ζοφώδης τε καὶ ἀσέλγηος, ἔρωσ τῆς ἀμαρτίας. Δέξαι μου τὰς πηγὰς τῶν δακρῶν, ὁ νεφέλαις διεξάγων τῆς θαλάσσης τὸ ὕδωρ· κάμψητί μοι πρὸς τοὺς στεναγμοὺς τῆς καρδίας, ὁ κλίνας τοὺς οὐρανοὺς τῇ ἀφάτῳ σου κενώσει. Καταφιλήσω τοὺς ἀχράντους σου πόδας, ἀποσμήξω τούτους δὲ πάλιν τοῖς τῆς κεφαλῆς μου βοστρύχοις... ὦν ἐν τῷ παραδείσῳ Εὐὰ τὸ δειλινὸν κρότον τοῖς ὡσὶν ἠχηθεῖσα τῷ φόβῳ ἐκρύβη. Ἀμαρτιῶν μου τὰ πλήθη καὶ κριμάτων σου ἀβύσσους τίς ἐξιχνιάσει, ψυχοσῶστα σωτήρ μου; Μὴ με τὴν σὴν δούλην παρίδης ὁ ἀμέτρητον ἔχων τὸ ἔλεος.»

Τὸ μεγαλοπρεπὲς τοῦτο τροπάριον εἶνε ποίημα Κασσιανῆς ἢ Κασσίας ἢ Εἰκασίας. Αὕτη ἦτο κατὰ τὸν Ζωναρὰν παρθένος τῷ εἰδεια καὶ τῶν λοιπῶν ὑπερφέρουσα καὶ λόγοις ὀμιλοῦσα καὶ τὸ γένος ἐπίσημος. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος θελήσας τότε νὰ νυμφευθῇ, συνήθροισε πολλαχόθεν τὰς ὠραιότερας παρθένους τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ὅπως μεταξὺ αὐτῶν ἐκλέξῃ τὴν μέλλουσαν βασίλισσαν. Μία τούτων ἦτο καὶ ἡ κόρη Κασσιανῆ θέλουσα διὰ τοῦ κάλλους αὐτῆς νὰ περικοσμήσῃ τὴν βυζαντινὴν αὐλήν. Ὁ αὐτοκράτωρ φαιδρὸς εἶπερ ποτέ, ἐκράτει μῆλον ἐν χερσὶ καὶ περιήρχετο τὰς τάξεις τῶν παρθένων ἀναζητῶν τὴν ὠραιότεραν. Ἦσαν ἐκεῖ ποικίλαι ὠραιότητες· ὀφθαλμοὶ μαῦροι καὶ ὀφθαλμοὶ γαλανοί, ξανθοὶ καὶ καστανοὶ παρθένοι, τινὲς δὲ μαύρους ὡς τὰ πτερά τοῦ κόρακος ἔχουσαι τοὺς βοστρύχους. Ὁ αὐτοκράτωρ φθὰς πρὸ τῆς Κασσιανῆς ἐσταμάτησεν ὡς δεσμευθεὶς ἐκ τῆς ἐξαισίου ὠραιότητος τῆς δειληῆς κόρης, καὶ εἶπεν ἐκθαμβος : Ἐκ τῆς γυναικὸς προήλθον τὰ κακά. Ἄλλ' ἢ Κασσιανῆ ἦτο ποιήτρια καὶ δὲν ἀφησεν ἀνανταπόδοτον τὸν λόγον τοῦ βασιλέως, ὅσον βασιλικὸς καὶ ἀν ἦτο, καὶ εἶπε διὰ φωνῆς γλυκειάς : ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς γυναικὸς πηγάζουσι τὰ καλλίτερα. Καὶ ἐρύθημα κατεκάλυψε τὰς τρυφερὰς παρειὰς τῆς παρθένου, ὅπερ κατέστησεν αὐτὴν ἀκόμη ὠραιότεραν.

Ὁ Θεόφιλος κατακραυνοθεὶς ἐκ τῆς ἀπαντήσεως τῆς κόρης παρέδραμεν αὐτῇ,

καὶ τὸ χρυσοῦν μῆλον ἐπάλλετο μετ' ὀλίγον εἰς τὰς χεῖρας τῆς ἐκ Παφλαγονίας Θεοδώρας.

Παρῆλθον ἕκτοτε ἔτη πολλά, καὶ μελανέμων παρθένος ἤχητό ποτε εἰς μοναστήριον πρὸ τῆς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τῆς μοναχῆς.

Ἦτο ἡ Κασσιανή.

Ἡμέραν τινά, ἐν ᾗ ἔγραφεν ἡ μοναχὴ εἰς τὸ μονῆρες γραφεῖον τῆς, ἀκούει κρότον, ὃν ἀνεγνώρισεν ὡς τοὺς βηματισμοὺς τοῦ αυτοκράτορος Θεοφίλου, ἐλθόντος πρὸς ἐπίσκεψιν αὐτῆς. Ἡ μοναχὴ μὴ θέλουσα νὰ παρουσιασθῆ κατέλιπεν ἔρημον τὸ γραφεῖον τῆς καὶ ἐκλείσθη εἰς τι πλησίον κελλίον. Ὁ αυτοκράτωρ εἰσῆλθον, ἀλλὰ κανεὶς δὲν ἦτο εἰς τὸ γραφεῖον βλέπει τὸν χάρτην, λαμβάνει αὐτὸν φέροντα νωπούς ἀκόμη τοὺς χαρακτῆρας, καὶ ἀναγινώσκει: τὸ Κύριε ἡ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις, ὅπερ συνέγραψε τότε ἡ Κασσιανή. Εἶχε δὲ φθάσει μέχρι τοῦ: καταφιλήσω τοὺς ἀχράντους σου πόδας, ἀποσμήξω τούτους δὲ πάλιν τοῖς τῆς κεφαλῆς μου βοστρυχοῖς καὶ ἦτο τὸ τροπάριον ἡμιτελὲς οὕτως. Ὁ δ' αυτοκράτωρ ἔλαβε τότε τὸν κάλαμον καὶ ὀξυγράφως προσέθεσε τὸ τέλος τοῦ τροπαρίου, ἐν ᾗ ὑπαινίττεται μετὰ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας τὴν φυγὴν τῆς Κασσιανῆς.

Τοῦτο τὸ ἱστορικὸν τοῦ ὠραίου αὐτοῦ τροπαρίου.

(«ΕΦΗΜΕΡΙΣ», 22 Μαρτίου 1877)

ΜΕΓΑΛΗ ΠΕΜΠΤΗ. Τὴν ἑσπέραν ταύτην, ὡς εἴθισται, ψάλλεται εἰς τοὺς ἱεροὺς ναοὺς ἡ ἀκολουθία τῆς μεγάλης Πέμπτης καθ' ἣν ἑορτάζομεν τέσσαρά τινα: τὸν ἱερὸν νιπτῆρα, τὸν μυστικὸν δεῖπνον, τὴν ὑπερφυᾶ προσευχὴν καὶ τὴν παράδοσιν αὐτῆν. Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα εἶνε γνωστά ἐκ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου, πάντες δ' οἱ χριστιανοὶ ὡς μεταλαμβάνοντες αὐριον μέλλουσι ν' ἀκούσωσι τὸ μακρότατον ἱερὸν εὐαγγέλιον ἐν τῇ Θεῖα λειτουργίᾳ, ἐν ᾗ περιέχεται ἅπανα ἡ ἱστορία τῶν τελεσθέντων, τοῦ μυστικοῦ δεῖπνου δηλαδὴ καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ προδότου Ἰούδα παραδόσεως τοῦ Ἰησοῦ εἰς τοὺς Ἑβραίους. Τὴν ἑσπέραν ταύτην δὲν ψάλλεται πλέον τὸ

Ἰδοὺ ὁ Νυμφίος ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολουθίας, ἀλλ' ἕτερον τροπάριον κατὰ τὸν αὐτὸν μὲν ἦχον πεποιημένον, ἀλλὰ φαιδρότερον, διότι περιέχει τὸ μέγα τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου μυστήριον. Εἶναι τὸ ἐξῆς: «Ὅτε οἱ ἔνδοξοι μαθηταὶ ἐν τῷ νιπτῆρι τοῦ δεῖπνου ἐφωτίζοντο, τότε Ἰούδας ὁ δυσσεβὴς φιλαργυρίαν νοσήσας ἐσκοτίζετο καὶ ἀνόμοις κριταῖς σὲ τὸν δίκαιον κριτὴν παραδίδωσι. Βλέπε χρημάτων ἔραστα τὸν διὰ ταῦτα ἀγχόνην χρησάμενον, φεῦγε ἀκόρεστον ψυχὴν τὴν διδασκάλῳ τοιαῦτα τολμήσασαν. Ὁ περὶ πάντας ἀγαθὸς Κύριε δόξα σοι». Ἀλλὰ τὸ κάλλιστον ἔργον τῶν ψαλλομένων κατὰ τὴν ἑσπέραν ταύτην τροπαρίον εἶνε ὁ κανὼν, ποίημα τοῦ ἐπιφανοῦς ὑμνογράφου Κοσμά, περιέχων ὑψηλὰς δογματικὰς ἐννοίας περιστρεφομένης ἰδίως περὶ τὸ μυστήριον τῆς εὐχαριστίας, ἐν ἐκφράσει ποιητικωτάτη. Κάλλος δὲ τρυφερὸν καὶ ὕψος ἀληθείας περιέχει τὸ ἐξῆς τροπάριον ψαλλόμενον περὶ τὸ τέλος τῆς ἀκολουθίας: «Μυσταγωγῶν σου, Κύριε, τοὺς μαθητὰς ἐδίδασκες λέγων: ὦ φίλοι ὁράτε, μηδεὶς μᾶς χωρίση μου φόβος· εἰ γὰρ καὶ πάσχω ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ κόσμου. Μὴ οὖν σκανδαλίξεσθε ἐν ἐμοί· οὐ γὰρ ἦλθον διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν μου λύτρον ὑπὲρ τοῦ κόσμου. Εἰ οὖν, φίλοι μου ἐστέ, ἐμὲ μιμεῖσθε· ὁ θέλων πρῶτος εἶνε, ἔστω ἔσχατος. ὁ δεσπότης ὡς ὁ διάκονος· μέναιτε ἐν ἐμοί, ἵνα βότρουν φέρητε· ἐγὼ γὰρ εἰμι τῆς ζωῆς ἡ ἄμπελος». Ὁ ἦχος εἰς δὲ ψάλλεται τὸ τροπάριον τοῦτο, ὅστις εἶναι ὁ πλ. α', τὸ καθιστᾶ ἔτι τρυφερώτερον καὶ μελωδικώτερον.

Αὐριον δὲ πρῶτ' ψάλλεται ἡ λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ἐπειδὴ δὲ αὐριον συνήθως πλεῖστοι μεταλαμβάνουσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ἰδοὺ καὶ τὸ τροπάριον τὸ ὁποῖον ὀφείλει ἕκαστος μεταλαμβάνων νὰ ἔχη ἐν νῷ: «Τοῦ δεῖπνου σου τοῦ μυστικοῦ σήμερον υἱὲ Θεοῦ κοινωνόν με παρέλαβε, οὐ μὴ γὰρ τοῖς ἐχθροῖς σου τὸ μυστήριον εἶπω, οὐ φίλημά σοι δώσω καθάπερ ὁ Ἰούδας, ἀλλ' ὡς ὁ ληστὴς ὁμολογῶ σοι μνήσθητί μου, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου».

(«ΕΦΗΜΕΡΙΣ», 23 Μαρτίου 1877)

ΜΕΓΑΛΗ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ. Τῇ ἑσπέρᾳ ταύτῃ ψάλλεται ὁ ὕμνος τῆς μεγάλης Πα-

ρασκευῆς, καθ' ἣν τὰ ἅγια καὶ σωτήρια καὶ φρικτὰ Πάθη τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτελοῦμεν τοὺς ἐμπυσομοὺς, τὰ ραπίσματα, τὰς ὕβρεις, τοὺς γέλωτας, τὰ κολαφίσματα, τὴν πορφύραν χλαίναν, τὸν κάλαμον, τὸν σπόγγον, τὸ ὄξος, τοὺς ἤλους, τὴν λόγχην καὶ πρὸ πάντων τὸν Σταυρὸν καὶ τὸν θάνατον, ἃ δι' ἡμᾶς ἐκὼν κατεδέξατο· ἔτι δὲ καὶ τὴν τοῦ εὐγνώμονος ληστοῦ, τοῦ συσταυρωθέντος αὐτῷ σωτήριον ἐν τῷ σταυρῷ ὁμολογίαν. Ἡ ἐσπερινὴ τῆς σήμερον ἀκολουθία διακρινομένη καθ' ὅλα ἀπὸ τῆς τῶν παρελθουσῶν ἡμερῶν, ἄρχεται κατανωκτικώτατα ἀναγινωσκομένου ὡς πρώτου τοῦ εὐαγγελίου τοῦ ὀνομαζομένου Διὰ θὴ κ η ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Ἐν αὐτῷ ὁ ὑψιπέτης ἀειός, ὡς ὀνομάζεται ἀπὸ τινος ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέα Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, περιλαμβάνει τὴν μακρὰν ὀμιλίαν τοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς μαθητάς του ἣν ἀπήγγειλε μετὰ τὸν δεῖπνον. Ἐν αὐτῇ ἀναπτύσσεται μάλιστα ἢ ὅπως νέα διὰ τὸν κόσμον ἐντολὴ τῆς χριστιανικῆς πρὸς τὸν κόσμον ἀγάπης. Ἐν γένει τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο διακρίνεται διὰ τὸ μεγαλεῖον καὶ τὸ κάλλος τῶν ἐν αὐτῷ περιεχομένων διδαγμάτων. Μετὰ τοῦτο ἀναγινώσκονται περιπαθέστατα τροπάρια, κατὰ διαλείμματα δ' ἐν ὅλῳ 12 εὐαγγέλια ἀναφερόμενα ἀπὸ τῆς προδοσίας μέχρι τῆς ταφῆς τοῦ Χριστοῦ. Πρὸ τῆς ἀναγνώσεως δὲ τοῦ 5' Εὐαγγελίου τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν Σταύρωσιν, προσάγεται ἐν ἐκκλησιαστικῇ παρατάξει λιτανευόντων τῶν ἱερέων ὁ ἐσταυρωμένος καὶ τίθεται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ, ἀναγινωσκομένου τοῦ ἐξῆς περιπαθοῦς τροπαρίου ὑπὸ τοῦ βασιάζοντος τὸν τίμιον σταυρὸν ἱερέως : «Σήμερον κρεμάται ἐπὶ ξύλου ὁ ἐν ὕδασι τὴν γῆν κοσμάσας. Στέφανον ἐξ ἀκανθῶν περιτίθεται ὁ τῶν ἀγγέλων βασιλεὺς. Ψευδῆ πορφύραν περιβάλλεται ὁ περιβάλλων τὸν οὐρανὸν ἐν νεφέλαις. Ράπισμα κατεδέξατο ὁ ἐν Ἰορδάνῃ ἐλευθέρωσας τὸν Ἀδάμ. Ἥλοις προσηλώθη ὁ Νυμφίος τῆς Ἐκκλησίας. Λόγχῃ ἐκεντήθη ὁ υἱὸς τῆς Παρθένου. Προσκυνούμεν σου τὰ πάθη Χριστέ, δεῖξον ἡμῖν καὶ τὴν ἐνδοξὸν σου Ἀνάστασιν». Ἀκολουθῶν τὸ αὐτὸ τροπάριον ψάλλεται εἰς ἕχρον περιπαθέστατον. Ἐν γένει ὅλα τὰ κατὰ τὴν ἐσπέραν ταύτην ψαλλόμενα τροπάρια εἶνε κάλ-

λιστα εἰς τὸ εἶδος τῶν, ὧν παραθέτομέν τινα.

«Ποῖός σε τρόπος, Ἰούδα, προδότην τοῦ Σωτήρος εἰργάσατο; μὴ τοῦ χοροῦ σε τῶν ἀποστόλων ἐχώρισε; μὴ τοῦ χαρίσματος τῶν λαμάτων ἐστέρησε; μὴ συνδειπνήσας, ἐκείνοις, σὲ τῆς Τραπεζῆς ἀπώσατο; μὴ τῶν ἄλλων νίψας τοὺς πόδας, τοὺς σοὺς ὑπερεῖδεν; ὃ πόσων ἀγαθῶν ἀμνήμων ἐγένου». «Τάδε λέγει Κύριος τοῖς Ἰουδαίοις : Λαὸς μου, τί ἐποίησά σοι, ἢ τί σοι παρηνώχλησα; τοὺς τυφλοὺς σου ἐφώτισα, τοὺς λεπροὺς σου ἐκαθάρισα, ἄνδρα ὄντα ἐπὶ κλίνης ἠνωρθώσαμην. Λαὸς μου, τί ἐποίησά σοι καὶ τί μοι ἀνταπέδωκας; ἀντὶ τοῦ μάννα χολῆν, ἀντὶ τοῦ ὕδατος ὄξος, ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾶν με Σταυρῷ με προσηλώσατε. Οὐκέτι στέργω λοιπόν. Καλέσω μου τὰ ἔθνη, κάκεινα μὲ δοξάσουσιν, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι, καὶ γὰρ αὐτοὺς δωρήσωμαι ζωὴν τὴν αἰώνιον».

Τὸ πρῶτον εὐαγγέλιον κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ τυπικὰ ἀναγινώσκει ὁ ἀρχιεπίσκοπος, τὰ λοιπὰ οἱ ἱερεῖς κατὰ τάξιν, καὶ τὸ τελευταῖον ὁ ἀρχιδιάκονος ἀπ' ἄμβωνος.

(«ΕΦΗΜΕΡΙΣ», 24 Μαρτίου 1877)

ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΚΑΙ ΜΕΓΑ ΣΑΒΒΑΤΟΝ.

«Πεπλήρωται μὲν ὁ τῆς νηστείας ἀγὼν, ἔληξε δὲ εἰς τὸν σταυρὸν, τοῦ γὰρ ἐχρῆν τῆς νίκης τὸ τέλος ἢ ἐπὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ τροπαῖον λῆγειν : Τροπαῖον γὰρ Χριστοῦ ὁ σταυρὸς ἀπαξ μὲν παγίς ἀεὶ δὲ δαίμονας τρεπόμενος. Ποῦ γὰρ εἶδαλα καὶ ζῶων ματαίων οἱ φόνοι; Ποῦ δὲ ναοὶ καὶ τῆς δισεβείας τὸ πῦρ; Ἐσβέσθη πάντα δι' ἐν ἁγίον αἷμα καὶ πέπτωκε καὶ ἔστι σταυρὸς πολυδύναμος δύναμις, βέλος ἀόρατον, φάρμακον ἄυλον, πληγὴ λυσιπικρὸς, ἐπὶ νεκρῶν δόξα, ὥστε καὶ μυρία ἕτερα λέγω περὶ Χριστοῦ, καὶ μυρία θαύματα διηγούμενος καταπλήσω τὸν ἀκρατῆν, οὐχ οὕτως ἐπ' ἐκείνοις ὡς ἐπὶ Σταυροῦ σεμνύνομαι». Οὕτως ἄρχεται τοῦ εἰς τὴν σταύρωσιν λόγου αὐτοῦ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, οὐτινος ἢ μελίρριτος μουσα ἀνεπαύθη κατὰ τὴν ἐβδομάδα ταύτην, ὅπως ἀκουσθῆ γλυκεῖα καὶ φαιδρὰ εἰπερ ποτε τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως.

Σήμερον λοιπὸν τὴν σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ ἐορτάζομεν. Οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν ἡχοῦσι πένθιμοι, ἄνθη δὲ ἑαρινὰ ἀπὸ πρῶτας στολιζοῦσι τὸν ἐπιτάφιον, ὅ-

τις τεθήσεται ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἱερῶν ναῶν περὶ τὴν μεσημβρίαν εἰς προσκύνησιν τῶν ὀρθοδόξων. Ἄλλὰ ἐν τῷ πενθίμῳ αὐτῆς φαιδροτέρα ἀποβαίνει ἡ ἱερὰ ἀκολουθία τὴν ἑσπέραν ταύτην, ἣτις εἶναι ὁ ὄρθρος τοῦ ἀγίου καὶ μεγάλου Σαββάτου, ἐν ᾧ τὴν Θεόσωμονταφήν τοῦ Χριστοῦ ἑορτάζομεν. Ὁ ἐπιτάφιος θρήνος εἶναι ἐλεγειακὴ οὕτως εἰπεῖν, ἐκκλησιαστικὴ ποίησις, ἅπασα ἡ ἀκολουθία περιπαθῆς λίαν καὶ τὸ ἐν τροπάριον συγκινητικώτερον τοῦ ἄλλου. Ὅποιον πάθος εἰς τὰ θρηνώδη ἐγκώμια, ὅποια λυρική δύναμις ἐν αὐτοῖς συγκινοῦσα μέχρι ἐνδομύχως τὸν ἄνθρωπον! "Ὁλος ὁ κόσμος ὁ ἐλληνικὸς γνωρίζει τοῦτο καὶ ὅλοι τὴν ἑσπέραν ταύτην θὰ παρευρεθῶσιν εἰς τοὺς ἱεροὺς ναοὺς κατὰ τὴν πενθιμωτέραν καὶ φαιδροτέραν συνάμα ἀκολουθίαν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ὅπως ἀκούσωσι τὰ ἐγκώμια τοῦ ἐπιταφίου, ὧν ἀμιμῆτος εἶνε καὶ ἡ ποίησις καὶ ἡ μελωδία. Ὁ «κανὼν» καλὰδῆγμα ποιητικώτατον, εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τῆς 5' δηλαδὴ ᾠδῆς μέχρι τῆς Θ' ποίημα τοῦ ἀκαμάτου μουσουργοῦ καὶ ἀμιμῆτου καλλιτέχνου Κοσμᾶ, ὃν καθ' ἑκάστην ἑσπέραν ἠκούομεν τὴν ἑβδομάδα ταύτην. Οἱ «Εἰρμοὶ» ἀπὸ τῆς Α' ᾠδῆς μέχρι τῆς 5' εἶνε ποίημα τῆς Παρθένου Κασσιανῆς, περὶ ἧς προχθὲς εἶπομεν, τὰ δὲ λοιπὰ τροπάρια τῶν τεσσάρων πρώτων ᾠδῶν εἶνε ἔργον Μάρκου τινὸς ἐπισκόπου Ὑδροῦντος μετὰ ταῦτα συμπληρώσαντος τὸν κανόνα τοῦτον τόσον ἐπιτυχῶς, ὥστε οὐδὲως διαφέρει ὁ κάλαμος καὶ ἡ τέχνη ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ὡς εἰς καὶ μόνος νὰ συνέγραψεν αὐτόν. Ὁ πένθιμος ἦχος, ὁ πλ. β', εἰς ὃν εἶνε τονισμένα τὰ τροπάρια ταῦτα, καθιστᾶσιν αὐτὰ θρηνώδη λίαν καὶ περιπαθέστατα ψαλλόμενα μάλιστα ἀπὸ καλὸν ψάλτην. Ὁ κανὼν ἀρχεται ἀπὸ τροπαρίου τῆς Κασσιανῆς τοῦ ἐξῆς: «Κύματι θαλάσσης τὸν κρύψαντα βάλοι διώκτην τύραννον, ὑπὸ γῆν ἔκρυψαν τῶν σεσωσμένων οἱ παῖδες, ἀλλ' ἡμεῖς ὡς αἰνεάνιδες τῷ Κυρίῳ ἄσωμεν ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται». Καὶ ἐξακολουθεῖ ὁ Ἐπίσκοπος Ὑδροῦντος: «Κύριε Θεέ μου ἐξῶδιον ὕμνον καὶ ἐπιτάφιον ᾠδὴν σοι ἄσομαι τῷ τῇ ταφῇ σου ζωῆς μου τὰς εἰσόδους διανοίξαντι καὶ θανάτῳ θάνατον καὶ ἄδην θανατώσαντι». Ἄλλ' ὅποια δύνα-

μις, ὅποιον ὕψος, ὅτε ἐν τῇ Θ' ᾠδῇ λαμβάνει τὸν ἐμπνευσμένον κάλαμόν του ὁ περιπαθέστατος Κοσμᾶς καὶ ψάλλει τὸ πλήρες ἐλπίδος τροπάριον: «Μὴ ἐποδύρου μου, μῆτερ, καθορῶσα ἐν τάφῳ ὃν ἐν γαστρὶ ἄνευ σποράς συνέλαβες υἱόν, ἀναστήσομαι γὰρ καὶ δοξασθήσομαι καὶ ὑψώσω ἐν δόξῃ ἀπαύστως ὡς Θεὸς τοὺς ἐν πίστει καὶ πόθῳ σὲ μεγαλύνοντας».

(«ΕΦΗΜΕΡΙΣ», 25 Μαρτίου 1877)

ΜΕΓΑ ΣΑΒΒΑΤΟΝ. «Τὴν σήμερον μυστικῶς ὁ μέγας Μωϋσῆς προδιετυποῦτο λέγων: καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ εὐλογημένον σάββατον, αὕτη ἐστὶν ἡ τῆς καταπαύσεως ἡμέρα, ἐν ἣ κατέπαυσεν ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ ὁ μονογενὴς υἱὸς τοῦ Θεοῦ».

Ἱερὰ σιγὴ ἀπανταχοῦ σήμερον ὅπου χριστιανικὸς ὀρθόδοξος κόσμος. «Τί τοῦτο; σήμερον σιγὴ ἐπικρατεῖ ἐν τῇ γῆ» λέγει ὁ Ἐπιφάνιος Κύπρου. «Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία καὶ στήθη μετὰ φόβου καὶ τρόμου καὶ μηδὲν γῆϊνον ἐν ἑαυτῇ λογιζέσθω».

Ἐν τάφῳ κεῖται σήμερον ἡ ζωὴ τῶν ἀπάντων ὡς θνητὸς ὁ ἀθάνατος. Καὶ αὕτη ἡ φύσις ἡρεμεῖ τὴν ἐπίσημον ταύτην ἡμέραν τιμῶσα.

Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην αὐστηρὰ νηστεία διατάσσεται. Εἶνε τὸ μόνον Σάββατον, καθ' ὃ οἱ Χριστιανοὶ ὀφείλουσι νὰ νηστεύωσι. Κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν ἐν τῇ πρώτῃ ἑκατονταετηρίδι ἐβαπτίζοντο οἱ καθ' ὅλην τὴν τεσσαρακοστὴν κατηχηθέντες. Περὶ τὴν θῆν ὥραν σήμερον ἀπὸ πρώτας ψάλλεται εἰς τοὺς ναοὺς ὁ ἑσπερινὸς τῆς ἀναστάσεως καὶ τελεῖται ἡ λειτουργία τοῦ μεγάλου Βασιλείου. Τοῦτο δὲ γίνεται πρὸς εὐκολίαν τῶν ἐν ταῖς πόλεσι, διότι κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ἡ λειτουργία ἔπρεπε νὰ γίνεται περὶ τὴν ἑσπέραν. Πάντες δ' ἀκολουθῶντες λαβόντες ἐκ τοῦ ναοῦ τὰς πρώτας ἀγγελτηρίους τῆς Ἀναστάσεως δάφνας προετοιμάζονται διὰ τὴν ἀνοίγον χαρὰν.

Χάριν τῶν ἡμετέρων ἀγνωστῶν σημειοῦμεν, ὅτι ὁ τάφος τοῦ Χριστοῦ ἦτο σπηλαιοειδὴς μέγας κατὰ τὸ ἑβραϊκὸν ἔθος καὶ λελαξευμένος ἐν τῇ πέτρᾳ. Καινὸς δὲ καθ' ὅλον, διότι οὐδεὶς εἶχε ταφῆ ἐν αὐτῷ πρότερον. Ἰωσήφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας λαβὼν παρὰ

τοῦ Πιλάτου τὴν ἄδειαν ἔθαψε τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ καταβιβάσας αὐτὸ ἀπὸ τοῦ σταυροῦ τὴν χθὲς νύκτα, καὶ ἐκύλισε λίθον μέγαν ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ τάφου καὶ ἀπῆλθε. Μακρόθεν δὲ ἔμειναν αἱ διακονοῦσαι τῷ Ἰησοῦ γυναῖκες καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου καὶ ἀναλογιζόμεναι τὸ γλυκὺ τοῦ Χριστοῦ λόγιον, ὅτι μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαί.

Ἀριθμοῦνται δὲ οὕτως αἱ τρεῖς ἡμέραι καθ' ἃς ἔμεινεν ὁ Χριστὸς ἐν τῷ τάφῳ. Πρώτη ἢ παρασκευή, διότι τῇ 9 ὥρᾳ τῆς ἡμέρας ἀπέθανεν, ἥτις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν 3ην ὥραν μ.μ. καθ' ἡμᾶς. Δευτέρα εἶνε ὀλόκληρος ἡ ἡμέρα τοῦ Σαββάτου, τρίτη δὲ ἡ Κυριακή, διότι τὸ μεσονύκτιον ἀκριβῶς ἀνέστη, αἱ δ' ἡμέραι κατὰ τοὺς Ἑβραίους ἐμετροῦντο ἀπὸ τῆς ἑσπέρας.

Οὕτω λοιπὸν ἔληξε σήμερον ἡ ἀγία ἑβδομάς καὶ μετ' αὐτῆς ἡ ἀγία τεσσαρακοστή.

Ἡ ἡμέρα αὕτη ἐν ποιμπῇ ἐωρτάζεται ἐν τῇ Βυζαντινῇ αὐλῇ. Κατ' αὐτὴν προσήρχοντο εἰς τὰ ἀνάκτορα οἱ Πράσινοι καὶ Βένετοι καὶ ἐχαιρέτιζον τὸν αὐτοκράτορα προσφωνοῦντες αὐτῷ τὸ ἀνάστα ὁ Θεός, καὶ ἄλλους τινὰς βυζαντινοὺς χαιρετισμοὺς καταλλήλους πολυχρονίζοντες τὸν βασιλέα.

(«ΕΦΗΜΕΡΙΣ», 26 Μαρτίου 1877)

ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΑΣΧΑ

«Εἴτις εὐσεβῆς καὶ φιλόθεος ἀπολαβέτω τῆς καλῆς ταύτης καὶ λαμπρᾶς πανηγύρεως, εἴτις δούλος εὐγνώμων εἰσελθέτω χαίρων εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου αὐτοῦ. Πλούσιοι καὶ πένητες χαρὰν τοῦ Κυρίου αὐτοῦ. Πλούσιοι καὶ πένητες μετ' ἀλλήλων χορεύσατε, ἐγκρατεῖς καὶ βάρθυμοι τὴν ἡμέραν τιμήσατε νηστεύσαντες καὶ μὴ νηστεύσαντες εὐφράνθητε σήμερον». Μὲ ταῦτα τὰ λόγια ἡ χρυσῆ τοῦ Χρυσοστόμου γλῶσσα κατὰ τὴν φαιδρὰν ταύτην ἡμέραν, τὸν περιούσιον λαόν, τὸ χριστεπώνυμον πλήρωμα χαιρετίζει.

Αὕτη ἐστὶν ἡ ἡμέρα ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ.

Ἴδου δὲ πῶς ἐγένετο ἡ τοῦ Κυρίου ἀνάστασις.

Ἐν ᾧ οἱ στρατιῶται τοῦ Πιλάτου ἐφύλαττον παρὰ τὸν τάφον τοῦ Χριστοῦ, σεισμὸς περὶ τὸ μεσονύκτιον ἀφυπνίζει αὐτούς, συνάμα δ' ἄγγελος Κυρίου στολὴν λευκὴν περιβεβλημένος κυλίνει τὸν λίθον τὸν ἐν τῇ θύρᾳ τοῦ μνημείου καὶ ἀθροίζεται ἐπάνω αὐτοῦ. Ὁ Χριστὸς καθὰ εὐηγγελισατο ἀνέστη ἐκ νεκρῶν.

Αἱ μυροφόροι γυναῖκες λαβοῦσαι ἀρώματα ἔρχονται, ἵνα κατὰ τὴν ἑβραϊκὴν συνήθειαν ἀλείψωσι τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλ' ἐκπεπληγμέναι ἴστανται ἐνώπιον τοῦ ἀπαστράπτοντος ἀγγέλου, ὅστις λέγει αὐταῖς : «Ἡγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε. Εἴπατε τοῖς μαθηταῖς». Αἱ γυναῖκες σπεύδουσιν ἀμέσως πρὸς τὴν πόλιν, ἀλλὰ καθ' ὁδὸν συναντᾷ αὐτὰς ὁ Χριστὸς καὶ λέγει αὐταῖς χ α ἰ ρ ε τ ε. Αἱ γυναῖκες δὲν ἀνεγνώρισαν τὸν Θεόν. Ἐπὶ τέλους ὅμως βεβαιοῦνται ἅπαντες περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν χαρᾷ οἱ μαθηταὶ κηρύττουσι τοῦτο.

Ἡ ἐκκλησία ἡμῶν δικαίως ἐθεώρησεν ἀπ' ἀρχῆς τὴν ἡμέραν ταύτην ὡς τὴν βασιλισσαν τῶν ἑορτῶν, ὡς τὴν πανήγυριν τῶν πανηγύρεων.

Ὁ καλλιτέχνης ὑμνογράφος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὅστις ἐποίησεν ἅπασαν τὴν ἱερὰν ἀκολουθίαν τῆς Ἀναστάσεως, ἀνέπτυξεν ὅλον τὸ ὕψος τῆς ἱερᾶς ποιήσεως ἀπαραμίλλως ἐν τῷ κανόνι τούτῳ, ὅστις εἰς ἐκάστην λέξιν περιέχει τὴν χαρὰν καὶ τὴν ἐλπίδα καὶ πληροῖ ἀρρήτου θυμηδίας τὸν χριστιανόν. Πρὸς τὸν νέον χριστιανικὸν κόσμον ἀποτεινόμενος ὁ δαιμόνιος μουσουργός «Φωτίζου, φωτίζου, λέγει, ἡ νέα Ἰερουσαλήμ. Ἡ γὰρ δόξα Κυρίου ἐπὶ σὲ ἀνέτειλε. Χόρευε νῦν καὶ ἀγάλλου, Σιών. Σὺ δὲ ἀγνή τέρπου Θεοτόκε ἐν τῇ ἐγέρσει τοῦ τόκου σου».

Σύντομος εἶνε ἡ ἀκολουθία αὕτη, ἀλλὰ καὶ ἡ λέξις Χ α ἰ ρ ε τ ε μία μόνη εἶνε.

Καὶ ὅμως πόσα δὲν χαριτίζει εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου!

(«ΕΦΗΜΕΡΙΣ», 27 Μαρτίου 1877)

«ΤΕΚΕΛΙ ΛΙ...»

Δ Ι Η Γ Η Μ Α

Σὲ τέτοιες νύχτες οἱ πολιτεῖες εἶναι ὅλες ἴδιες.

RAINER MARIA RILKE

Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1940 — περασμένα, ξεχασμένα πράματα — γινότανε πόλεμος στὴ Νορβηγία.

Οἱ Γερμανοί, ἐπιδέξιοι καὶ μὲ μεγάλη δύναμη, εἶχανε χτυπήσει καὶ προχωρούσανε. Οἱ Ἑγγλέζοι καὶ οἱ Γάλλοι — μαζὶ μὲ τοὺς ντόπιους — ἀδέξιοι καὶ λίγοι ὑποχωρούσανε.

Σ' ἓνα προχωρημένο ἀεροδρόμιο, κοντὰ στὸ Τρότχαιμ, προσγειώθηκε πρωὶ-πρωὶ ὁ ἀνθυποσημηναγὸς Βάλτερ Στάιν βαρῶνος φὸν Λίχτενμπουργκ. Παρουσιάστηκε κανονικὰ στὸ διοικητὴ τοῦ σημηναγὸ Βίλχελμ Κράους.

Ὁ Βάλτερ Στάιν ἦτανε φρέσκος. Μόλις εἶχε βγεῖ ἀπ' τὴ Σχολή. Ἐφεδρος. Στὴν κανονικὴ του ζωὴ ἦταν μηχανολόγος. Γαλαζοαίματος ἀπὸ κούνια — τὸ πατρογονικὸ του ἦταν στὸ Πόκιινγκ τῆς Στάρνμπεργκερζεε — πίστευε σ' αὐτὸ ποὺ λένε Τιμὴ καὶ Πατρίδα. Πέρ' ἀπ' αὐτὰ ἀγαποῦσε τὴν Ἑρρικὰ καὶ τὴν Ἑλλάδα. Πέραγε τὰ καλοκαίρια του σ' ἓνα νησὶ τοῦ Αἰγαίου, τὴ Σάμο, καὶ στὴν πατρίδα τοῦ πρωτοφίλου του, τοῦ Ἄρη Βαλσάμη, τὴν Ὑδρα. Ὁ Ἄρης Βαλσάμης ἦταν ἓνας ξακουστὸς κιόλας μαθηματικός, ἐπιμελητὴς ἴσαμε ποὺ ἔσκασε ὁ πόλεμος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου Καραθεοδωρῆ. Εἶχανε δίπλα-δίπλα σπουδάσει οἱ δύο τους στὸ Μόναχο. Στὸ Πανεπιστήμιο ὁ Ἄρης καὶ ὁ Βάλτερ στὸ Πολυτεχνεῖο.

Ὁ Βίλχελμ Κράους ἦταν παλιός. Ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ ξαναστήσανε τὴν Πολεμικὴ Ἀεροπορία τῆς Γερμανίας. Τὴ Λουφτβάφφε. Ἐπαγγελματίας. Δὲν ἀγαποῦσε τίποτα. Μόνο τὴν Ἀεροπορία. Εἶχε κάνει στὴ λεγεὼνα Κόνδορ — τὴν ἀεροπορικὴ δύναμη τῆς Γερμανίας, στὴν Ἰσπανία — τότε μὲ τὸν ἐμφύλιό πόλεμο. Εἶπαμε, περασμένα

πράματα, ξεχασμένα. Μὲ τὰ πολυβόλα του γάζωσε κι αὐτός, ὀριζόντια καὶ κάθετα, μιὰ μικρὴ βασκικὴ πόλη ποῦ, αὐτὴν, τὴ θυμάται ὅλος ὁ κόσμος. Τὴν Γκουέρνικα. Ὑστερα στὴν Πολωνία. Τώρα στὴ Νορβηγία. Λαϊκὸς ἄνθρωπος, γιὸς φωτογράφου, κράταγε ἀπὸ τὸ Φίλλιγκεν τοῦ Σβάρτσβαλντ. Δὲ χώνευε τοὺς ἀριστοκράτες καὶ τοὺς ἐρασιτέχνες.

Δέχτηκε τὸ Βάλτερ Στάιν σὰν ἀριστοκράτη καὶ σὰν ἐρασιτέχνη.

Καθόταν πίσω ἀπὸνα σιδερένιο τραπέζι, ξεφύλλαγε τὸν ἀτομικὸ φάκελο τοῦ Βάλτερ. Διάβαζε στὰ πεταχτά, ποῦ καὶ ποῦ τραβοῦσε μιὰ κόκκινη μολυβιά. Τὰ μαλλιά του εἶχαν τὸ χρῶμα τοῦ ἐλατίσιου μελιού. Ἦταν σκαλωτὰ καὶ χτενισμένα στὴν ἐντέλεια κατὰ πίσω. Μιὰ ὑποψία μπριγιαντίνης τᾶκανε νὰ λάμπουν μουντὰ. Γιὰ μιὰ στιγμὴ σιγοςφύριξε. Μακρόσυρτα, κοντὰ, καὶ πάλι μακρόσυρτα. Σάμπως νὰ σήμανε τὸ μορσικὸ κᾶππα. Κι ἀμέσως, κατὰ τὸ Στάιν, μὲ φωνὴ συρτή :

— Βλέπω, εἶστε πρωταθλητὴς Βαυαρίας στὴ σκοποβολή. Κατὰ πηλίνων δίσκων.

— Γιαβόλ, μάλιν κομμαντάντ.

— Δύσκολοι στόχοι, σίγουρα, οἱ πηλίνοι δίσκοι, βαρῶνε. Ὅμως πέστε μου, ἔχετε σημαδέψει τίποτ' ἄλλο ἐξὸν ἀπὸ πηλίλους στόχους;

— Γιαβόλ, μάλιν κομμαντάντ.

— Τί, βαρῶνε;

— Χάρτινους στόχους.

Ὁ Κράους δὲν ἔδειξε τίποτα. Τὸ κόκκινο μολύβι του μετεωρίστηκε μονάχα φευγαλέα. Ἡ φωνὴ του τὸ ἴδιο συρτή.

— Ἐέρετε, βλέπω ἐδῶ κι ἀπὸ ἀεροπλάνα, βαρῶνε. Εἶστε ἐρασιτέχνης ἀπ' τὸ 1935.

— Γιαβόλ, μάλιν κομμαντάντ.

— Και εἴστε στὴ Λουφτβάφφε ἀπὸ ἐξι μῆνες. Ζητήσατε μὲ ἀναφορά σας νὰ μπεῖτε στὴ διώξη.

— Γιαβόλ, μάλιν κομμαντάντ.

— Καί, ὑποθέτω, ἤρθατε δῶ νὰ πολεμήσετε.

— Γιαβόλ, μάλιν κομμαντάντ.

— Γιατί;

Καὶ μὲ τὴν καρφωτὴ ἐρώτηση ἐκλείσει ἀπότομα τὸ φάκελο. Σήκωσε τὸ κεφάλι του κι εἶχε τὰ βλέφαρα σμιχτά.

Ὁ Βάλτερ δὲν εἶδει νὰ ξαφνιαστήκε. Μὲ γρήγορη κίνηση κατέβασε τὸ πλαϊνὸ φερμουάρ τοῦ μαύρου πέτσινου ἐπενδύτη του κι ἔβγαλε ἀπ' τὴν τσέπη ἕνα διπλωμένο χαρτί. Τ' ἀκούμπησε μαλακὰ πάνω στὸ γράφεϊο καὶ στάθηκε πάλι ἄψογα προσοχῆ.

— Τὸ φύλλο πορείας μου, μάλιν κομμαντάντ.

Ὁ κομμαντάντ ἄνοιξε τὰ βλέφαρά του. Τὰ μάτια του εἶχαν τὸ χρῶμα τῆς μπύρας.

— Ἀνάπαυση, εἶπε καὶ σηκώθηκε ὀρθίος.

Ἡ κάμαρη ἦταν στενάχωρη, οἱ σοβάδες τῆς πεσμένοι μεριές-μεριές. Ἐνα σιδερένιο γράφεϊο, πάνω στὸ γράφεϊο χαρτιά ἀνάκατα, ἕνα ποτήρι μὲ μάτσο μέσα τὰ μολύβια, ἕνα τηλέφωνο μὲ πέτσινη θήκη. Καὶ μόνο στολίδι — ἐνθύμημα σίγουρα τῆς Ἰσπανίας — ἕνας σκαλιστὸς ξυλένιος ταῦρος τῆς ἄγριας ράτσας καμπανιέρο νέγκρο. Δυὸ κόκκινες μπαντερίλλες ἦταν ὀρθια καρφωμένες στὸ σβέρκο του.

Ὅλα κεῖ μέσα δείχνανε πρόχειρη καὶ πρόσκαιρη ἐγκατάσταση. Στους τοίχους χάρτες, ἀριστερὰ μιὰ μεταλλινὴ ἀρχαιοθήκη καὶ δεξιὰ ἡ κοντόχοντρη λαμαρινένια σόμπα νὰ καίει μπουμπουνίζοντας σιγανὰ.

Ὁ Κράους ἔτριψε καμπόσο τοὺς χοντροὺς κόμπους τῶν δαχτύλων του. Ἦταν ἕνας ἄντρας μὲ ἀνάστημα συνηθισμένο καὶ κορμὸ βαρὺ. Γύρω στὰ τριάντα του, δὲ θάκανε ξεχωριστὴ ἐντύπωση ἂν ἡ ὕψη του δὲν ἦταν χτυπημένη σὲ μπροῦτζο. Θύμιζε μινωϊκὸ γρύπα. Ἦταν ἕνα ἀρπαχτικὸ κεφάλι τέλειο, στερεωμένο γερὰ πάνω στὴν ἐλαφρὰ τριμένη, ἀλλὰ σιδερωμένη τοῦ κουτιοῦ στολή του ἐκστρατείας. Στὸ λαιμὸ του κρεμόταν ὁ σιδερένιος σταυρός, ἀριστερὰ, χαμηλὰ στὸ

στῆθος του, τὸ μέταλλιο τῆς Λεγεώνας Κόνδορ.

Ἀναμέτρησε κάμποσο τὸ Βάλτερ ἐπίβουλος. Ὑστερα μίλησε κι ἡ φωνὴ του δὲν ἦταν πιὰ συρτή. Ἐμοιάζε παράξενα θυμωμένος.

— Ὁ πατέρας μου εἶναι φωτογράφος στὸ Φίλλιγκεν. Τὸ φωτογραφεῖο του εἶναι μικρὸ καὶ ὑγρὸ. Ἐνα φωτογραφεῖο μέτριο σ' ἕνα δρόμο παράμερο. Κι ἡ πελατεία του εἶναι κι αὐτὴ μέτρια. Ποτέ του δὲ σκοτίστηκε νὰ μεγαλώσει τὴν πελατεία του. Φωτογραφίζει ἀνθρώπους, φωτογραφίζει ζῶα, περιτεχνα καὶ σχολαστικά, μὰ πᾶν' ἀπ' ὅλα φωτογραφίζει τὸ δάσος, τὸ μεγάλο μαῦρο δάσος. Ὅλη του τὴ ζωὴ τὴν ξόδεψε κυνηγώντας τις φωτοσκιάσεις τοῦ δάσους. Ἐχει τρεῖς ἀρχαῖες μηχανές Τσάις, ἀπ' αὐτὲς τις βαριές μὲ τὴ μεγάλη φυσούνα. Εἶναι ἕνας ἀσυμβίβαστος ἐπαγγελματίας τοῦ παλιοῦ καιροῦ. Δουλεῖ μὲ τὸ χέρι μόνο καὶ μὲ τὸ μάτι. Σιχαίνεται τὰ μαραφέτια τῆς σύγχρονης βιομηχανίας, τοὺς αὐτοματισμούς. Ἀλλὰ πιδ πολὺ σιχαίνεται τοὺς ἄσχετους πού μ' ἕνα κουτὶ στὸ χέρι, ὅπου σταθοῦν τραβᾶνε φωτογραφίες ἠλίθιες καὶ ζαχαρένιες. Ὁ πατέρας μου σιχαίνεται τοὺς ἐρασιτέχνες. Κατάλαβες;

— Γιαβόλ, μάλιν κομμαντάντ.

— Δὲν κατάλαβες τίποτα. Καὶ γιὰ νὰ καταλάβεις σοῦ λῶω τοῦτο: Καὶ γὼ σιχαίνουμαι τοὺς ἐρασιτέχνες. Μπορεῖ γιὰ τὸν πατέρα μου ἡ φωτογραφία νᾶναι σοβαρὸ πράμα. Ἀλλὰ, σὲ βεβαιώνω, κι ὁ πόλεμος εἶναι τὸ ἴδιο σοβαρὸ πράμα. Δὲν εἶναι σπὸρ γι' ἀνεμοκέφαλους ἐρασιτέχνες νεαροὺς ὁ πόλεμος. Καὶ βέβαια δὲν εἶναι μεγαλόστομη ὑπόθεση ἰδεολογίας, πατριωτισμοῦ, τιμῆς ἢ δικαιοσύνης. Δὲν ὑπάρχει δίκαιος καὶ ἀδίκος πόλεμος. Ὑπάρχει μόνο πόλεμος. Κι ὁ πόλεμος — γι' αὐτοὺς πού τὸν κάνουν — εἶναι μιὰ δουλειά. Τίποτ' ἄλλο. Μιὰ δουλειὰ δύσκολη καὶ ξεθεωτικὴ, πού χρειάζεται γινώση, ἄντοχή, ἐνστικτο καὶ μυαλὸ κροῦ. Καὶ ἀφοσίωση καὶ πάθος. Νὰ κυνηγᾶς τις φωτοσκιάσεις. Αὐτὸ εἶναι ὁ πόλεμος. Ὁ Γκρέγκορ Νόιμαν — αὐτὸς πού ἀντικατάστησες — ἦταν ἄσσοις κι αὐτὸς στ' ἀνεμοπλάνα τῆς Νεολαίας. Εἶχε πάρει καὶ κύπελλο ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Φύρερ. Καὶ πιλότος καλὸς. Ἀλλὰ ἐρασιτέχνης. Εἶδε

πρώτος έχει έξω πού βγαίνουμε, στο Ντονμπάς, την εφοδιοπομπή και ξεχόλλησε παράκαιρα απ' τὸ σχηματισμό. Βούτηξε μέσα σ' ὄλα. Βιαζόταν. Ἄκουσα ἐνθουσιαστικὴ τὴ φωνή του μέσα στ' ἀκουστικά μου : Χάιλ Χίτλερ.

Χάιλ Χίτλερ, δὲ λέω, ἀλλὰ ὁ Γκρέγκορ Νόιμαν ἦταν ἐρασιτέχνης.

Ἄρπάξαν φωτιά τὰ καμionία τῆς εφοδιοπομπῆς, ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμή ἀστραψε μπρός του τὸ πολυβόλο.

Δὲν ἔχει σημασία πού πέθανε ὁ Γκρέγκορ Νόιμαν. Σημασία ἔχει πού ἔκανε λάθος. Ὁ πόλεμος μόνο χωρὶς λάθη κερδίζεται. Καὶ μόνο ἀπὸ λάθη χάνεται.

Στὴ θέση τοῦ Γκρέγκορ Νόιμαν ἤρθατε σεῖς. Μαζὶ μ' ἓνα ὀλοκαίνουργιο Μέσσερσμαϊθ BF-109. Ἡ προσγειώσή σας δὲν ἦταν ἄσχημη. Τὸ 109 τὸ δέχομαι μὲ χαρά. Ἐσᾶς πῶς νὰ σᾶς δεχτῶ, βαρῶνε φὸν Λίχτενμπουργκ;

— Μά, φαντάζομαι, σὰν ἓναν πιλότο τῆς Λουφτβάφφε. Χωρὶς ἱστορία βέβαια, ἀλλὰ πιλότο. Ὅχι φωτογράφο.

Ἡ μύρα στὰ μάτια τοῦ Κράους σὰ ν' ἄφρισε. Αὐτὸ μόνο. Ἡ ὄψη του ἔμεινε μπρούτζινη. Ἡ φωνή του ξανάγινε συρτή.

— Προσέξτε, κύριε πιλότε τῆς Λουφτβάφφε. Σκοπεύετε καλά, ἀλλ' ἀπρόσεχτα. Σᾶς δίνω μιὰ συμβουλή. Θὰ σᾶς χρησιμεύει καὶ στὴ γῆ καὶ στὸν ἀέρα. Γιά ἓνα δέκατο τοῦ δευτερολέπτου, πρὶν πατήσετε τὴ σκανδάλη, νὰ τὸ ξανασκεφτεστε τὸ πράμα. Ἴσως νὰ μὴν εἶναι τόσο εὐκόλος ὁ στόχος. Ἴσως νὰ μὴν εἶναι πῆλινος.

Ὁ Βάλτερ χαλαρὸς δὲν ἀποκρίθηκε.

Γιά λίγο ἀνάμεσα στοὺς δυὸ ὄρθιους ἄντρες τεντώθηκε ἡ σιωπή. Ἄκουγόταν μόνο τὸ σιγαλὸ μπουμπουνιτὸ τῆς λαμαρινένιας σόμπας.

Ὁ Κράους ρώτησε :

— Εἶστε διπλωματοῦχος μηχανολόγος;

— Γιαβὸλ, μᾶιν κομμαντάντ.

— Γιατί δὲ σᾶς χρησιμοποίησανε στὴν παραγωγή; Μὲ τίς ὑψηλές σας γνώσεις μπορούσατε νὰ τὸ πετύχετε εὐκόλα.

— Ζήτησα νὰ καταταχτῶ σὲ μάχιμη μονάδα. Κρίθηκα ἱκανός. Πέρασα τὴ Σχολή. Γίνηκα διώκτης.

— Ἀκόμα δὲ γίνατε τίποτα, βαρῶνε. Δὲν

εἶστε παρὰ ἓνας σκέτος ἀνθυποσηναγός. Ἐνα γυαλιστερὸ μάρκο πού μόλις βγῆκε ἀπὸ τὴν πρέσα. Ἀληθινὸ ἢ κάλπικο, κανένας δὲν τὸ ξέρει ἀκόμα. — Σᾶς ἀρέσει ὁ πόλεμος, κύριε ἀνθυποσηναγέ;

— Ὅχι.

— Γιατί θέλετε νὰ πολεμήσετε;

— Γιατί πρέπει.

Ὁ Κράους τράβηξε μιὰ μακριὰ σφουριχτὴ παύλα.

— Καὶ τί ξέρετε γιά τὸν πόλεμο;

— Ὅ,τι ὅλος ὁ κόσμος, δηλαδὴ τίποτα. Καταλάβαμε τὴν Πολωνία, τώρα πολεμᾶμε στὴ Νορβηγία. Αὐτό.

— Εἶστε βλέπω ἄδειος ἀπὸ ἐρωτηματικά. Καλὸ αὐτό. Ἀναρωτιέμαι ὅμως ὡς πότε θὰ μείνετε τέτοιος.

Κι ἀπότομα ὁ Κράους γύρισε τίς πλάτες στὸ Βάλτερ. Μὲ δυὸ ἀνοιχτές δρασκειλές πῆγε καὶ ρίζωσε μπρὸς σ' ἓναν ἀπ' τοὺς δυὸ κρεμαστοὺς χάρτες. Πάνω στὶς μαῦρες μπότες του βαρῦς.

— Ζυγῶστε, λέει.

Ἀκούμπησε τὸ δάχτυλό του σ' ἓνα σημαδάκι τοῦ χάρτη, κοντὰ στὸ Τρότχαιμ.

— Ἐδῶ εἶμαστε. Βορεινότερα, ἐδῶ, εἶναι τὸ Νάμσορ. Νοτιότερα, ἐδῶ, εἶναι τὸ Ἄνταλσνες. Ψαροχώρια μὲ σανιδένιες καλύβες πού καίγονται. Ἀπ' τὰ ψευτολίμανά τους ἐτοιμάζονται, ὡς φαίνεται, οἱ ἄλλοι νὰ τὰ μαζέψουν καὶ νὰ φύγουν. Τοὺς κυνηγᾶνε τὰ βομβαρδιστικά. Δουλειὰ δικιά μας νὰ συντροφεύουμε τὰ βομβαρδιστικά. Πᾶμε κι ἐρχόμαστε σὰ ναυλωμένοι στὴ Λουφτχάνσα. Ἄν δοῦμε κάτι νὰ σαλεύει κάτω, ρίχνουμε. Ἄχαρο πράμα, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι. Σήμερα τὸ δρομολόγιο ματαιώθηκε. Ἐχει χαμηλὴ συννεφιά στὸ Ἄνταλσνες καὶ στὸ Νάμσορ.

Κι ἔτσι ὅπως ἦτανε ὁ Κράους ἔκανε μιὰ ἄξαφνη στροφὴ πάνω στὰ τακούνια του. Βρέθηκε φάτσα μὲ τὸν ἀπροετοίμαστο Βάλτερ. Ἡ φωνή του πλατάγισε σὰν σπανιόλικο καμουτσί.

— Λοιπόν, ὄμπρε;

Ὁ Βάλτερ τινάχτηκε πίσω καὶ πέτρωσε στὴν προσοχή. Ὁ Κράους τὸν κοίταξε ἴσια καὶ ἡ μύρα σπιθοκόπαγε στὰ μάτια του.

— Θέλω νὰ ξέρω πάντα μὲ ποιούς ἔχω νὰ κάνω. Τὰ χατιά σας καὶ τὰ μετάλλιά σας μοῦ εἶναι ἀδιάφορα. Θὰ πετάξουμε οἱ δυὸ

μας, βαρώνε φόν Λίχτενμπουργκ. Θα μου δείξετε τί έχετε μάθει. Πόσο ξέρετε να φυλάγεστε, πόσο ξέρετε να κυνηγάτε. Σε μισή ώρα νάστε έτοιμος.

— Γιαβόλ, μάλιν κομμαντάντ.

Τεντώθηκε ο Βάλτερ, χτύπησε τὰ τακούνια, τὸ χέρι στὸ γείσο και μεταβολή. Δέν πρόλαβε νὰ πιάσει τὸ πόμολο τῆς πόρτας και τὸ σπανιδλικο καμουτσι ξαναχτύπησε.

— Κύριε άνθυποσηναγέ.

Μεταβολή και άκαμψία.

— Καλῶς ήρθατε στὸ σιῆνος. Άκριβῶς άπέναντι εἶναι μιὰ παράγκα. Εἶναι ὄλοι τους μαζεμένοι ἐκεῖ τώρα. Σᾶς περιμένουν σὰ συνωμότες. Τὸ πρῶτο πού θὰ σᾶς ρωτήσουν εἶναι: Σοῦ μίλησε ὁ γέρος για τὸν πατέρα του τὸ φωτογράφο; Κεφάλτοι νεαροὶ ὄλοι τους και πιλότοι ὑποφερτοί. Εἶναι οἱ-γουρο πῶς δέν με πολυχωνεύουν. Δέν πειράζει. Φτάνει στὸν άέρα ν' άγκιστρώνονται πάνω μου σωστά και νὰ κρατιοῦνται στὸ σχηματισμὸ άταλάντευτοι. Μπορεῖτε και σεῖς λευτέρα νὰ προχωρήσετε στὴ συνωμοσία τους. Εἶναι ἕνας καλὸς δεσμὸς ή κοινὴ αντίπαθεια. Καλὸς και άρκετός. Μήν παρασυρῆτε σὲ ρομαντικὲς πολεμικὲς φιλίες. Ἡ φιλία ἐδῶ εἶναι περιττὴ πολυτέλεια και επικίνδυνη. Τὸ σιῆνος δέν έχει ανάγκη ἀπὸ φίλους. Ἐχει ανάγκη μόνο ἀπὸ έπαγγελματίες. Καταλάβετε; Ἄπὸ φωτογράφους! Πηγαίνετε.

Ἄ Βάλτερ χαιρέτησε πάλι. Βγήκε πισωπατώντας κι έκλεισε τὴν πόρτα χωρὶς θόρυβο.

* * *

Ἄ Βάλτερ εἶχε τὴν αἴσθηση τσαλακωμένου χαρτιοῦ. Ἐκεῖνο πού τὸν πείραζε δέν ήταν ὁ ἐπιδεικτικὸς κυνισμὸς τοῦ Κράους και ή δαγκωτὴ εἰρωνεία του. Τ' άπανωτά του χτυπήματα τὰ δέχτηκε περίπου σὰ φυσικά. Μ' ὄλο πού τοῦχαν ταρακουνήσει για καλά τὰ νεῦρα. Ἄ Κράους εἶχε παίξει ἕνα ρόλο λίγο-πολύ τυποποιημένο. Ἄ βετεράνος πού πάει νὰ πάρει τὸν άέρα τοῦ καινούργιου, τοῦ άκαπνου. Ἐκεῖνο πού ἐνοχλοῦσε τὸ Βάλτερ ήτανε ἄλλο. Αὐτὴ ή άόριστη ἐντύπωση πῶς ὁ Κράους εἶχε κάπου δίκιο. Κι αὐτὸ άρνιόταν νὰ δεχτεῖ.

Προχώρησε άφαιρεμένα. Ἄ διάδρομος ήταν στενὸς και κακὰ φωτισμένος. Ἄπὸ κάπου άκουγόταν μιὰ γραφομηχανή. Ἐνα γρήγορο κροτάλισμα και ὕστερα ἕνα κουδουνάκι. Και πάλι τὸ κροτάλισμα. Παρακάτω μιὰ νευριασμένη φωνή.

— Βγές άπ' τὴ μέση, διάολε... τὴ Σιμηναρχία θέλω... ἄλλό... ἄλλό... Σιμηναρχία ἐκεῖ... Σιμηναρχία;...

Κοντοστάθηκε για λίγο ν' άκούει μ' άνόητο ἐνδιαφέρον τὸ κροτάλισμα, τὸ κουδουνάκι και τὸν τηλεφωνητὴ πού γύρευε τὴ Σιμηναρχία. Ἐνωθε ἔντονη τὴν ανάγκη νὰ πλυθεῖ. Ἦταν ιδρωμένος. Τὰ εἰσώρουχα κόλλαγαν πάνω του.

Τὸν συνέφερε μιὰ ξουραφιὰ κρύου άέρα. Ἡ πόρτα τοῦ διαδρόμου εἶχε ανοίξει. Ἐνας φεγγαροπρόσωπος με σηκωμένο πάν' άπ' τ' άφτιά τὸ γούνινο γιακά του τὸν κοίταζε γελαστός.

— Ἄνθυποσηναγὸς Πάουλ Κρένσκι, τοῦ λέει. Λαμβάνω τὴν τιμὴ νὰ σᾶς ὑποδεχτῶ.

Κι άρπάχοντάς τον άπ' τὸ μπράτσο τὸν παρέσυρε έξω. Τὸ κρῦο τὸν χαστούκισε στὰ άναμένα μάγουλα.

Ἐνα JU-52 χαλοῦσε τὸν κόσμο. Με μαρσαρισμένους τοὺς τρεῖς κινητῆρες του άμολύθηκε στὸ διάδρομο άφήνοντας πίσω του ἕνα σύννεφο ξανemisμένου χιονιοῦ.

— Φορτηγατζήδες... μονολόγησε ὁ Κρένσκι. Και κρατώντας πάντα ἀλαμπρατσέτα τὸ Βάλτερ μπουκάρησε στὴν παράγκα ὀρηγτικός.

Ἡ παράγκα ήταν ζεστὴ. Μιὰ σόμπα και δῶ, μ' ἕνα ἄλουμινένιο τσαγερὸ νὰ χλουχλουκίζει, ἕνα μακρόστενο τραπέζι. Καμπόσες καρέκλες, ράφια στοὺς ξυλένιους τοίχους, κρεμασμένα πηλήκια, σακκίδια και κουκοῦλες πτήσης. Σιδέρπια τεύχη τοῦ «Βέλτ» και τοῦ «Ἄντλερ». Στὴ γωνιά ἕνας μαυροπίνακας. Κάποιος εἶχε σημειώσει πάνω με χοντρά γοτθικά γράμματα:

Der Mensch Muss Gequaeltwerden
Damit Er Lustig Stirbt*

Ἄ Πάουλ Κρένσκι, σάν και νὰ τὸν ήξερε ἀπὸ χρόνια τὸ Βάλτερ, ἔκανε τὶς συστάσεις.

* Πρέπει νὰ βασανιστεῖ ὁ ἄνθρωπος για νὰ πεθάνει εὐτυχισμένος.

Σκάγανε τὰ ὀνόματα σὰ βαρελότα στ' ἀφτιά τοῦ Βάλτερ ἀφήνοντάς του ἕναν μπερδεμένο ἀπόηχο. Τὰ πρόσωπα ἦταν γελαστά καὶ οἱ γραβάτες ξεσφιγμένες. Ἔδινε τὸ χέρι μηχανικά.

Σὰν τέλειωσε ὁ Κρένσκι μὲ τοῦτο τὸ καθήκον, σβέλτος καὶ πηδηχτός, μοίρασε φλιτζάνια τοῦ τσαγιοῦ, ξεκρέμασε ἕνα σακκίδιο, κι ἔβγαλε ἕνα μπουκάλι βότκα. Τῷ δειξε μὲ καμάρι στὸ Βάλτερ.

— Μοῦ τῷδωσε, λέει, πέρσι ἕνας Ρῶσος λοχαγὸς κοντὰ στὸ Λβόφ. Εἶχα σουρθεῖ μὲ τὴν κοιλιὰ σ' ἕναν πολωνέζικο διάδρομο τῆς κακιᾶς ὥρας. Πρώτης τάξεως παιδιὰ οἱ Ρῶσοι. Καὶ γιὰ νὰ δεῖτε τί περίεργος πού εἶναι ὁ κόσμος. Τὸ φιλαράκο μου τὸ λοχαγὸ δὲν τὸν λέγανε Ἰβάν. Τὸν λέγανε Πάβελ, παναπεῖ Πάουλ κι αὐτόν. Φέρτε φλιτζάνια.

Ἐριξε στὰ φλιτζάνια γενναϊόδωρα.

— Τ' ὄνομά σου, καμαράντ;

— Βάλτερ Στάιν. Κι ἂν δὲ σᾶς πειράζει, βαρῶνος φὸν Λίχτενμπουργκ.

— Πῶ, πῶ, Θεούλη μου. Τί νὰ μᾶς πειράζει, βρε ἀδερφέ; Ἰσα-ἴσα αὐτοδὰ μόνο μᾶς ἔλειπε γιὰ νᾶμαστε τέλεια εὐτυχημένοι. Ἐνας βαρῶνος.

Κύριοι, ἡ περίσταση τὸ καλεῖ, πρέπει ν' ἀκολουθήσουμε τὶς ἀρχαῖες ἱπποτικὲς παραδόσεις. Μόνο μὴ σπάσετε τὰ φλιτζάνια σας, θᾶχουμε τραβήγματα μὲ τὴν ἐπιμελητεία.

Ἄ χ τ ο υ ν γ κ!

Τὰ τακούνια βροντήζανε σοβαροφανέστατα.

Ὁ Κρένσκι σήκωσε τελετουργικά τὸ φλιτζάνι του. Μαζί του καὶ οἱ ἄλλοι.

— Γιὰ τὸ Βάλτερ Στάιν, βαρῶνο φὸν Λίχτενμπουργκ! Ἐνα φλιτζάνι γνήσια «Στολίτσαγια».

Ἦπιανε ὅλοι, ἕνα δυὸ βήξανε, κι ὅλοι βάλανε τὰ γέλια.

Στὴ σκέψη τοῦ Βάλτερ κρυφάναψε ἡ εἰκόνα τοῦ Γκρέγκορ Νόιμαν, τῆς πυρπολημένης ἐφοδιοπομπῆς, τοῦ πολυβόλου πού ἔβαζε ἀπὸ κάτω, μὰ ἔσβησε εὐθύς.

Ὁ Κρένσκι ἐγλείφει τὰ χεῖλια του.

— Δυναμίτις — λέει — ἡ «Στολίτσαγια», δὲν εἶναι; Καὶ λοιπόν, πῶς πῆγε, καμαράντ Βάλτερ;

— Ὅχι καὶ περίφημα.

— Σοῦ μίλησε ὁ γέρος γιὰ τὸν πατέρα του τὸ φωτογράφο;

* * *

Ἡ τροχοδρόμηση ἦταν δύσκολη. Ὁ διάδρομος γλίστραγε κι ἦταν ἀνώμαλος. Ὡστόσο ὁ φωσφορικός δείκτης τοῦ στροφόμετρου ἀνέβαινε σταθερά. Ἡ ἀντωση ἤρθε καὶ ἰσοφάρισε τὴ βαρύτητα κι ὁ Βάλτερ τράβηξε κατὰ πάνω του τὸ χειριστήριο μαλακά. Τ' ἀεροπλάνο βρέθηκε στὸν ἀέρα. Ὁ τσαλακωμένος χιόνινος μανδύας πού ἦταν ἡ Νορβηγία, πῆρε ν' ἀπλώνεται κάτω ἀπ' τὰ φτερά του.

Ὁ Βάλτερ σταμάτησε τὴν εὐθύγραμμη ἀνάβασή του ἀκριβῶς κάτω ἀπ' τὴν ὀροφὴ τῶν πηχτῶν σύννεφων, στὰ 1200 μέτρα. Ρύθμισε τὴν πορεία του βόρεια-βορειοανατολικά, στὶς 030 μοῖρες, καὶ κρατήθηκε ὀριζόντιος. Ἐνωθε ζεστός καὶ καλοβαλμένος μέσα στὴ χοντρή πέτσινη φόρμα του. Ἄνετος. Ἡ καμπίνα τοῦ BF-109 δὲν τὸν ἐνοχλοῦσε πιά. Στὴν ἀρχὴ τοῦ εἶχε φανεῖ στενάχωρη, σὰν ἕνα κακοραμμένο σακάκι πού τὸν ἐπιανε στὶς μασχάλες. Μὰ γρήγορα τὴ συνήθισε. Τώρα τὴν ἔβρισκε λογικὴ, σχεδιασμένη μ' ἐπιμέλεια κι οἰκονομία. Ἐγειρε λίγο δεξιά. Ἡ βόρεια ἀκτὴ τοῦ Τρότχαιμφρόντ, ἄσπρη κι ἀνώμαλη, μπηχνόταν σχεδὸν κάθετα στὴ θάλασσα πού ἦταν μαύρη.

Μὲ τὸ δεξί του ἀντίχειρα πάτησε τὸ κουμπὶ τῶν πολυβόλων. Εἶδε τὶς πορτοκαλῆς φωτιὲς στὰ φτερά του, καὶ τὸ σκορτσάρισμα τοῦ σκάφους τὸν πέρασε σὰ ρίγος. Ὁ πόλεμος ἦταν λίγο πιὸ ψηλά, στὸ Νάμπος.

Ἡ Ἐρρικὰ τὸν εἶχε ρωτήσῃ καὶ κείνη...

— Γιατί;...

Δὲν ἀποκρίθηκε ἀμέσως. Χάιδεψε μαλακά τὸ γυμνὸ πανωκόρμι τῆς καὶ τὴ φίλησε ἀγγιχτὰ στὸ ριζάφι. Ὑστερα ἔβαλε τὰ χέρια του πίσ' ἀπ' τὸ σβέσκο του κι ἀπόμεινε νὰ κοιτάει τὰ σκαλισμάτα τοῦ ξυλένιου ταβανιοῦ. Ἦτανε μιὰ πανάρχαιη πανσιόν, ἐκεῖ κατὰ τὸ Νύμφενμπουργκ. Τὴ χρησιμοποιοῦσαν μιὰ φορὰ κι ἕναν καιρὸ οἱ χοντροὶ Βαυαροὶ βαρῶνοι ὅταν ἐρχόντουσαν νὰ ὑποβάλουν τὰ σεβάσματά τους στὸ βασιλιά. Ὁ ἀέρας τῆς κάμαρης μύριζε πολυκαιρία κι ἀγάπη. Τσιγάρο, κόνιακ καὶ νεανικὸν ἰδρώτα.

— Πρέπει... εἶπε καμιά φορά κι ἡ φωνή του δὲν εἶχε κανέναν παλμό. Τὸ ἴδιο σὰ ν᾿λεγε χιονίζει, σὰν καὶ νὰ μίλαγε γιὰ κάποιο φυσικὸ φαινόμενο.

— Ὁ νοτισμένος ἀέρας πάγωνε ψιχалиστὰ πάνω στὸ μπαρμπρίζ κι ἀμέσως ἀναλυόταν σὲ φευγαλέα λιγνά φιδάκια. Ἡ πτήση ἦταν ἀταλάντευτη. Βαρὺς ὁ καιρὸς, συλλογισμένος κι ἀκίνητος.

Ἡ Ἑρρικα κρατοῦσε τὰ μάτια κλειστά. Ἐνα χρυσὸ τσουλούφι, σὰ λιγνὴ νεροσυρμὴ, χαράκωνε τὸ νοτισμένο ἀπὸ ἰδρώτα ψιχалиστὸ πρόσωπό της, ἔφτανε στὸ σαγόνι κι ἀπὸ κεῖ χαμηλώνει στὸ λακάκι τοῦ λαιμοῦ καὶ χανόταν κάτω ἀπ' τὸ πουπουλένιο πάπλωμα.

— Θὰ σκοτώσεις, Βάλτερ. Τούτη τὴν ὥρα πού μιλάμε, κάπου στὸν κόσμο ζοῦνε οἱ ἄνθρωποι πού ἡ μοίρα τους εἶναι γραμμένη στὰ πολυβόλα σου. Μὲ τὸ φορτίο τῆς ὑπαρξῆς τους ἀκέραιο. Ἀνυποψίαστοι κι ἀνεύθυνοι.

— Εἶναι σίγουρο. Ὅπως εἶναι σίγουρο πὼς δὲ μ' ἐνθουσιάζει ἡ ἰδέα. Ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἰδέα τοῦ σκοτωμοῦ. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἐκεῖ. Στὸν πόλεμο δὲ λογαριάζονται οἱ ἄνθρωποι. Λογαριάζονται οἱ στόχοι. Οἱ ψηλοὶ στόχοι τῆς στρατηγικῆς καὶ οἱ ἄμεσοι μαχητικοὶ στόχοι. Ὅταν σημαδεύεις ἕνα τάνκ, σημαδεύεις ἕνα τάνκ. Ὅταν χτυπᾷς μιὰ φάλαγγα, χτυπᾷς μιὰ φάλαγγα, κι ὄχι τὸν Πιέρ, τὸ Ζάν, τὸ Μωρίς. Ὅταν κολλᾷς στὴν οὐρὰ ἐνὸς ἀεροπλάνου, ἔχεις μπροστά σου μιὰ πολεμικὴ μηχανὴ κι ὄχι τὸν Τζώρτζ. Μὲ τὸν ἴδιο τὸν Τζώρτζ δὲ σὲ χωρίζει τίποτα. Ὅταν ὁ Τζώρτζ γυμνωθεῖ τὴν πανοπλία του, δὲν εἶναι πιά στόχος. Γίνεται πάλι Τζώρτζ σκέτος, πού θὰ μπορούσες θαυμάσια νὰ πιεῖς μαζί του κρασί καὶ νὰ κυνηγήσεις κορίτσια.

Τὸ Τρότχαϊμφόρντ ἀτελείωτο κόλπωνε ἀνώμαλα. Ἡ θάλασσα ἔμοιαζε μὲ ἀπλωμένο φύλλο λαμαρίνας ἀγάνωτης. Ἀσπρες παγωμένες ἐπιφάνειες ἀκίνητοῦσαν ἀπάνω της μεριές-μεριές. Δὲν εἶχε τίποτα ἀπ' τὸ γαλανὸ σμαραγδισμό τοῦ Αἰγαίου. Ἦταν μιὰ θάλασσα στερεὴ καὶ ἀκίνητη. Ὅπως κι ὁ

συννεφιασμένος θόλος. Στερεὸς καὶ ἀκίνητος.

— Θὰ σὲ σκοτώσουν, Βάλτερ. Κάποιο ἀνακοινωθὲν θὰ γράφει πὼς χτυπήθηκαν τόσα ἀεροπλάνα τούτου ἢ τοῦ ἄλλου τύπου. Ξερά, λογιστικά. Ἡ μπορεῖ νὰ μὴν τὸ γράφει κανένα ἀνακοινωθὲν. Ὅμως κάποιο χέρι, ξερά, λογιστικά, θὰ γράφει πὼς ἐκεῖνο τὸ Μέσσερσιμθ δὲ γύρισε. Κι ἀδιάφορα θὰ τραβήξει μιὰ γραμμὴ πάνω σ' ἕνα ὄνομα. Καὶ θάσαι, σὺ Βάλτερ, πού χάθηκες κι ὄχι ὁ στόχος, τὸ Μέσσερσιμθ.

— Αὐτὸ δὲν εἶναι σίγουρο. Εἶναι πιθανό. Ὁ φίλος μας ὁ Ἄρης Βαλσάμης μὲ τὴ θεωρία του τῶν πιθανοτήτων θὰ μᾶς τὸ ἔλυε τὸ πρόβλημα. Οἱ πιθανότητες νὰ σκοτωθῶ εἶναι τόσες, οἱ πιθανότητες νὰ ζήσω εἶναι τόσες. Φυσικὰ τίποτα δὲν ἀποκλείει νὰ μὲ πατήσει εἰρηνικότητα ἕνα τράμ στὴ Μαρίενπλατς. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα, Ἑρρικα, δὲν εἶναι αὐτό. Τὸ ζήτημα εἶναι ἡ συνείδηση. Τὸ ἔθνος πολεμᾷ. Πὼς μπορῶ νὰ μείνω ἀπόξω; Πὼς μπορῶ νὰ ταμπουρωθῶ πίσω ἀπὸνα γραφεῖο καὶ νὰ φτιάχνω μηχανολογικὰ σχέδια σὲ διαφανὲς χαρτί; Τὸ πρῶι νὰ δίνω παρουσία στὸ ἐργοστάσιο καὶ τ' ἀπόγεμα νὰ βλέπω τὴ Ζάρα Αεάντερ στὸν κινηματογράφου καὶ τὴ μάχη στὰ πολεμικὰ ἐπίκαιρα; Ὅχι, Ἑρρικα. Εἶναι κάτι πού ἀπλά δὲ γίνεται. Κι ἔπειτα ξεχνᾷς τὸ Βάλτερ; Τὸν ξανθὸ γιῶ πού νεیرهτήκαμε στὴν Ἑλλάδα; Τί θὰ πῶ αὐριο στὸ Βάλτερ;

— Ὁ Βάλτερ, ἂν προλάβει νὰ ριζώσει στὰ σπλάχνα μου, θὰ χρειάζεται περισσότερο ἕναν ζωντανὸ πατέρα νὰ παίξει χιονιὲς στὸν Ἐνγκλισερ Γκάρντεν, παρὰ τὴν παρασημοφορημένη φωτογραφία ἐνὸς νεκροῦ ἡρώα.

Καὶ μ' ἕνα ξαφνικὸ σπαρταρισμὸ ἡ Ἑρρικα τινάχτηκε κι ἤρθε ὀλόκορμη ἀπάνω του. Τὰ πόδια της μπλέχτηκαν μὲ τὰ δικά του. Ἡ ἐπιδερμίδα της κραυγάζει σὰ νὰ τὴ μαστίγωναν. Ἐγκλίσσε τὸ κεφάλι του μέσ' στὶς παλάμες της κι ἀπόμεινε νὰ τὸν κοιτάει λυπητερὰ.

— Βάλτερ...

Τὰ μάτια της ἦταν δυὸ πλημμύρες γαλάζιας ἀνησυχίας.

Τὸ μανόμετρο τοῦ λαδιοῦ καὶ τὸ θερμόμετρο τοῦ λαδιοῦ καὶ τὸ ἀνεμόμετρο, καὶ τὸ ὑψόμετρο, καὶ τὸ βαρόμετρο κι ὁ δείχτης τῶν καυσίμων κι ὅλοι οἱ δείχτες κι ὁ κινητήρας καὶ τὰ τιμόνια καὶ τὰ φτερούγια καμπυλότητας, ὅλα δουλεύανε στὴν ἐντέλεια. Τὸ BF-109 ἦταν μιὰ μηχανὴ ἐξαιρετὴ.

Ἄλλὰ ἐπιτέλους ποῦ ἦταν ὁ Κράους;

Ὁ εὐθυμος ὁ Κρένσκι τὸν εἶχε ὀρμηγέψει τὸ Βάλτερ: «Πρόσεχέ τον τὸν Κράους. Εἶναι χαρτοκλέφτης. Κρατᾷ πάντα ἕναν ἄσσο στὸ μανίκι του. Κανένας δὲν τοῦ ξέφυγε τοῦ Κράους. Οὔτε ἀπὸ μᾶς, οὔτε ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Εὐτυχῶς ποὺ φορᾶμε τὴν ἴδια στολὴ μὲ τὸν Κράους».

Ὁ Βάλτερ ἀντιπαθοῦσε τὶς ὑπερβολὲς καὶ τοὺς ἀκαταστάλαχτους θαυμασμούς. Κι αὐτὸ τὸ παιγνίδι τοῦ ποντικοῦ καὶ τῆς γάτας τόβρισκε ἀνόητο.

— Ἀγόρι μου ἀγαπημένο, αὐτὸς ὁ πόλεμος δὲν εἶναι δικός μας. Τὸ ἔθνος δὲν τὸν χρειαζόταν αὐτὸν τὸν πόλεμο. Αὐτὸς ὁ πόλεμος εἶναι δικός του. Εἶναι τὸ πλατάγισμα τῆς ἄρρωστης φιλοδοξίας ἐκείνου. Τοῦ μεγάλου ἀρχηγοῦ μας. Τοῦ Ἀδόλφου Χίτλερ.

— Ὅχι, Ἐρρικα. Αὐτὸς ὁ πόλεμος δὲν εἶναι οὔτε ἐκείνου, οὔτε τοῦ κόμματος. Δὲν ἔχει σημασία τὸ πῶς, ποιός, καὶ τὸ γιατί. Τώρα πιά δὲν ἔχει σημασία. Τώρα πολεμάει ἡ Πατρίδα. Καὶ πᾶν' ἀπ' ὅλα καὶ πέρα ἀπ' ὅλα στέκει τώρα τὸ χρέος καὶ ἡ τιμὴ.

— Ποιὰ τιμὴ, Βάλτερ; Στὴν ἐθνικοσοσιαλιστικὴ Γερμανία ἀπόλειψε πιά ἡ τιμὴ. Στὴν Ἐθνικοσοσιαλιστικὴ Γερμανία παφλάζει μόνο ὁ ἥλιος καὶ κραυγαλέος φανατισμός. Ἡ βάρβαρη θεοποίηση τῶν ἐνστικτικῶν καὶ ἡ χυδαία εἰδωλοκρατικὴ ἀποχαλίνωση. Ἡ κτηνωδία καὶ τὸ κατευθυνόμενο μίσος. Καὶ σεῖς, οἱ ἀλαζονικοὶ ἐπαγγελματίες τῶν ὄπλων ἀπ' τὴ μιὰ, καὶ οἱ κοντόφθαλμοι νοσταλγοὶ τῶν φεουδαρχικῶν συμβόλων ἀπ' τὴν ἄλλη, πρῶτοι τραβᾶτε μπροστά, τραγικοὶ καὶ γελοῖοι μέσα στὴν πανοπλία τῆς αὐταπάτης σας. Ὁρῆοι καὶ περὴφανοὶ, κρατώντας ψηλά στὰ ἵπποτικά κοντάρια σας τὶς κόκκινες νικηφόρες παντιέρες τῆς ἐθνικοσοσιαλιστικῆς ἀτιμίας.

Εἶχε ἀνασηκωθεῖ στὰ γόνατα ἡ Ἐρρικα.

Τὸ κορμί της λαμπύριζε. Οἱ λέξεις σφεντονίζονταν ὀργισμένες ἀπ' τὸ στόμα της γρήγορες καὶ καρφωτὲς σάμπως καὶ νὰ χτυπιόνταν πάνω σὲ τηλετυπικὴ ταινία.

— Εἶδες τὴν πανηγυρικὴ ταινία τοῦ βομβαρδισμοῦ τῆς Βαρσοβίας, Βάλτερ; Εἶδες τὰ ντουβάρια νὰ πέφτουν, τὶς φλόγες, τὸν κουρνιαχτό, τὴν πολιτεία ὀλόκληρη νὰ ξεκοιλιάζεται, τοὺς ἀνθρώπους νὰ τρέχουν, τοὺς ἀνθρώπους νὰ πεθαίνουν; Εἶδες τὴ θηριώδικη ἀστραποβολὴ τοῦ θριάμβου στὰ μάτια ἐκείνου; Ποῦ πᾶτε, εὐγενικοὶ μου τεύτονες ἱππότες; Ποιὰ τιμὴ καὶ ποιὸ χρέος; Θυμᾶσαι τὴ βραδιά ποὺ φτάσαμε ἀπ' τὴν Ἑλλάδα στὸ σκοτεινιασμένο Μόναχο, τρίτη μέρα τῆς ἐπίθεσής μας στὴν Πολωνία; Θυμᾶσαι τὸ φόν Ἄκερ; Θυμᾶσαι τὸ πέτρινο τραβηχτό του πρόσωπο; Τὰ πρῶτα του λόγια; Οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ἀριστοκράτες δὲν τολμήσανε. Τὸν ἀφήσανε νὰ ξεδιπλωθεῖ ἴσαμε τὴν ἄκρη. Καὶ τώρα πειθήνιο θὰ τοῦ σχεδιάσουνε ἕναν τέλειο πόλεμο τοῦ Φύρερ τους. Οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ἀριστοκράτες εἶναι δειλοὶ. Δὲν κάνανε τὸ χρέος τους.

Μὴν ξεχάσεις ποτέ, Βάλτερ, τὸν ἀντισμήναρχο Αὐγούστο φόν Ἄκερ. Εἶναι ὅ,τι ἔμεινε ἀπὸ τὴν τίμια ψυχὴ τῆς Γερμανίας.»

Μπατάρησε μαλακὰ στὸ φτερό καὶ πῆρε ἀνοιχτὴ ἀριστερὴ στροφή. Ἄν ἦταν νάρθει ἀπὸ κάτω ὁ Κράους, ἔπρεπε νὰ τὸν δεῖ. Κρατήθηκε στὴ στροφή ὥσπου ἔκλεισε κύκλο. Ὁ Κράους δὲ φαινόταν πουθενά. Μπατάρησε ὕστερα δεξιά, ἔγραψε δεύτερο κύκλο καὶ μπῆκε στὴν πρώτη πορεία του. 230 μοῖρες. Σάρωσε μὲ τὴ ματιὰ του τὸν ὀρίζοντα. Ἦταν ἄδειος καὶ κλειστός.

— Ἡσύχασε, Ἐρρικα.

Τὴν ἔπιασε ἀπ' τοὺς ὤμους καὶ τὴν τράβηξε μαλακὰ ἀπάνω του. Τὰ στήθια της σὰ σφιγμένες γροθιὲς θυμωμένου παιδιοῦ πιέστηκαν στὸ στέρνο του. Τὴν ἔγειρε πλάι του.

— Ὁ Αὐγούστος φόν Ἄκερ εἶναι σπουδαῖος ἄνθρωπος. Ἰδεολόγος. Σοσιαλιστής, μ' ὅλο ποὺ κρατᾷ ἀπὸ εὐγενικὴ γενιά. Τὸν ἐκτιμῶ καὶ τὸν σέβουμαι. Εἶναι τίμιος. Μιλάει ὁμορφα. Εἶναι σαγηνευτικὰ πειστικός. Ἔχει ἰδέες. Οἱ ἰδέες του μπορεῖ νὰ νᾶναι σωστές, μπορεῖ ὄχι. Ὅμως τώρα ἔτσι ἡ ἄλ-

λιώς έχουμε πόλεμο. 'Ο πόλεμος είναι φρικαλέος. Γι' αυτό πρέπει να τελειώσει το συντομότερο. Και μόνο ένας λογικός τρόπος υπάρχει να τελειώσει ο πόλεμος. Να τον κερδίσουμε. Τα περιθώρια της πολιτικής αντίθεσης εξαντλήθηκαν. Καλός ή κακός ένας είναι ο Φύρερ. Θά τον υπακούσουμε. Οί πόλεμοι δεν κερδίζονται με ανταρσίες.

— Τόρο δύο, τόρο δύο... από τόρο ένα... κοιτάω την αντένα του ασυρμάτου σου. "Εξι όλόκληρα δευτερόλεπτα κοιτάω την αντένα σου.

Σάν πιστολιά ή ματιά του Βάλτερ έπεσε πάνω στον καθρέφτη κι είδε το κόκκινο ρύγχος του Κράους και τις μαύρες φτερούγες του να τον σκεπάζουν σαν Ίσκιος. Και το σπανιόλιχο καμουτσι πλατάγισε μεταλλικά στ' άκουστικά του.

— Τι περιμένεις, όμπρε; Να σου ρίξω στ' αλήθεια; Θάξουν πεθαμένος, όμπρε. Ξέφυγε, λοιπόν, διάολε.

'Ο Βάλτερ άντέδρασε αυτόματικά. Το δεξί του πόδι έσπρωξε το πεντάλι όσο έπαιρνε, το δεξί του χέρι τράβηξε άπάνω του το χειριστήριο δυνατά και τ' άριστερό χέρι σήκωσε τις στροφές στο φούλ.

Τ' άεροπλάνο τραντάχτηκε σαν και να το χτύπησε άστροπελέκι. Μπατάρησε δεξιά και σύγχρονα πήρε ύψος. Φευγαλέα ο Βάλτερ σκέφτηκε πως το σκάφος δεν άκουγε όσο έπρεπε στα τιμόνια. Ήταν βαρύ στην άνάβαση. Άλλά δεν έμεινε στη σκέψη παρά όσο δυό γρήγοροι χτύποι της καρδιάς του, και, στη στιγμή έκανε αντίστροφη κίνηση. Τ' άεροπλάνο μπατάρησε άριστερά και χύθηκε πλαγιαστά κάτω. 'Ο Βάλτερ ένιωσε την επίταχυνση να τον πιέζει δυνατά σαν μιá τεράστια παλάμη. Μιά πικρή γουλιá πλημμύρισε το στόμα του. "Εφερε το σκάφος στα Ίσια κι άμέσως μ' ένα άγριο τράβηγμα του λεβιέ το σήκωσε όρθιο σ' ένα άπελπιστικά κλειστό λούπιγκ. Το αίμα σούρωσε άπ' το κεφάλι του και τα πόδια του βάρυναν οá να χύθηκε μέσx τους υδράργυρος. Κι όστόσο στην κορυφή της περιφοράς, ως είχε έρθει με το κεφάλι κάτω, στριφογύρισε πάνω στον όριζάντιο άξονά του και τροφοδοτώντας τη μηχανή στο έσχατό της όριο ρίχτηκε σε μιá όσο έπαιρνε γωνιακή άνάβαση. Πάλι φτεράκισε

σά νυχτερίδα στο σκοτισμένο νοϋ του ή σκέψη «είναι βαρύ... είναι βαρύ».

Κοίταξε στον καθρέφτη.

Το κόκκινο ρύγχος ήταν πάντα πίσω του. Δεν είχε ξεμείνει ούτε μέτρο. 'Η πέτσινη κουκούλα του Κράους ξεχώριζε κατάμαυρη. Κι ή φωνή του πλατάγισε καγχαστική.

— 'Ολέ... Σπουδαίο νοϋμερο για τσίρκο, όμπρε. Μοίρασε τώρα σϋ χαρτιά.

— Σ' άγαπώ, Βάλτερ.

"Γισωσε την πορεία του, έριξε τις στροφές, ο κινητήρας ξανάσανε. Άπό πάνω του, ούτε δέκα μέτρα, πέρασαν οι μαύροι σταυροί, οι διπλωμένοι τροχοί κι ή γαλαζωπή κοιλιά του BF-109. Κι ο Κράους σηκώνοντας ψηλά την ούρά του βούτηξε Ίσια κατά τη λαμαρινένια θάλασσα.

— Βάλτερ, σ' άρέσει ο "Ενγκαρ "Αλλαν Πόε;

— 'Ο "Ενγκαρ "Αλλαν Πόε άπαγορεύεται, "Ερρικα. Τόν κάψανε δημόσια στις πλατείες.

— 'Ο πατέρας σου όμως τον κρατάει κλειδωμένον μαζί με τους άλλους προγραμμαμένους, το Μάν, τον Πρόις, τον Προύστ, το Λόντον, στην άραχνιασμένη τετράφυλλη ντουλάπα της σοφίτας.

— "Εχεις δίκιο, "Ερρικα. Σε πειράζω. Μ' άρέσει ο "Ενγκαρ "Αλλαν Πόε.

— Θυμάσαι τόν "Αρθουρ Γκόρντον Πύμ του άπ' το Ναντάκετ;

— Τόν θυμάμαι, "Ερρικα.

— Σάν τόν "Αρθουρ Γκόρντον Πύμ άπ' το Ναντάκετ και σϋ, χάθηκες στις παγωμένες θάλασσες του Νότου. Σε τύλιξε το άσπρο σύννεφο της φαντασίωσης και της άυταπάτης. Πάνω σου και γύρω σου πετάνε τα τεράστια άσπρα πουλιá της χίμαιρας κρώζοντας : «Τεκέλι λι... Τεκέλι λι...».

'Ο Κράους μίκραινε. Τα σύννεφα ήταν λερά και τα βουνά όλο γωνίες. Ντυμένα στο χιόνι μοιάζανε με άνάγλυφο χάρτη χωρίς λεπτομέρειες. 'Ο Βάλτερ έχασε μαλακά ύψος και ζύγωσε στα βουνά. Οί έλατοκορφές πήραν να ξεχωρίζουν. Ήταν άσπρες κι άκίνητες. Και τα βουνά ήταν άκίνητα και τα σύν-

νεφα, και ἡ θάλασσα ἦταν ἀκίνητη. Κατέβηκε στὰ 700 μέτρα. Ἔβλεπε τὸν Κράους νὰ πετάει εὐθύγραμμα σχεδὸν ἀκουμπιστὰ στὴν ἐπιφάνεια τοῦ νεροῦ. Οἱ μαῦρες φτεροῦγες του γινόνταν ἓνα μὲ τὴν ἀτσαλάκωτη μαύρη θάλασσα.

Ὁ Βάλτερ κέρδιζε συνέχεια ἀπόσταση. Πετοῦσε πιά παράλληλα μὲ τὶς πλαγιές. Τὰ μάτια του καίγανε ἀπ' τὴν ἀντιφεγγή τοῦ χιονιοῦ και τὴν προσπάθεια μὴ χάσει τὸν ἴσκιό του Κράους. Δούλευε γρήγορα στὸ μυαλό του κάποιον σχέδιο πρωτότυπης προσβολῆς... Ὅταν κάτι ἔσπασε τὴν ἀκίνησιάν του τοπιοῦ.

Μέσ' ἀπὸ μιὰ μαχαιρωτὴ σκισμάδα τῶν βουνῶν φανερώθηκε ἓνα φάντασμα. Ἦταν ἓνα ἀναχρονιστικὸ ἀεροπλάνο μὲ διπλὲς φτεροῦγες και πρωτόγονη κορμοδοσιὰ. Λὲς και ξεκόλλησε ἀπ' τὶς σελίδες κάποιου ἀεροπορικοῦ περιοδικοῦ ποὺ μιλοῦσε γιὰ τὰ περασμένα, τὰ ρομαντικὰ χρόνια τῆς ἀεροπορίας. Τότε, ποὺ ἔταν δίψαγε ὁ πιλότος δὲν εἶχε παρὰ νὰ προσγειωθεῖ σ' ἓνα χωράφι και νὰ χτυπήσει τὴν πόρτα τοῦ πρώτου ἀγροτόσπιτου.

— Μοῦ δίνετε παρακαλῶ κάτι νὰ πιῶ, ξεράθηκε ὁ λαιμὸς μου.

Ἦταν ἓνα βρετανικὸ Γκλαντιαίτορ.

Ὁ Βάλτερ ἔκοψε στὸ ἐλάχιστο τὴν τροφοδότηση τῆς μηχανῆς και σύγχρονα κατέβασε τ' ἀερόφρενα γιὰ νὰ μὴν ξεπεράσει τὸ Γκλαντιαίτορ. Ἐγειρε λίγο ἀριστερά, χαμήλωσε τὸ ρύγχος του και ἔγλειψε τὸ πανωχειλί του.

Ὁ Κράους κυλοῦσε πάντα σὰ μαύρη μπίλια τοῦ μπιλιάρδου πάνω στὴ μαύρη τσόχα τῆς θάλασσας. Τὸ Γκλαντιαίτορ βουτοῦσε ἴσια ἀπάνω του. Ὁ Βάλτερ χεῖρισε σταθερά. Ἐφερε τὸ 109 του χαμηλὰ — ἔξω ἀπ' τ' ὀπτικὸ πεδίο τοῦ Ἑγγλέζου — ἔτσι ποὺ ἡ εὐθεῖα τῆς πορείας του σὲ μιὰ στιγμή νὰ ἔκοβε τὴ διαγώνια κατὰβαση τοῦ Γκλαντιαίτορ. Ἀκούμπησε τὸ δάχτυλό πάνω στὸ κουμπὶ τῶν πολυβόλων και περιμένε.

Μ' ὄλο ποῦρθε ἔτσι ἀπρόσμενα και πρὶν τὴν ὥρα του, δὲν ἔνωσε καμιὰ ταραχή. Οἱ κινήσεις του ἦταν σίγουρες και μετρημένες. Τὸ μυαλό του ψυχρό. Ὑπολόγιζε μὲ ἀκρίβεια τὴν ταχύτητα, τὴν ἀπόσταση και τὴ σκόπευση.

Ὁ ἀνθρωπάκος τοῦ σκοπευτηρίου τράβαγε τὰ μαλλιά του. Εἴκοσι βολές ὁ Ἄρης, δεκάξι διάνες. Εἴκοσι βολές ὁ Βάλτερ, εἴκοσι διάνες. Τὰ τρόπαια πάνω στὸν πάγκο εἶχανε γίνεи σωρός. Τὸ κατὰστημα πήγαινε γιὰ χρεωκοπία. Πάνω ποὺ σήκωσε τὸ τουφέκι ὁ Βάλτερ γιὰ τὴν εἰκοστὴ πρώτη, ὁ ἀνθρωπάκος τὸν σταμάτησε.

— Δὲν πάει ἄλλο.

Στὴ στιγμή ὁ Ἄρης μ' ἓνα θεαματικὸ πῆδο βρέθηκε ἀπ' τὴ μέσα μεριὰ τοῦ πάγκου. Βούτηξε τὸν ἀνθρωπάκο ἀπ' τὸ πέτο και τὸν ἔφερε πάνω του μούρη μὲ μούρη.

— Ὅχι ζαβολιές, φίλε. Εἴσαι νὰ τὰ παίξεις μιὰ κι ἔξω; Ἡ ὄλα δικὰ μας ἢ ὄλα δικὰ σου;

Τὰ μάτια τοῦ ἀνθρωπάκου στριφογυρίσανε μέσα στὶς κόγχες τους.

— Εἶμαι, λέει δυστυχισμένα.

Ὁ Ἄρης τὸν τίναξε πέρα και πήγε στὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ πάγκου. Κάθησε πάνω του, ἀναψε μὲ τελετουργικὲς κινήσεις ἓνα τσιγάρο, τὸ κράτησε στὸ στόμα και γύρισε τὸ κεφάλι του προφίλ. Ὁ Βάλτερ τσάκισε τὸ ὄπλο, ἔβαλε μέσα τὸ φουντωτὸ βλήμα, τὸ κλείσε μαλακὰ και σκόπευσε ἀτρεμούλιαστα. Πίεσε χαϊδευτὰ τὴ σκανδάλη. Τὸ τσιγάρο κόπηκε στὴ μέση.

Κάποιες νοικοκυρὲς χειροκροτήσανε, ὁ ἀνθρωπάκος ἔριξε τὴ μούρη του στὶς παλάμες κι ἓνας ἀτσαλάκωτος ὑπολοχαγὸς τῶν S. S. ἀποφάνθηκε μὲ ἐμβρίθεια.

— Βούντερμπαρ...

Ἡ Ἐρρικὰ στριφογύρισε δυὸ φορὲς πάνω στὸν ἄξονά της και ρίχτηκε στὸ λαιμὸ τοῦ Ἄρη. Τὸν φίλησε στὰ μάγουλα τρανταχτὰ και ξεφώνισε.

— Τὸ ἀρκουδάκι... θέλω τὸ ἀρκουδάκι...

Ἦταν ἓνα γουστὸζικο ἀρκουδάκι μὲ καφετιά γούνα και τυρολέζικο καπέλλο.

Ὁ Ἄρης σοβαρότατος προχώρησε, πήρε ἀπ' τὸ ράφι τὸ ἀρκουδάκι και τὸ σήκωσε ψηλά, μιὰ ἀριστερά, μιὰ δεξιά. Οἱ νοικοκυρὲς χειροκρότησαν πάλι. Ὁ Ἄρης ὑποκλίθηκε μιὰ ἀριστερά, μιὰ δεξιά. Διάλεξε κι ἀπ' τὸ σωρὸ τοῦ πάγκου ἓνα μπουκάλι κονιάκ και μὲ μιὰ βασιλικιὰ χειρονομία χάρισε τ' ἄλλα τρόπαια στὸν ἀνθρωπάκο.

Τότε στην "Λουερ Ντούλτ*..."

Τὸ Γκλαντιαίτορ κατέβαινε. Οἱ τροχοὶ τοῦ κρεμαστοῦ, στριγγμένοι στὶς λοξές τους τραβέρσες, μοιάζανε μὲ ρόδες παιδικοῦ παιχνιδιοῦ. Χρειαζόταν μεγάλο κουράγιο κι ἀποκοτιὰ νὰ σηκωθείς στὸν οὐρανὸ τοῦ πολέμου μ' αὐτὸ τὸ πράμα. Βαθιὰ μέσα στὴ σκέψη τοῦ Βάλτερ ἀναψε ἕνα φωτάκι συμπάθειας καὶ φίλαθλης παραδοχῆς. Συλλογίστηκε τὸν ἄλλον ἐκεῖ ψηλά μὲ τὸ φουλάρι τοῦ στοῦ λαϊμό, τὰ φαρδιὰ γυαλιὰ στὰ μάτια καὶ τὸν παγωμένο ἀνεμὸ νὰ τοῦ δέρνει τὰ μάγουλα καὶ τὸν δάγκωσε κάτι σὰ ζήλεια.

Τὸ Γκλαντιαίτορ κατέβαινε ἀφήφιστο καὶ θρασύ. Οἱ κόκκινοι κύκλοι τῶν φτερῶν του μοιάζανε μὲ κοροϊδευτικὰ στρογγυλὰ μάτια.

Κι ἀκριβῶς μιὰ στιγμή πρὶν ἢ εὐθεῖα κόψει τὴ διαγώνια, ὁ Βάλτερ μίλησε ὑπηρεσιακὰ στὸ μικρόφωνο.

— Τόρο ἕνα ἀπὸ τόρο δύο... ἕνα Γκλαντιαίτορ κοιτάει τὴν ἀντένα σου.

Καὶ πίεσε χαϊδευτὰ τὸν ἀντίχειρά του πάνω στὸ κουμπί.

Εἶδε μιὰ σειρά φοῦντες νὰ φυτρώνουν πάνω στὸ σκάφος καὶ στὰ φτερά τοῦ Γκλαντιαίτορ, εἶδε τὸ κεφάλι τοῦ πιλότου μὲ τὸ γούνινο γιὰ νὰ γυρίζει κατὰπληχτο πίσω, εἶδε μιὰ πηχτὴ μπουκιὰ καπνῷ. "Ὅλα μαζεμένα ἔτσι πού ἔπαιρνε ἀριστερὴ ἀνοδικὴ στροφή. Ἦταν εὐκόλο. Σάμπως καὶ νὰ χτύπησε τὸ τσιγάρο στὸ στόμα τοῦ "Ἀρη. Ὅριζοντιώθηκε στὰ ὀχτακόσια. Ὁ Κράους δὲ φαινότανε πουθενά.

Τὸ Γκλαντιαίτορ ἀνέβαινε ἐπιθανάτια. Ὁ καπνὸς πίσω του μάκραινε γράφοντας μιὰ φαρδιὰ μαύρη καμπύλη στὸν παγωμένο ἀέρα. Ἦταν μιὰ εἰκόνα ἐντυπωσιακὴ. Ὁ Βάλτεο εἶχε τὴν αἰσθησιὴ πὼς τινάχτηκε ἄξαφνα πέρ' ἀπ' τὸ σύνορο τοῦ χρόνου. Θυμήθηκε τὸ λιθογραφημένο ἐξώφυλλο μιᾶς παλιᾶς λαϊκῆς ἐκδόσεως. "Ἐδειχνε στὸ βάθος ἕνα συρματοπλεγμένο νεκρὸ τοπίο τοῦ Μεγάλου Πολέμου, σὲ πρῶτο πλάνο ἕνα χτυπημένο Σόπγχιουθ-Κάμελ νὰ παίρνει ὕψος, τὴ μαύρη οὐρὰ τοῦ καπνοῦ πίσω του, κι ἀπὸ κάτω μὲ μεγάλα φλογάτα γράμματα: «ΣΜΗΝΑΓΕ IMPERMAN ΣΩΣΕ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ».

* Λαϊκὸ παζάρι στὸ Μόναχο.

Τὸ Γκλαντιαίτορ λαμπάδιαζε. Γιὰ μιὰ στιγμή γύρισε ἀνάποδα καὶ κάτι στερεὸ ξεκόλλησε ἀπὸ πάνω του. Φάνηκε νὰ πέφτει. Πενήντα, ἑκατὸ μέτρα, ὕστερα κάτι λευκὸ ἀνέμισε πίσω του, κι ἀμέσως τ' ἀλεξίπτωτο τεζάριζε θολωτὸ στὸν ἀέρα.

Ὁ Βάλτερ χαμογέλασε. Κατέβηκε χαμηλότερα, πήρε κλειστὴ στροφή γύρω ἀπὸ τὸν πιλότο καὶ κούνησε τὰ φτερά του. Εἶδε τὸν Ἑγγλέσο νὰ τὸν χαιρετάει ἀπλωτὰ μὲ τὸ δεξιὸ του χέρι καὶ τὴν ἴδια στιγμή τὸν εἶδε νὰ ταρακουνιέται βίαια πέρα-δῶθε, τὰ μπράτσα του ν' ἀνοίγουν σὲ μιὰ σπασμωδικὴ ὑπερέκταση καὶ τὸ κεφάλι του νὰ σκάει σὰ χειροβομβίδα.

Τὸ BF-109 τοῦ Κράους ἀπ' ἀριστερὰ του τὸν πέρασε ζυστὰ, μὲ τὰ πολυβόλα του νὰ βάζουν, καὶ τὸ σπανιόλιχο καμουτσὶ χτύπησε στ' ἀφτιά του.

— Ἄσε τίς ἀριστοκρατικὲς ἀβροφροῦνες, ὄμπρε. Ἀγκιστρώσου ἀπάνω μου. Γυρᾶμε. Πρέπει νὰ μάθουμε ἀπὸ ποῦ ξεφύτρωσε αὐτὸς ὁ σατανάς.

— Γιαβόλ, μᾶιν κομμαντάντ.

Τὸ ἀλεξίπτωτο, τεζαρισμένο πάντα, κατέβαινε ἀργὰ μέσα στὴν ἀκίνητη ἀγκυλιὰ τοῦ Τρότχαιμφόρντ. Τὸ ἀκέφαλο κορμὶ τοῦ πιλότου κρατημένο ἀπ' τοὺς ἰμάντες χαλαρὸ κουνιόταν παλίνδρομα. Καὶ τὰ χέρια του κρεμαστά, κάτω ἀπ' τὴ φόρα τοῦ μετεωρισμοῦ, κουνιόταν καὶ κεῖνα σὰν σὲ μιὰν ἀλοκλήρωτη προσπάθεια νὰ χαιρετήσουνε πάλι.

— Ἦταν ἐρασιτέχνης. Ἐπρεπε νὰ πεθάνει πρὶν γίνει ἐπαγγελματίας. Δὲ θὰ τὸν ξαναδεῖ κανένας στὴν οὐρὰ του. Φερστέιν;

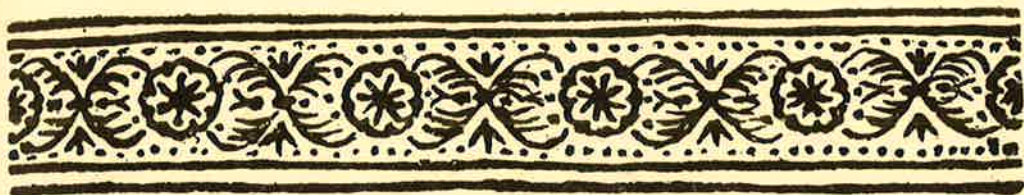
— Γιαβόλ, μᾶιν κομμαντάντ.

Τὰ δυὸ ἀεροπλάνα — θαυμάσιες κατασκευὲς τῶν ἐργοστασίων τοῦ "Λουιγκσμουργκ — σηκώσανε ψηλά τὰ σουβλερά τους ρύγχη, τρύπησαν τὸ στερεὸ συννεφένιο θόλο καὶ χάθηκαν.

Ὁ κόσμος ἐσβησε γύρω ἀπὸ τὸ Βάλτερ. Ὅλα γινῆκαν θολὰ καὶ ἀκαθόριστα. Σχήματα φευγαλέα πού ἀναδεύονταν σὰν τεράστιες φτεροῦγες μυστηριακῶν ἄσπρων πουλιῶν. Πάνω στὸ μπαρμπριζ τὰ κρυσταλλᾶκια τοῦ πάγου πύκνωναν.

«Τεκέλι λι... Τεκέλι λι...».

Ο HUBERT PERNOT ΣΕ ΕΝΑ ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΑ

“Όσοι είχαν την τύχη να γνωρίσουν από κοντά τόν Hubert Pernot γνώρισαν τί σεβασμός ανήκει στον άνθρωπο και τόν σοφό πού υπήρξε σέ όλες τις εκφάνσεις τής ζωής του. Κι ακόμα, με τó πέρασμα τού χρόνου, όλο και πιό πολύ συνειδητοποιούν πόσον ή γνωριμία του πλούτισε τή ζωή τους. Με αυτά τά αισθήματα και με τή σκέψη πώς στοιχειά πολύτιμα προσφέρονται έτσι στή διάθεση τών όσων ενδιαφέρονται για τήν έλληνική γραμματεία — στοιχειά πού δέν μπόρεσαν να έχουν ή πού δέν θά μπορούσαν ίσως να τά είχαν, με τήν έπιθυμητή γι' αυτόους έγκυρότητα, παρά μόνον απ' ευθείας από τόν ίδιον τόν Hubert Pernot — δίνω σέ μετάφρασή μου από τά γαλλικά ένα κείμενο ανέκδοτο γραμμένο από τόν Hubert Pernot στίς 2 Φεβρουαρίου 1945. Τότε ή Γαλλία ζούσε τή φρίκη, πού άφησαν πίσω τους οί Γερμανοί, και ό Hubert Pernot ήξευρε πώς, από τόν Μάιο τού 1944, τήν κόρη του τή Lenio τήν είχαν συλλάβει οί Γερμανοί και τήν είχαν στείλει σέ στρατόπεδο συγκεντρώσεως στή Γερμανία. Και ό σοφός βοηθούσε τόν άνθρωπο να άντέξει. Τότε δέν ήξευρε ακόμα πώς τήν κόρη του με τó έλληνικό όνομα πού τής είχε δώσει, τή Λενιώ, με τή λεπτή υγεία, τή δυνατή θέληση και τή θερμή αγάπη για τήν πατρίδα

Γαλλία και τήν έλευθερία, δέν θά τή ξανάβλεπε γιατί ή κοπέλλα είχε ήδη πεθάνει εκεί κάτω στο στρατόπεδο συγκεντρώσεως τού Ravensbrück. Και αυτός, όταν μήνες άργότερα τó πληροφορήθηκε, άρρώστησε βαριά και πέθανε τόν επόμενο χρόνο, στίς 27 Ιουνίου τού 1946.

Αυτό τó πολλαπλά συγκλονιστικό κείμενο είναι ένα γράμμα πού μου είχε στείλει στήν Κύπρο. Έπειδή ήταν ή Κύπρος άγγλική άποικία και ό Β' Παγκόσμιος Πόλεμος δέν είχε τελειώσει, ό Hubert Pernot σημειώνει στα άγγλικά, στήν άριστερή άνω γωνία τής πρώτης σελίδας τού τετρασέλιδου γράμματός του, ότι αυτό δέν περιέχει τίποτε πού να μωρη ή να ενδιαφέρη τή λογοκρισία : Nothing for the censor.

Στήν προσφώνηση ό Δάσκαλος χρησιμοποιεί τή φιλική του σύντμηση τού οικογενειακού μου όνόματος, πού με αυτήν είχε αντικαταστήσει, με τόν καιρό, τó πολυσύλλαβο και πιό τυπικό Mademoiselle Pitsillides, πού συνήθιζε στήν άρχή τής μαθητείας μου.

Τή μετάφραση τής επιστολής τήν ακολουθούν, σαν ύπομνηματισμός και μνήμη, μερικές διασαφηνίσεις και σχετικές πληροφορίες, πού πιθανόν να είναι χρήσιμες

ΤΟ ΓΡΑΜΜΑ

(μετάφραση από τά γαλλικά)

Torteron (Cher), 2.2.1945

Άγαπητή μου Πισή,

‘Η κάρτα σας τής 30.11.1944 μάς ήλθε πριν λίγες μέρες, δηλαδή γρήγορα για τούς τωρινούς καιρούς. Σας εύχαριστούμε πού

μάς είχατε τόσο στή σκέψη σας, αυτό υπήρξε άμοιβαίο, ή άλληλουχία όμως τών γεγονότων μάς καθησύχασε για σας. ‘Ιδού μερικές ειδήσεις μας. ‘Όπως ή μάχη πλησίαζε — είμαστε σέ 6 χιλιόμετρα από τόν Λίγηρα — και έμεις είχαμε μαζί μας τά τέσσερα

ἐγγόνια μας, φύγαμε μὲ τὸ αὐτοκίνητο γιὰ τὴ Νότια Γαλλία, εἴμαστε λοιπὸν στὴν περιλάλητη ἔξοδο, κάτι ποὺ δὲν ἦταν καθόλου ἀστεῖο. Ἀφοῦ ὀδήγησα ὅλον αὐτὸν τὸν κόσμο μου στὸν νομὸ τοῦ Tarn καὶ ἀφοῦ κατὰ τὴ διαδρομὴ μας ἔγινε ἡ ἀνακωχή, θέλησα νὰ ἐπιστρέψω ἀμέσως, ἀλλὰ ὑπῆρχε ἀπόλυτη ἀπαγόρευσις, ἐξ ἄλλου μὲ πληροφόρησαν ὅτι τὸ σπίτι μου τὸ εἶχαν καταλάβει καὶ λεηλατήσει οἱ Γερμανοί. Ὅταν γύρισα σπίτι τὸν Σεπτέμβριο, δηλαδὴ μετὰ ἀπὸ κάπου δυὸ μῆνες, τὸ βρῆκα κουρσεμένο ἀπὸ πάνω ἕως κάτω. Οἱ Γερμανοὶ θέλουν οἱ ἄλλοι νὰ τοὺς ἀγαποῦν ἀπλῶς γιατί εἶναι Γερμανοὶ καὶ δὲν συγχωροῦν ἐκείνους ποὺ τοὺς ἀποφεύγουν. Ὅλα τὰ ξεσήκωσαν, τὰ ἔσπασαν, τὰ κατέστρεψαν, ἐπίτηδες καὶ μὲ ραφιναρισμένη χαιρεκακία. Εἶναι πρώτης τάξεως μεταγωγεῖς καὶ λωποδύτες. Εἶχαμε μεταφέρει ἐδῶ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὴν ἐπιπλωσὴ μας, τὸν ρουχισμό μας, τῆς Annie, διαφόρων φίλων καὶ ἀκόμα, πολὺ πιὸ σημαντικό, ὀλόκληρη τὴ βιβλιοθήκη μου. Οἱ Γερμανοὶ ρίχθηκαν ἐναντίον τῆς βιβλιοθήκης μου μὲ ὄλην τους τὴν ὄρεξη : πέταξαν ἔξω ἕνα μέρος τῶν βιβλίων μου, τῶν σημειώσεών μου ἔρωσαν, καταξέσχισαν ἐπίτηδες καὶ ὅπως τοὺς ἤθελε ἐκεῖνα ποὺ ἄφησαν μέσα στὶς αἰθουσες· αὐτὴ τοῦ γραφείου μου ἦταν στρωμένη μὲ θρύψαλα σὲ ὕψος ἑνὸς μέτρου. Μπορεῖτε νὰ φαντασθῆτε τί ἐργασία χρειάσθηκε γιὰ νὰ ἐπανακτῆσώ κάτι καὶ νὰ βάλω λίγη τάξη. Ἐκίνα τὴν πιὸ χοντρή δουλειὰ καὶ παραιτοῦμαι ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ποὺ παραμένουν ἀμορφο ἀνακάτωμα μέσα σὲ δωμάτια. Χρειάστηκε ἕνα ἔτος γιὰ νὰ βάλω λίγη τάξη. Σήμερα, ἐκ πρώτης ὄψεως, θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι μέσα στὶς δυὸ αἰθουσες ὅπου ἐργάζομαι δὲν ἔχει συμβῆ τίποτε τὸ ἀσυνήθιστο, καὶ ὅμως τί ἀπώλειες τώρα καὶ τί χάσματα! Ἡ ἐργασία μου βρίσκεται, γι' αὐτὸ, τελείως ἀποδιοργανωμένη καὶ τὸ χειρόγραφο τοῦ τελευταίου τόμου τῆς ἐλληνικῆς Βιβλιογραφίας, ποὺ ἦταν ἔτοιμο γιὰ ἐκτύπωση, δὲν ὑπάρχει πιά. Ἀλλὰ βρῆκα ἐκεῖνο τῶν κυπριακῶν μας τραγουδιῶν.

Ἄλλη καταστροφή : Ἡ Λενιὼ συνελήφθη καὶ ἐξορίσθηκε στὴ Γερμανία· αὐτὰ, τὸν περασμένο Μάιο. Ἀπὸ τότε ποὺ μᾶς ἄφησε ἔτσι δὲν ἔχομε καμιὰ ἀπ' εὐθείας εἶδηση

ἀπὸ τὴν ἴδια· μπορέσαμε ὅμως νὰ μάθωμε ὅτι ἐστάλη στὸ στρατόπεδο συγκεντρώσεως τοῦ Ravensbrück (Mecklenbourg) βορειοδυτικὰ τοῦ Βερολίνου. Λέν ὅτι βρίσκονται ἐκεῖ περίπου 30.000 γυναῖκες ποὺ ἀπασχολοῦν σὲ ἔργα καταδαφίσεως. Ἀνησυχούμε, φυσικά, γιὰ τὴν ὑγεία της, γιατί ξεύρομε ἐπίσης ὅτι ἡ διατροφή εἶναι ἐκεῖ πολὺ κακή.

Μὲ λίγα λόγια, περάσαμε ἄσχημες στιγμὲς. Τὸν χειμῶνα τοῦ 40, πεινάσαμε. Ὅλον ἐκεῖνο τὸν χειμῶνα δὲν βρῆκα παρὰ πέντε κιλὰ πατάτες. Ἡ γυναίκα μου καὶ ἐγὼ ἀδυνατίσαμε, ὁ κάθε ἕνας μας, πάνω ἀπὸ εἴκοσι κιλὰ. Μὰ δὲν θὰ ἦταν σωστὸ νὰ μεμφιμοιροῦμε, ὅταν τόσο ἄλλοι ὑπέφεραν περισσότερο καὶ, κυρίως, ὅταν σκεπτόμαστε τί τράβηξαν οἱ Ἕλληνες, παραδείγματός χάριν.

Τὸ ἐπονείδιστο καθεστῶς τοῦ Vichy δὲν ἦταν φτιαγμένο γιὰ νὰ μᾶς ἀναπτέρωνη. Εὐτυχῶς τὰ πράγματα ἄλλαξαν. Ἡ ἀντίσταση ἐδῶ καὶ ἄλλοῦ, γιατί ἡ γωνιά μας γνώρισε ἀναταραχὴ, ὑπῆρξε καταπληκτικὴ ὅσο γιὰ τοὺς Παρισινούς, ἔκαναν θαύματα μέσα σὲ λίγες ὥρες. Ἐνιωθε κανεὶς ἀγαλλίαση βλέποντας ἐδῶ ἐκείνους ποὺ, ἐδῶ, εἶχαν δεῖξει τόση ἀλαζονεία καὶ τόση ἐξεζητημένη φιλαρέσκεια, νὰ προσπαθοῦν νὰ φύγουν μὲ κᾶρα, μὲ ποδήλατα χωρὶς λάστιχα, μὲ τὰ πόδια, καὶ ρωτώντας γιὰ τὸν δρόμο τους, γιατί σὲ μιὰ νύκτα ὅλες οἱ πινακίδες κατευθύνσεως εἶχαν καλυφθῆ μὲ πίσσα, ἔτσι κάθε ἕνας τοὺς ἔστελλε στὶς πιὸ ἀπίθανες κατευθύνσεις καὶ ἐκεῖνοι γύριζαν γύρω γύρω. Παρασιωπῶ τις παντοειδεῖς τοὺς φρικαλέοτες καὶ τὰ βασανιστήρια μέσα στὶς φυλακὲς ποὺ, μὲ τὸν σαδισμό καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ τους ὀμότητα, ὑπῆρξαν χειρότερα ἀπὸ ὅλα ἐκεῖνα τοῦ μεσαίωνα τοῦ πιὸ καθυστερημένου, καὶ αὐτὰ δυστυχῶς σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐγὼ ὁ ἴδιος μπόρεσα νὰ διακριβώσω προκαλεῖ φρίκη.

Ὅταν θὰ λάβετε αὐτὸ τὸ γράμμα, ἴσως ὁ πόλεμος στὴν Εὐρώπη νὰ ἔχη τελειώσει, γιατί οἱ εἰδήσεις αὐτῶν τῶν ἡμερῶν εἶναι ἀπὸ τίς πιὸ ἐνθαρρυντικὲς. Πάντως ὑπάρχουν πιθανότητες νὰ ξαναϊδωθοῦμε ἐφέτος, εἴτε ἐσεῖς ἔλθετε στὸ Παρίσι, εἴτε ἐγὼ πάγω στὴν Ἑλλάδα, καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν θὰ κάνω ὅ,τι μοῦ εἶναι δυνατόν γιὰ νὰ τραβήξω ὡς τὴν Κύπρο, ποὺ θὰ ἤθελα τόσο νὰ

δῶ μιὰ μέρα.

Ἄφοῦ, σὲ περιστάσεις ὅπως αὐτές, ἡ ἐργασία εἶναι ἡ καλύτερη διέξοδος, ἐργάστηκα πολύ, παρὰ τὴ μεγάλη ἐλλειψὴ ἀνέσεων στὴν ὁποία ζοῦμε. Αὐτὸ πού ὀνόμαζαν ἐδῶ ὁ πύργος δὲν εἶναι πιά παρὰ ἓνας ἀκατονόμαστος καταυλισμός, καὶ τόσα ἔργα καὶ σημειώσεις ἔχουν τώρα χαθῆ! Ἄναγκάστηκα νὰ ξανακάνω τὴ μετάφρασή μου τῶν Εὐαγγελίων, πού εἶχε χαθῆ καὶ αὐτὴ δημοσιεύθηκε πέρυσι στὴ Nouvelle Revue Française (ἔκδ. Gallimard). Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Ἄμστερνταμ μοῦ δημοσίευσε ἓνα φυλλάδιο γιὰ τὴν Παραμόρφωση τῶν Εὐαγγελίων.—Ὁ φίλος μου Hesselning πέθανε.—Οἱ δύο μου τελευταῖοι τόμοι γιὰ τὴ Διάλεκτο τῆς Χίου εἶναι σχεδὸν τυπωμένοι. Τὸ βιβλιοπωλεῖο Maisonneuve θὰ μοῦ ἐκδώσῃ ἐφέτος τὰ δύο πρῶτα τεύχη ἐνὸς μεγάλου σχολίου ἐπὶ τῶν Εὐαγγελίων πού, φυσικά, οἱ μέρες πού μοῦ ἀπομένουν δὲν θὰ μοῦ ἐπιτρέψουν νὰ τελειώσω, μὰ πού ἄλλοι θὰ συνεχίσουν ἴσως. Ἐλπίζω σὲ μερικοὺς μῆνες νὰ ἔχω τελειώσει μιὰ μετάφραση τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων μὲ ἄφθονες σημειώσεις. Ὑστερα ἀπὸ τὶς ἐπίμονες παρακλήσεις τῆς Δεσποινίδος Λάσκαρη βάλθηκα στὴ συγγραφὴ μιᾶς ἱστορικῆς γραμματικῆς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τοὺς πρῶτους αἰῶνες ἕως τὶς μέρες μας, ἐργασία πού ἔχει ἤδη ἀρκετὰ προχωρήσει. Τέλος, κάποτε, γιὰ νὰ ξεδώσω καὶ νὰ δώσω χαρὰ στὰ ἐγγόνια μου, μέτέφρασα ἢ διεσκεύασα ἐλληνικά παραμύθια, πού βρίσκονται στὸν ἐκδότῃ ἀπὸ τρία χρόνια, περιμένοντας καλύτερες ἡμέρες.

Αὐτὰ ἦσαν, ἀγαπητῇ μου Πιτσῆ, τὰ κυριότερα ἀπὸ ὅσα μποροῦσα νὰ σᾶς πῶ. Σᾶς ζηλεύω πού διδάσκετε στὸ σχολεῖο. Εἶναι σίγουρα ἓνα ἀπὸ τὰ πράγματα τὰ πιδ εὐχάριστα πού υπάρχουν, καὶ εἶναι γι' αὐτὸν τὸ λόγο πού ἀντικατέστησα γιὰ μιὰ χρονιά στὸ Torteron τὸν δάσκαλο πού εἶχε ἐπιστραθευθῆ. Αὐτὸ μοῦ ἔμαθε πολλά γιὰ τὴ στοιχειώδη μας ἐκπαίδευση, πού εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὴ μέση μας ἐκπαίδευση. Γίνεται λόγος στὸν τόπο μας γιὰ μεταρρυθμίσεις πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Εἶθε νὰ εἶναι ριζικῆς. Ζήτησα νὰ λάβω μέρος στὴν Ἐπιτροπῇ, ἀλλὰ τὰ ταξίδια γιὰ τὸ Παρίσι εἶναι μιὰ πραγματικὴ Ὀδύσεια καὶ τελευταίως εἴχαμε τόσα

χρόνια ὥστε οὔτε μποροῦσε κανεὶς νὰ βγῆ ἀπὸ τὸ σπίτι. Ἡ ὑπαιθρος ἔχει τὰ καλά της, γιὰτὶ ἐκεῖ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἔχῃ θέρμανση καὶ τροφή, πράγμα πού αὐτὴ τὴ στιγμή δὲν συμβαίνει στὸ Παρίσι· κι ὅμως σὲ κανονικοὺς καιροὺς τίποτε δὲν ἀξίζει ὅσο ἓνα μικρὸ διαμέρισμα στὸ quartier latin, ἐκτὸς ἂν εἶναι ἓνα σπιτάκι στὴν Κηφισιά ἢ σὲ κάποια γωνιά τῆς Κύπρου.

Ἡ γυναίκα μου καὶ ἐγὼ σᾶς στέλλομε τὴν πιὸ φιλικὴ μας θύμηση.

(ὕπογρ.) H. Pernot

ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ

Εἶναι τόσον πυκνὸ σὲ περιεχόμενον τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, ὥστε ὁ ὑπομνηματισμός, πού θὰ ἐξετείνετο σὲ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ σημεῖα πού τὴ συνθέτουν, θὰ συνθέτετε μὲ τὴ σειρά του, καὶ σὲ μεγάλο ποσοστὸ, τὴν ἱστορία τῆς ζωῆς, τοῦ ἐπιστημονικοῦ, συγγραφικοῦ καὶ καθηγητικοῦ ἔργου, τοῦ πατριωτισμοῦ, τοῦ φιλελληνισμοῦ, τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπιᾶς τοῦ Hubert Pernot. Μιὰ τέτοια ἀντιμετώπιση θὰ ἀποτελοῦσε ἐπιδίωξη πολὺ εὐρύτερη ἀπὸ τὸν συγκεκριμένον ἄμεσον στόχο: νὰ παραδοθῆ «ὅπου δεῖ» ἓνα σημαντικὸ ἀνέκδοτο κείμενον, πού σίγουρα ὄφειλα νὰ εἶχα καταστήσει γνωστὸ πολὺ νωρίτερα.

Οἱ μερικῆς διασαφηνίσεις καὶ πληροφoρίες, πού ἀκολουθοῦν, ἐλπίζεται ὅτι ἀποτελοῦν στοιχεῖο προσθετικὸ σὲ ὅσα γενικότερα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Hubert Pernot ἔχουν δημοσιευθῆ ἀπὸ ἄλλους πού καὶ ἐκεῖνοι, πολὺ πρὶν ἀπὸ ἐμένα, τὸν εἶχαν στενὰ γνωρίσει καὶ πού ἐξακολούθησαν νὰ τὸν βλέπουν καὶ μετὰ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1939 ἕως καὶ τὰ τελευταῖα ὀδυνηρά του χρόνια, ὅπως ὁ Octave Merlier (Ὁ Δ ἄ σ κ α λ ὅ ς μ ο υ. Νέα Ἐστία, Χριστούγεννα 1947, Ἀφιέρωμα στὸν Hubert Pernot) ἢ ἡ Πολύμνια Λάσκαρη πού, τὴν 1 Ἰουλίου 1946 ἡμέρα τῆς ἐκφορᾶς του, μίλησε γι' αὐτὸν ἀπὸ τῆς Γαλλικῆς Ραδιοφωνίας, ὁμιλία πού δημοσιεύθηκε στὶς 13 Ἰουλίου στὸ περιοδικὸ Réforme (P. Lascaris: Hubert Pernot 1870-1946. Réforme 13.7.1946).

Σὲ ἐκεῖνο τὸ Χριστουγεννιάτικο τεῦχος τῆς Νέας Ἐστίας (1947) ὁ Νίκος Α. Βέης (Hubert Pernot. Γ ρ α ψ ῖ μ α τ ἄ

τὸ ὕψος καὶ τὴν ἰσχύος (μὲν) δίδει πολλά στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ H. Pernot ἀπὸ τὰ πρῶτα νεανικά του χρόνια καὶ βέβαια δίδει, ὅπως καὶ ὁ O. Merlier, πολλά στοιχεῖα γιὰ τὸ ἔργο του.

Δυὸ ἄλλοι ἔγκυροι γινώστες τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σοφοῦ συνόψισαν σέ ἰδιωτικὴ μας ἀλληλογραφία τὴν ἐντύπωση ποὺ κράτησαν μέσα τους ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ H. Pernot. Ὁ Samuel Baud-Bovy, τρεῖς δεκαετίες μετὰ τὸν θάνατο τοῦ H. Pernot καὶ μερικὸς μῆνες μετὰ τὸν θάνατο τοῦ O. Merlier, ἐνώνοντάς τους στὴ σκέψη του, μοῦ ἔγραψε (ἐλληνικά) ἀπὸ τὴ Γενεύη στὶς 11.1.1977: «Ναί! Ἡμασταν τυχεροὶ ποὺ γνωρίσαμε ἀνθρώπους σὰν τὸν Pernot καὶ τὸν Merlier καὶ ἡ κοινὴ εὐγνωμοσύνη μας εἶναι ἓνας δεσμὸς μεταξύ μας».

Καὶ ὁ Δ. Α. Ζακυθινός, σέ ἐπιστολὴ του ποὺ ἔλαβα στὴν Κύπρο, μοῦ ἔγραψε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὶς 22 Ὀκτωβρίου 1946: «Πολὸ μοῦ ἐκόστισεν ὁ θάνατος τοῦ Pernot. Ἐμείνεν ὡς τὸ τέλος — ἂν καὶ πικραμένος ἀπὸ τὴ ζωὴ — ὁ πραγματικὸς σοφός. Στὴν ἀναστροφή μὲ τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ πνεύματος βρῆκε τὴ δύναμη νὰ ὑποστῇ τὴ μεγάλη πικρία καὶ νὰ περιμένῃ τὸ θάνατο — γιὰ τὸ θάνατο τὸν περιμένει... Ὑπῆρξε καὶ σ' αὐτὸ ἐκπρόσωπος τῆς μεγάλης γενιᾶς τῶν ἀνθρωπιστῶν. Ὁ ἀσυνεχιστὴ τάχα ἢ παράδοσις τῶν γενιῶν αὐτῶν ἢ μήπως ἢ βαρβαρότης, ποὺ χαρακτηρίζει τὴ διεθνή μεταπολεμικὴ κοινωνία, ὅα τὴν καταπνίξῃ; Ἐζήσαμε τόσον ἔντονα μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀτμόσφαιρα, ποὺ μᾶς φαίνεται ἀδύνατη ἢ συνέχιση τοῦ κόσμου χωρὶς αὐτὴ τὴν ἀρχοντιά τῆς σκέψεως καὶ τοῦ αἰσθηματος».

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Δασκάλου ποὺ ἐγράφη ἀπὸ τὸ Torteron στὶς 2 Φεβρουαρίου 1945 καὶ καλύπτει τέσσερις σελίδες εἶναι γραμμένη στὶς δυὸ ὄψεις δυὸ φύλλων χαρτιοῦ διαστάσεων 27×21 ἐκ.

Torteron εἶναι τὸ χωριὸ τοῦ νομοῦ τοῦ Cher ὅπου ὁ H. Pernot εἶχε ἀγοράσει ἓνα κτήμα (La Garenne) μὲ σκοπὸ, μετὰ τὴ συνταξιοδότησή του, ὄλο καὶ πρῶτον ἀποσύρεται στὴν ἐξοχὴ καὶ σέ ἀκόμη μεγαλύτερη ἡρεμία ἀπὸ ἐκεῖνη ποὺ εἶχε στὸ σπίτι του στὸ Nogent-sur-Marne (37 avenue de Joinville. Seine) ποὺ τὸ εὗρισκε πολὺ κοντὰ

στὸ Παρίσι καὶ ὄχι ἀρκετὰ ἐξοχῇ. Ὅμως σ' ἐμένα ποὺ ζοῦσα μέσα στὸ Παρίσι, στὸ ἀεικίνητο καὶ πολύφωνο quartier latin, κάθε φορὰ ποὺ ἐπισκεπτόμουν τὴν οἰκογένεια Pernot στὸ Nogent μοῦ φαινόταν πῶς στὸ σπίτι τους ἀκούα τὴ σιωπῇ. Ἀκόμα καὶ τὴν ἀνοιξή, ὅταν τὰ μεγάλα παράθυρα τοῦ κήπου ἦσαν ὀρθάνοικτα καὶ ἐργαζόμενοι στὴν πρῶτη μικρὴ αἴθουσα τῆς βιβλιοθήκης, ἐρχόταν ἐκεῖ ἀθόρυβα ἢ λαλιὰ τῆς γῆς, ἔτσι ἔλεγα μέσα μου ὅτι ἀκαθόριστα ἐρχόταν σὰν θρόισμα καὶ σὰν κελάρυσμα. Καὶ σέ ὅποια-δήποτε ἐποχῇ, τὴν ὥρα τοῦ τσαγιοῦ, ἐρχόταν διακριτικὰ τὸ μουσικὸ κουδούνισμα, σῆμα τῆς κυρίας Pernot ποὺ καλοῦσε ὅσους τύχαινε νὰ βρίσκωνται στὸ φιλόξενο τους σπίτι.

Στὸ Nogent συνάντησα συχνὰ ἐπισκέπτες ποὺ ἀναζητοῦσαν λύση σέ κάποιο ἐπιστημονικὸ πρόβλημα τῶν ἐρευνητῶν τους. Ὁ Δάσκαλος ποτέ δὲν ἀρνῆθηκε τὴ συμβουλὴ καὶ τὴ συμβολὴ του καὶ ἀκόμα, γιὰ τὴν κοινὴ τους ἐξυπηρέτηση καὶ ἐνδεχομένως τῆς ἐπιστήμης, προσπαθοῦσε νὰ φέρῃ σέ ἐπαφὴ ὅσους ἀπασχολοῦσαν ἀνάλογοι προβληματισμοί.

Ἡ Λενιώ βρισκόταν συχνὰ ἐκεῖ, χαρούμενη, βιαστικὴ ἀνάμεσα σέ δυὸ κοινωνικοὺς σκοποὺς, κάποτε καὶ ἡ Annie ὅταν ἐπισκεπτόταν τοὺς γονεῖς τῆς μὲ τὸν μικρὸ της Marc. Ἦταν φανερό, γιὰ ὅσους ἤξευραν τίς μελέτες τοῦ H. Pernot ἐπάνω στὴ γλώσσα τῶν Εὐαγγελίων, γιὰ τὴν ἔδωκε στὸν ἐγγονό του τὸ ὄνομα τοῦ ἀγαπημένου του Εὐαγγελιστοῦ, αὐτοῦ τοῦ «πρώτου δημοτικιστῆ»: ὁ ἑλληνιστὴς θεωροῦσε ὅτι τὸ Κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιον εἶναι τὸ πρῶτο λογοτεχνικὸ κείμενο τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας. Πρῶτον ὅλα, βέβαια, συναντοῦσα ἐκεῖ ὅταν ἐρχόταν ἀπὸ τὴν Ὀλλανδία, ὅπου ἦταν καθηγήτρια, καὶ τὴ Nicole ἢ Colette, ὅπως τὴν ἔλεγαν οἱ δικοί της. Αὐτὴ εἶναι ποὺ μετέφρασε στὰ γαλλικὰ ἀπὸ τὰ ὀλλανδικὰ τὴν Ἱστορίαν τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας τοῦ D. C. Hesseling (Histoire de la Littérature Grecque Moderne) καὶ ὄχι ὁ πατέρας τῆς: τὸ ἀναφέρω αὐτὸ ἐπειδὴ συνέβη νὰ δῶ σέ βιβλία αὐτὴν

τῆ μετάφραση νὰ ἀποδίδεται λανθασμένα στὸν Hubert Pernot.

Ἀπόλυτη ἐξοχὴ τὸ Torteron δὲν εἶχε οὔτε τὴν ἐνόχληση κάποιου σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ· ἐξυπηρετεῖτο ἀπὸ τρεῖς μακρινούς σταθμούς : Rougues, La Charité, Nevers. Αὐτὰ μοῦ τὰ ἐξήγησε ὁ Δάσκαλος σὲ γράμμα του τῆς 30 Αὐγούστου 1938 πού μοῦ ἔστειλε στὸ Παρίσι προσκαλώντας με νὰ τοὺς ἐπισκεφθῶ, ἀλλὰ νὰ τοὺς εἰδοποιήσω σὲ ποῖο σταθμὸ θὰ κατέβαινα γιὰ νὰ ἔλθουν νὰ με πάρουν. (Τὰ πιὸ κάτω ἀποσπάσματα εἶναι μεταφρασμένα ἀπὸ τὰ γαλλικά) : «La Charité εἶναι κάπως λιγότερο μακριὰ γιὰ σὰς. Nevers ἔχει πιὸ γρήγορα τραῖνα. Ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς σταθμοὶ εἶναι σχεδὸν σὲ ἴση ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Torteron μὲ τὸ αὐτοκίνητο». Στὸ ἴδιο γράμμα μοῦ ἔλεγε ὅτι, ἀν ἤθελα, θὰ μπορούσα νὰ συνταξιδεύω μὲ τὴν Πολύμνια Λάσκαρη, πού ἐπρόκειτο ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες νὰ τοὺς ἐπισκεπτόταν. Σὲ ἓνα ταχυδρομικὸ δελτάριο πού εἶχα λάβει λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὸ Torteron καὶ ὅπου ἀνέφερε ὅτι ἐργάζεται πολύ, δὲν σημείωσε τὴν ἡμερομηνία, ἀλλὰ ἔγραψε : «Ἡμερομηνία, ἢ σφραγίδα τοῦ ταχυδρομείου. Ἐδῶ ἀγνοοῦ κανεὶς ἡμέρες καὶ ἡμερομηνίες». Αὐτὴν τὴ θαυμάσια γόνιμη γαλλήνη, πού ἔκανε τὸν σοφὸ νὰ ἀγνοῇ ἡμέρες καὶ ἡμερομηνίες, δὲν τὴ χάρηκε γιὰ πολύ.

Τὰ γεγονότα προμηνούσαν τὴ σύρραξη. Κανεὶς δὲν ἤθελε νὰ τὸ πιστέψῃ. Ἀνησυχία κατέκλυζε τὴ Γαλλία. Στις 3 Σεπτεμβρίου 1939 ἡ Γαλλία εἶναι ἐμπόλεμος. Τὸν Μάιο 1940 οἱ Γερμανοὶ εἰσβάλλουν στὴ Γαλλία καὶ προελαύνουν. Τὸ Torteron εἶναι πολὺ κοντὰ στὸν Λίγηρα (Bataille de la Loire). Ὁ ἄμαχος πληθυσμὸς φεύγει πρὸς τὴ Νότια Γαλλία (Exode). Ὁ Η. Pernot ἦταν τότε 70 χρονῶν. Ἀναγκάστηκε ὅμως νὰ ὑποστῇ τὴν Ἔξοδο : ἔπρεπε νὰ προστατεύσῃ τὰ τέσσερα ἐγγόνια του, παιδιὰ τῆς κόρης του Annie, πού ὁ πατέρας τους ὁ μηχανικὸς François Vignal ἦταν ἐπιστρατευμένος. Τὸν Σεπτέμβριο ὁ Η. Pernot γύρισε μόνος στὸν Torteron ἀφήνοντας τὴν κυρία Pernot μὲ τὰ ἐγγόνια τους στὴν περιοχὴ τοῦ Tarn. Στὸ ταχυδρομικὸ δελτάριο τῆς 2 Νοεμβρίου 1940 μὲ σφραγίδα τοῦ νομοῦ τοῦ Tarn, πού ἡ κυρία Pernot μοῦ ἔστειλε στὴν Κύπρον,

ἔγραψε (μεταφράζω ἀπὸ τὰ γαλλικά) : «Πρὶν ἐπιστρέψω στὴν κατεχομένη Ζώνη, ὅπου ὁ σύζυγός μου στέκει φρουρὸς σὲ β,τι ἀπόμεινε ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη του καὶ τὶς ἐργασίες του...».

Ἡ βιβλιοθήκη του ἦταν γιὰ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἀνεκτίμητης ἀξίας : ὄχι μόνο τὴν πλούτιζε ὁ ἴδιος ἐξακολουθητικὰ (βλ. π. χ. ἐπιστολὲς του πρὸς τὸν Νίκο Α. Βέη, Νέα Ἐστία, Χριστούγεννα 1947), ἀλλὰ περιελάμβανε καὶ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Émile Legrand. Ὁλόκληρο τὸ μεγάλο σπίτι στὸ Nogent ἦταν μιὰ βιβλιοθήκη. Ἰδιαιτέρα σπάνια ἢ πολυτίμητα γιὰ διαφόρους λόγους ἦσαν τὰ βιβλία στὰ δυὸ ψηλοτάβανα συνεχόμενα δωμάτια στὰ ὁποῖα ἐργαζόταν καὶ ὅπου τὰ βιβλία ἐφθάναν ὡς τὴν ὄροφή. Ἐργάστρια καὶ ἡ ἴδια μέσα σ' αὐτὴ τὴν τόσον ἐξειδικευμένη καὶ τόσον ἐκτεταμένη βιβλιοθήκη, πρὸνόμιο πού σ' αὐτὸ ὀφείλω πολλά.

Τὸ dossier μὲ τὸ χειρόγραφο τοῦ τρίτου καὶ τελευταίου τόμου τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας τοῦ 18ου αἰῶνα, γιὰ χρόνια, τὸ ἔβλεπα ἐπάνω στὸ γραφεῖο του, στὸ ἀριστερὸ του χέρι. Αὐτὸ τὸ dossier ἔμενε μόνιμα ἐκεῖ, ἄσχετα μὲ τὶς ἄλλες, τὶς πολλὰς ἄλλες, ἐν ἐξελίξει ἐργασίες του : διαλεκτολογία, φωνητικὴ, δημοτικὰ τραγοῦδια, ἐντεχνη ποιήση, συγκριτικὴ ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου διαφόρων χειρογράφων τῶν Εὐαγγελίων στὴν ἀναζήτησή του νὰ φθάσῃ ὡς τὸ πρωτότυπο κείμενο, σχόλια, μεταφράσεις, διάλεκτος τῆς Χίου, δακτυλογράφηση ἀπὸ τὸν ἴδιον μεσαιωνικῶν ἢ διαλεκτικῶν ἑλληνικῶν κειμένων καὶ αὐτό, ἐπάνω στὴ «λειψή» του γραφομηχανή, πού δὲν διέθετε ὅλους τοὺς τόνους, καὶ γι' αὐτὸ δακτυλογραφοῦσε μόνο τὰ γράμματα καὶ ὕστερα μὲ τὸ χέρι καὶ τὴν πέννα προσέθετε τόνους καὶ πνεύματα. Γιὰ ὅλα αὐτὰ καὶ ὅλα τὰ ἄλλα χρειαζόταν χωρὸς, ἀλλὰ τὸ χειρόγραφο τῆς Βιβλιογραφίας παρέμενε ἐκεῖ γιὰ νὰ τοῦ εἶναι κάθε στιγμὴ προσιτό· τὸ ἀνοίγε κάθε φορὰ πού εὗρισκε κάτι καινούργιο νὰ τὸ προσθέσῃ. Ζητοῦσε πληροφορίες καὶ τὴ συμβολὴ ὅποιου ἦταν σὲ θέση νὰ τὴν προσφέρῃ. Ξεύρω συγκεκριμένα ἀπὸ τὸν καθηγητὴ καὶ ἀκαδημαϊκὸν κ. Δ. Α. Ζακυθινὸ ὅτι, μεταξὺ τοῦ 1928 καὶ τοῦ 1932 ὅποτε ἦταν γραμματεὺς τοῦ Νεοελληνικοῦ Ἰνστιτούτου Παρισίων καὶ σὲ

έπαφή μεγάλη με τόν Η. Pernot, δούλεψε και ό ίδιος στήν Έλληνική Βιβλιογραφία τών έτών 1791-1800 έπάνω στο δακτυλογραφημένο κείμενο του Η. Pernot. "Ηθελε ό Δάσκαλος νά καλύψη πλήρως αυτά τά τελευταία σημαντικότερα χρόνια του 18ου αιώνα. Καί όταν ή έργασία τέλειωσε και αυτός ό τελευταίος τόμος ήταν πιά έτοιμος για τύπωμα, ήλθε ή καταστροφή που έγραψε τή φράση : «δέν υπάρχει πιά».

'Ανάμεσα σ' αυτήν τή μεγάλη καταστροφή τής βιβλιοθήκης και τών εργασιών του και πριν μιλήση για τό άλλο φρικτό πλήγμα, τή σύλληψη τής αγαπημένης Λενιώσ από τους Γερμανούς — και σάν για νά δοθῆ κάποια άνάσα — μιá καλή είδηση : τό χειρόγραφο μου με τά παλιά ποιήματα αγάπης δέν είχε καταστραφῆ. Τό χειρόγραφο που του είχα αφήσει, και είχαν περάσει από τότε πολλά χρόνια βαριά, δέν τό ξέχασε ούτε μέσα στο γενικό και τό προσωπικό του δράμα.

Τήν τελευταία φορά που είδα τόν Η. Pernot ήταν τό καλοκαίρι του 1939, πριν φύγη για τό έξοχικό τους του Torteron. Τότε του άφησα ένα μέρος του χειρογράφου μου τών ποιημάτων του 16ου αιώνα για νά τό κοιτάξω με τήν άνεσή του τό καλοκαίρι και, τό φινόπυρο, θά συζητούσαμε σχετικά, είτε στον γυρισμό του στο Παρίσι είτε, προηγούμενος, θά πήγαινα έγώ στο Torteron. Τίποτε όμως από αυτά δέν πραγματοποιήθηκε. Ο πόλεμος είχε έκσπάσει. Στή Γαλλία οι νέοι καθηγητές κλήθηκαν υπό τά όπλα. Προσφέρθηκαν νά συμπληρώσω κάποιο από τά κενά. Περιμένοντας τήν άπάντηση στήν πρότάσή μου πήγα στήν Κύπρο. Όταν έφθασε εκεί ό διορισμός μου από τήν 'Ακαδημία του Poitiers, ό πόλεμος είχε επεκταθῆ και στάθηκε αδύνατο νά επιστρέψω στή Γαλλία. Πληροφόρησα τήν οικογένεια Pernot ότι βρισκόμουν στήν Κύπρο κοντά στους δικούς μου και αυτή «ή άλληλουχία τών γεγονότων» τους καθυσόχασε, όπως έγραψε ό Η. Pernot, χρόνια μετά, στήν επιστολή του τής 2 Φεβρουαρίου 1945 και όπως στις 2 Νοεμβρίου 1940 ή κυρία Pernot είχε προφθάσει για εκείνο μου τό μήνυμα νά με εύχαριστήση με τις πιο κάτω γραμμές, τών οποίων άνέφερα ήδη μιá περικοπή :

«Αγαπητή μου Πιστή,

Πριν επιστρέψω στήν κατεχομένη Ζώνη, όπου ό σύζυγός μου στέκει φρουρός σέ τι απόμεινε από τή βιβλιοθήκη του και τις έργασίες του, σās άπειθύνω τις εύχαριστίες μου για τήν κάρτα σας και τις καλύτερές μου εύχές για σās και όλους εκείνους που σās είναι αγαπητοί. Η σωματική μας υγεία είναι καλή. Τήν καλή μου θυμήση στήν άδελφή σας και με αγάπη σέ έσας».

Τό ταχυδρομικό αυτό δελτάριο τό έλαβα πέντε μήνες μετά από τότε που έστάλη (ή σφραγίδα του ταχυδρομείου τής Λεμεσου είναι τής 31 Μαρτίου 1941), δέν είχε όμως γίνει μακρινό παρελθόν : ένοιωθα, μέσα στήν ολοένα και πιο φορτισμένη ατμόσφαιρα του πολέμου με τις καταστροφές που είχε ήδη επισωρεύσει, ότι ό αποχαιρετισμός όπως και τό συγκρατημένο τραγικό του στοιχείο προβαλλόταν πολλαπλάσια στο μέλλον. Βέβαια ή κυρία Pernot, που υπέγραψε μόνον με τά αρχικά της — τά γνώριμά μου Ν. Ρ. — δέν μπορούσε νά αναφερθῆ άνοιχτά στήν Ιταλική έπίθεση που, από πέντε ήμέρες, ύφιστατο ή 'Ελλάδα. Εκείνη τήν έποχή ή κάθε μιá από τις λέξεις ενός έπιστολικού δελταρίου έφερε τή ιδιαίτερό της μήνυμα, έτσι έπαιρναν για μένα και αυτό τό άλλο νόημα οι εύχές, όπως και ή μικρή φράση «ή σωματική μας υγεία είναι καλή», που σήμαινε πολλά.

"Όταν μετά τόν θάνατο του Η. Pernot γύρισα στο Παρίσι, στο τέλος του 1948, επεσκέφθηκα τήν κυρία Pernot στο μικρό διαμέρισμα που κατοικούσε τότε στή rue de Lagny (άρ. 65) και τήν παρεκάλεσα, αν τής ήταν δυνατό, νά κοιτούσε μέσα στα χειρόγραφα του Δασκάλου, γιατί εκεί θά βρισκόταν και τό δικό μου. Μου υπεσέθη νά ψάξω σύντομα. Εκείνο όμως που αυθόρμητα μου έδωσε, μόλις με καλωσόρισε, ήταν τρεις φωτογραφίες του Δασκάλου. Στις δυό, προπολεμικές, είναι όπως τόν είχα γνωρίσει, τότε που δίδασκε στή Σορβόνη και που εργαζόταν στο γραφείο του στο Nogent. Η τρίτη θά προκαλούσε θλίψη και σέ έσους δέν θά τόν είχαν γνωρίσει : έτσι τόν είδε ό φίλος τους ζωγράφος G. Maters εκείνο τόν ύστατο χρόνο τής ζωής του.

Για τό χειρόγραφο μου έψαξε επανειλημ-

μένως ἢ εὐγενικῆ κυρία Pernot, ἀλλὰ μάταια : ἦταν στοιβαγμένα μέσα σὲ κιβώτια καὶ ἦταν τόσα πολλά τὰ χειρόγραφα του, παρὰ τὴν καταστροφή πού εἶχαν ὑποστῆ! Ἀναγκάστηκα νὰ ξανακάνω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν ἴδια ἐργασία. Πολὺ ἀργότερα, μετὰ τὴν πρώτη κριτικὴ γαλλικὴ ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου μου *Le Pétrarquisme en Chypre. Poèmes d'amour en dialecte chypriote, d'après un manuscrit du 16e siècle* (1952), ἡ κυρία Pernot βρῆκε τὸ χειρόγραφό μου καὶ μοῦ τὸ ἔστειλε στὴν Ἀθήνα μετὸν Octave Merlier, πού γύριζε ἀπὸ τὸ Παρίσι.

Ἀφισρωμένοι στὴ συνεργασία μας καὶ τὴ συμβολὴ τοῦ Δασκάλου στὴν ἐκδοσὴ αὐτοῦ τοῦ σημαντικοῦ ἔργου τοῦ 16ου αἰώνα εἶναι ὁ Πρόλογος στὴν πρώτη γαλλικὴ ἐκδοσὴ, τὸν ὁποῖον περιέλαβα καὶ στὴ δευτέρῃ ἐκδοσὴ (1975), καὶ τοῦ ὁποῖου ἀμέσως πῶ κάτω δίδω γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση :

«Μόνη δημοσιεύω τώρα αὐτὸ τὸ βιβλίον, πού ἄρχισε πρὶν ἀπὸ καιρὸ μέσα στὴν πῶ στενὴν συνεργασία μετὸν Δάσκαλον, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀπουσία θὰ θλίβη πάνταν.

Τὸ 1935 ἀρχίσαμε νὰ πραγματοποιοῦμε ἓνα σχέδιον πού εἶχαμε κάνει τὴν ἐποχὴ πού ἤμουν ἀκόμη μαθητριά του : τὴν πλήρη ἐκδοσὴ τῶν ποιημάτων ἀγάπης σὲ κυπριακὴ διάλεκτον τῶν ὁποῖων ἓνα μέρος εἶχε δημοσιευθῆ ἀπὸ τὸν Ε. Legrand τὸ 1881. Ὁ Hubert Pernot, ἀπὸ τριάνταν τόσαν χρόνια, εἶχε τὶς φωτογραφίαι τοῦ ὑπολοίπου χειρογράφου, πού σχεπτόταν ἀπὸ τότε νὰ ἐκδώσῃ μοῦ τὶς παρέδωσε γιὰ νὰ θεμελιώσω μιάν πρώτη ἀνάγνωσθ τοῦ κειμένου. Τὸ 1937 μελέτησα στὴ Βενετία τὸ ἴδιον τὸ χειρόγραφο. Προχωροῦσαμε ἀργά, μετὸν ρυθμὸ πού ἐπέτρεπαν οἱ ἄλλαι ἀτομικῆς μας ἐργασίαι καὶ τὰ ἐμπόδια πού σὲ κάθε στιγμῇ ὕψωνε ἓνα δύσκολον κείμενον. Ὁ πόλεμος διέκοψε τὴν συνεργασία πού δὲν ἐγίνε δυνατὸ νὰ ξαναρχίσωμε. Βρισκόμουν στὴν Κύπρον ὅταν ὁ Hubert Pernot πέθανε· ἐμεῖς ὅλοι οἱ μαθητῆς του ξεύρομε τί χάσαμε χάνοντάς τον. Χωρὶς αὐτόν, τὸ ἔργον μου γίνεταν πῶ δύσκολον· ἐπέστρεψα ὅμως στὴ Γαλλίαν στὸ τέλος τοῦ 1948, μετὸ σκοπὸν νὰ τελειώσω καὶ νὰ δημοσιεύσω τὴν ἐκδοσὴ πού τόσον ἐπιθυ-

μοῦσε καὶ γιὰ τὴν ὁποία μοῦ μιλοῦσε ἀκόμα καὶ στὸ τελευταῖον τοῦ γράμμα.

Εἶναι λοιπὸν μόνη πού ἐξακολούθησα, ἀλλὰ δὲν θὰ μπορούσα νὰ πῶ πού τελειώνει τὸ κοινὸν μας ἔργον καὶ πού ἀρχίζει τὸ δικόν μου. Εἶχαμε συζητήσῃ καὶ εἶχαμε, νομίζω, λύσει πολλὰ προβλήματα σχετικὰ μετὰ αὐτὸ τὸ κείμενον. Ἄν χρειάστηκε νὰ ἀνασυστήσω καὶ πάλιν ἓνα μέρος τῆς ἐκδόσεως τοῦ κειμένου καὶ τῆς μεταφράσεως πού εἶχαν ἐξαφανισθῆ μετὰ τὸν πόλεμον, ἀν ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴν, τὶς σημειώσεις, τὸ λεξιλόγιον δὲν γνῶρισε παρὰ ἀποσπάσματα, δὲν εἶναι γι' αὐτὸ λιγότερον ἀληθινὸ ὅτι τὸ σύνολον αὐτῆς τῆς ἐργασίας εἶναι τόσον δικόν του ὅσον καὶ δικόν μου. Ἄλλὰ ἐπειδὴ δὲν εἶδε τὴν τελικὴ μορφήν πού ἔλαβε αὐτὴ ἡ ἐκδοσὴ, ἐὰν ὑπάρχουν λάθη, αὐτὰ δὲν ὀφείλουν νὰ ἀποδοθοῦν παρὰ μόνον σὲ ἐμένα. Εἶναι στὴ μνήμη τοῦ σεβαστοῦ Δασκάλου πού θὰ ἤθελα νὰ ἀφιερῶσω τὸ καλύτερον ἀπὸ τὴν συμβολὴν μου σ' αὐτὸ τὸ ἔργον».

Αὐτὸς ἦταν ὁ Πρόλογος στὴν πρώτη γαλλικὴ κριτικὴ ἐκδοσὴ, ἀλλὰ ἔχω ἀναφερθῆ καὶ μετὰ ἐξῆς σὲ ὅ,τι θεωρῶ σὰν προέκτασθ ἐκείνης του τῆς συμβολῆς ἔως καὶ μέσα στὸ πολὺ μεταγενέστερον ἑλληνικόν μου ἔργον τοῦ 1976 Ὁ Πετραρχισμὸς στὴν Κύπρον. Ρίμες ἀγάπης, ἀπὸ χειρόγραφο τοῦ 16ου αἰώνα, μετὰ μεταφορὰ στὴν κοινὴν μας γλώσσα. (Προλεγόμενα σ. 13-14) :

«Στὰ πολλὰ πού ὀφείλει στὸν Hubert Pernot ἡ φιλολογικὴ ἐπιστῆμη καὶ ἡ ἑλληνικὴ γραμματεία γιὰ τὶς ἐργασίαι πού συνέγραψε ὁ ἴδιος, θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ ὅλαι ἐκεῖναι πού ὀφείλονται σὲ δικὴν του παρόρμησθ. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν μελέτην τοῦ χειρογράφου πού περιέχει αὐτὰ τὰ ποιήματα. Ὅταν μοῦ ἐπρότεινε νὰ μελετήσω τὸ χειρόγραφο μετὸ σκοπὸν τὴν ἐκδοσὴν του, ἀρνήθηκα γιὰτὶ διέβλεπα τὶς μεγάλαις δυσκολίαι πού θὰ παρουσίαζε. Ἄλλὰ ὁ Hubert Pernot ἤξευρε νὰ ἐπιμένῃ, νὰ ἐνθαρρύνῃ καὶ νὰ προσφέρῃ τὴν σοφὴν του συμπαράστασθ. Χωρὶς αὐτὰ στὴν ἀρχικὴ φάσθ, ἴσως νὰ μὴν ἀποτολμοῦσα τὸ βαρὺ ἔργον πού ὑπῆρξε ἡ ἐκδοσὴ τοῦ 1952. Σὲ ἐκείνη τὴν ἐκδοσὴ βασίλειται ἡ δευτέρῃ κριτικὴ ἐκδοσὴ τοῦ 1975, ὅπως καὶ ἡ σημερινὴ, πού στὴ σκέψη μου

συνδέω, με εὐγνωμοσύνη, με τὴ μνήμη τοῦ Δασκάλου».

Τὰ λόγια τοῦ Η. Pernot τῆς 2 Φεβρουαρίου 1945 γιὰ τὴ γαλλικὴ Ἀντίσταση φαίνονται σὰν προμήνυμα τοῦ βιβλίου γιὰ τὸ ὁποῖο μίλησε στὴ μαθήτριά του Σοφία Ἀντωνιάδη πού, ὅπως ἔγραψε στὸ ἄρθρο του ὁ Ο. Merlier : «τὴν εἶχε ζητήσῃ ἐπειγόντως ἀπὸ τὸ Λέιντεν τῆς Ὀλλανδίας, ὅπου διαδέχτηκε τὸν Ἑσσελιγκ», γιὰ νὰ τῆς δώσῃ ὁδηγίες σχετικὰς με ἐργασίες πού ἄφηνε ἀδημοσίευτες ἢ ἀτέλειωτες. Σὲ ἐκείνες τὶς τελευταῖες του ὥρες εἶπε στὴ Σοφία Ἀντωνιάδη καὶ τὰ ἐξῆς : «Ἀπὸ τὰ χειρόγραφα μου μπορεῖτε νὰ δημοσιέψετε ὅσα εἶναι τελειωμένα. Εἶστε ἱκανὴ νὰ συμπληρώσετε τὰ ἄλλα... Ἐγραψα ἓνα βιβλίο γιὰ μερικοὺς Γάλλους ἥρωες τῆς Ἀντίστασης. Πρέπει νὰ μάθῃ ὀλόκληρος ὁ κόσμος τὸ αἶσχος τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας, τὸ φρικτὸ μαρτύριο ὅλων αὐτῶν τῶν νέων, πού ἀνῆκαν σ' ὅλα τὰ κόμματα καὶ σ' ὅλα τὰ θρησκευάματα...»

Ἐκεῖνο τὸ βιβλίο, γιὰ τὸ ὁποῖο εἶχε ἄμεσα, καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς Ἀντίστασης, τὰ ὀδυνῆρὰ αὐθεντικὰ στοιχεῖα, θὰ τὸ ἔγραψε ἀφοῦ ἔμαθε τὸν θάνατο τῆς Λενιώσ καὶ — γιὰ λόγους ἀσφαλείας τῶν οἰκογενειῶν τῶν θυμάτων — ἀφοῦ εἶχε τελειώσει γιὰ τὴ Γαλλία ὁ πόλεμος· θὰ τὸ ἔγραψε μέσα στὸν μαρτυρικό, τὸν σταϊκὸ καὶ ἀκόμα ἔντονα δημιουργικὸν τελευταῖο χρόνο τῆς ζωῆς του.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1945 μιλώντας στὸ Παρίσι με τὸν Ο. Merlier ἔκανε σχέδια νὰ ἔλθῃ στὴν Ἑλλάδα γιὰ καινούργιες ἐργασίες καὶ

γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν διαλεκτολογικὸν ἄτλαντα, ὅμως προσέθεσε : «Θὰ ἤθελα νὰ πάω στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ πεθάνω ἐκεῖ... Θὰ ἤθελα νὰ με θάψετε στὸ κόκκινο χῶμα τῆς Ἀττικῆς».

Νομίζω πὼς γιὰ τὸν Δάσκαλο τὸ «κόκκινο χῶμα τῆς Ἀττικῆς» θὰ βρισκόταν κάπου στὴν Κηφισιά. Δὲν ξεύρω τί θύμησες νὰ τὸν συνέδεαν με αὐτὸ τὸν τόπο· ἴσως νὰ ἀνάγωνται στὴν ἐποχὴ πού ἀπὸ τὰ δεκαῆξη του χρόνια ἐπισκεπτόταν τὸ καλοκαίρι τὴ μητέρα του καὶ τὴν ἀδελφή του στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἡ μητέρα του δίδασκε γαλλικὰ. Ἡ Κηφισιά, πού ἀναφέρει καὶ στὸ γράμμα τοῦ τῆς 2 Φεβρουαρίου 1945 καὶ πού τὸν εἶχα ἀκούσει στὸ Παρίσι νὰ ἀναφέρῃ σὲ ἀντιδιαστολή, ἦταν νομίζω γιὰ τὸν Δάσκαλο κάτι περισσότερο ἀπὸ τόπος φωτεινός, τόπος γλοερός, τόπος ἀναψύξεως· τοῦ ἦταν τόπος «ἐνθα ἀπέδρα ὀδύνη, λύπη καὶ στεναγμός».

Ἡ ζωὴ δὲν τοῦ ἐφείσθη ὀδύνης, ἀκόμη καὶ ἐκείνης τῆς καταστροφῆς μεγάλου μέρους τοῦ ἔργου του ἀπὸ τὴν ἴδια θηριωδία τοῦ πολέμου πού τοῦ στέρησε τραγικὰ τὴ Λενιώ, γνώρισα ὅμως μαθητὲς τοῦ Hubert Pernot, πολλῶν γνώρισα τὰ ἔργα, πού με ἔκαναν νὰ σκέπτομαι : Εὐτυχισμένος ὁ Δάσκαλος πού χαράζει τὸ δρόμο του καὶ μέσα ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν μαθητῶν.

Δίδοντας στὸ κοινὸ τὴν ἐπιστολὴ πού συνοφίζει ἔργο καὶ ζωὴ, ἡ μαθήτρια αἰσθάνεται εὐγνωμοσύνη καὶ γιὰ αὐτὴ τὴν παρακαταθήκη.

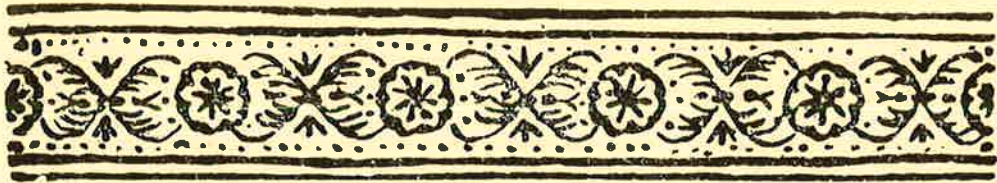
ΘΕΜΙΣ ΣΙΑΠΚΑΡΑ-ΠΙΤΣΙΛΛΙΔΟΥ

Η ΒΑΡΚΑ

Ἐτοῦτα τὰ χωράφια στὸ βουνὸ ψηλά
σὰ μιὰ τεράστια βάρκα ἐφάνταζαν
στὰ παιδικὰ μου μάτια ὀλόγυρα
ἓνας τρανὸς μαντρότοιχος τὰ κύνκλωνε.
Κι ὡς διάβαινα τὴν πόλη καὶ θωροῦσα
ἀπὸ μακριὰ τὴ βάρκα αὐτὴ τὴν πρασινόχρωμη
ψηλά στὸ Μιτσιέλι* νὰ λαφροπερπατεῖ
ἐνιωθα πὼς ταξίδευε στὸν οὐρανό...
Τώρα καθὼς περνῶ δὲ βλέπω πιά
ἐκείνη τὴ βαρκούλα μου τὴν πλουμιστὴ
π' ἄπλωνε τὰ λευκά της τὰ πανιά
κι ἀρμένιζε ὀλόρθη στὸν ὀρίζοντα...

B. ΜΑΡΓΑΡΙΣ

* Τὸ μεγάλο βουνὸ μπρὸς στὴ λίμνη τῶν Ἰωαννίνων.

ΤΟ ΦΑΝΑΡΑΚΙ

Δ Ι Η Γ Η Μ Α

Μπροστά απ' τὸ μεγάλο σπίτι τοῦ Γότσι-
ρα ἦταν ὁ κῆπος κ' ἡ χαμοκέλα τῆς Οὐρα-
νίας τῆς χήρας, πού ξενόπλενε. Δεξιά ἦταν
τὸ ξωκλήσι τ' "Αἰγίου Γιαννάκη τοῦ μά-
στορα, μετ' τὴν τούμπα τοῦ παλιοῦ νεκροτα-
φείου. Ἐκεῖ ἔπαιζαν τὰ παιδιά καὶ σκαλι-
ζοντας τὸ χῶμα ἔβρισκαν καὶ κανὰ κόκαλο.
Τὸ παράχωναν ὅμως πάλι, γιατί ἡ νόνα εἶχε
πεῖ πὼς ἔτσι καὶ τ' ἀφήσουν ξέθαφτο, θὰ
γίνει στοιχειὸ καὶ θάρχεται τὴ νύχτα στὸν
ὑπνο νὰ κοπαναίει τὰ παιδιά. Μεγάλη ὑπό-
θεση τὸ ξέθαμα καὶ τὸ θάψιμο. Λὲς κ' ἐπί-
τηδες τῶκαναν, γιὰ νὰ δοῦν ὅλη τὴν ἱεροτε-
λεστία τῆς ζωῆς. Μετὰ τὴν τούμπα ἦταν
τὰ περβόλια μετ' τὶς πορτοκαλιές. Πήγαινες
κ' ἔκοβες μόνος σου τὰ πορτοκάλια ἢ καθό-
σουν στὰ παγκάκια ὀλόγουρα, μετ' τὸ ξύλινο
τραπεζάκι στὴ μέση, κ' ἔτρωγες ἐπὶ τόπου
ὅ,τι σ' ἄρεσε κ' ἔπινες γλυκὸ κρασί. Αὐτὴ
τὴν ἐπιχειρήση τὴν εἶχε ὁ μπάριμπα Κλήμης
ἀπ' τὸ Κεραμιδάκι καὶ ζοῦσε ἀπ' αὐτὴ τὴ
δουλειά. Στὸ κάθε τραπεζάκι εἶχε καὶ τὴν
ἀλατιέρα. Μερικοὶ ἔτρωγαν τὰ πορτοκάλια
μετ' ἀλάτι. Τὶς Κυριακὲς μετ' τὶς λιακάδες ξε-
κινοῦσε τὸ Γοτσιρέϊκο κι ἄλλοι νοικοκυραῖοι
γιὰ τοῦ μπάριμπα Κλήμη τὶς πορτοκαλιές,
μετὰ τὸ φαῖ, νὰ φᾶνε τὸ φρούτο τους καὶ νὰ
κυνηγῆσουν καὶ τὰ παιδιά, ἔξι τὸν ἀριθμὸ,
βατράχια στὶς στέρνες καὶ τ' αὐλάκια. Ἡ
νόνα ἦταν πολὺ γριά καὶ δὲν κατέβαινε πιά
ἀπ' τὸ μεγάλο σπίτι. Ἄγναντευε τὸν κάμπο
μετ' τὰ περβόλια καὶ τὴ θάλασσα πέρα. Τὸ
Κεραμιδάκι, πού ἔμενε ὁ μπάριμπα Κλήμης,
ἔπεφτε κατὰ τὴ δεξιά μεριά τοῦ Γοτσιρέϊ-
κου. Σημάδι του εἶχε ἕναν μεγάλον πλάτανο
χωρισμένον στὰ δύο ἀπὸ κερανό. Μαῦρος,
κατάμαυρος, ἔστεκε κεῖ δὲ μετ' ἀπλωμένα
κλαδιά του, πού χωρίζαν θαρρεῖς τὴ φτωχο-

γειτονιά ἀπ' τὶς κατοικίες τῶν καλονοικο-
κυρέων.

Ὁ μπάριμπα Κλήμης, σὰν χανόταν ὁ ἥλιος
ἢ ἔπιανε πιά ὁ καιρὸς πού οἱ πορτοκαλιές
ἐτοίμαζαν τοὺς καινούριους καρπούς, ἔφευγε
νωρὶς νωρὶς γιὰ τὸ γιατάκι του. Ζοῦσε ἔρμος
καὶ σκότεινος, πεθαμένη χρόνια ἢ γριά του,
μετ' κάποιον παιδί ξενητεμένο κι ἀποξεχασμέ-
νο, ποιὸς ξέρει σὲ ποιὲς ἄγνωστες στεριές.
Οὔτε καλὰ καλὰ γράμμα καὶ γραφὴ δὲν ἔ-
παιρνε ὁ γέρο Κλήμης. Εἶχε τὶς πορτοκαλιές
φαμίλια. Καὶ σὰν ἀνθίζαν τὶς τραγουδοῦσε
νυφιάτικα τραγούδια καὶ σὰν κάρπιζαν πιά
γιόμιζε παιδιά κι ἀγγόνια ἢ αὐλή του. Πάνω
ἀπ' ὅλα ὅμως εἶχε τὸν Εὐγένη. Τὸ φίλο του.
Μαζὶ παίζανε στὴν τούμπα. Ξεθάβανε κι'
ἐκεῖνοι καὶ θάβανε τὰ κόκαλα τῶν προγό-
νων. Μαζὶ πήγανε στρατιῶτες. Μαζὶ γύρι-
σαν. Μαζὶ τοὺς πολέμους καὶ τὶς λαβωμα-
τιές. Στὰ μάτια ὁ Εὐγένης, στὸ πόδι ὁ Κλή-
μης. "Ε, τί νὰ τὰ λέμε καταλεπτῶς. Σὰν ἀ-
πόσωνε τὶς δουλειές στὸ χτήμα ὁ Κλήμης,
μάζεψε καὶ τὰ χόρτα, ραπανίδες, ζοχούς,
χοιρολάχανα, βοϊδόγλωσσες καὶ πήγαινε στὸ
Κονάκι του. Μιὰ χαμοκέλα μετ' καλαμένιους
μεσότοιχους καὶ μιὰ πλατιά πλατιά γωνιά
μετ' τζάκι ψηλὸ πού τῆχιζε μετ' γλίνα δυὸ φο-
ρὲς τὸ χρόνο. Ἐκεῖ κουτσομαγέρευε καὶ ζε-
σταίνονταν τὸ χειμῶνα.

Ἡ νόνα τοῦ Γοτσιρέϊκου ἄλλη δουλειὰ
ἀπ' τὸ νὰ παρατηρεῖ ὅ,τι κουνιόταν πέρα
ἀπ' τὸ σπίτι δὲν εἶχε. Ὀλημερὶς καθισμένη
μπροστὰ στὸ μεγάλο παραθύρι, μετ' τὸ κουρ-
τινάκι ἀνασηκωμένο, ἔδινε ραπόρτο γιὰ τὸ
τί γινόταν στὸ Κεραμιδάκι, στὴν τούμπα,
στὸ ξωκλήσι τ' "Αἰ Γιαννάκη τοῦ μαστορα.
Ποιὸς ἤρθε ν' ἀνάψει τὰ καντήλια, ποιά παι-
διὰ δέρνονταν στὴ γειτονιά, πόσους ἀγαπη-

τικούς ἔμπαζε στὴ χαμοκέλα τῆς ἠ Οὐρανία ἢ χήρα καὶ ποιά ὥρα κάθε μέρα ἔφευγε ὁ Κλήμης ἀπ' τὸν πορτοκαλεώνα. Γιὰ τὸν Κλήμη ἡ νόνα εἶχε τὰ μάτια τῆς τέσσερα. Μήπως καὶ τὸν χάσει θαρρεῖς. Ἦταν τὸ ρολοὶ τῆς. Ἡ μέρα τῆς. Τ' ἀπόγειομα. Ἡ νύχτα τῆς.

«Σηκωθεῖτε πλιά, ὁ Κλήμης πῆγε στὸ περβόλι».

«Φεύγει ὁ Κλήμης κ' ἐσεῖς ἀκόμα νὰ πλύνετε τὰ πιάτα.» Φώναζε στὴ μάνα καὶ τὴν ψυχοκόρη.

«Ὁ Κλήμης περνάει μετ' τὸ φαναράκι. Μαζέψτε τὰ παιδιὰ ἀπ' τὴν τούμπα, νύχτωσε πιά».

Κατὶ ἔπρεπε νὰ κάνει κ' ἡ νόνα, ἔλεγε ἡ μάνα καὶ ψιλογελοῦσε. Ἡ ψυχοκόρη ὅμως ἔβγαине στὸ «ἀποκεῖ» μπαλκόνι, κατὰ τὴ μεριά τοῦ ζωκκλησιοῦ, καὶ φώναζε τὰ παιδιὰ κατὰ σειρὰ ἡλικίας κι ἀνάλογα πόσα ἔπιανε τὸ μάτι τῆς. Ἐλένη, Κωτσάρη, Καλλιόπη, Εὐδοξία, Διονύση, Κατερίναααα. Τὰ Γοριτσόπουλα ἔκαναν πῶς δὲν ἄκουγαν καὶ σκόρπαγαν στὰ καντούνια τοῦ μαχαῶ. Μόλις κι ἄκουγαν τὴν ψυχοκόρη ποὺ κατέβαινε τρέχοντας τὶς σκάλες καὶ πιὸ δυνατὰ ξεφώνιζε τὰ ὀνόματα, φτοῦ κι ἀπ' τὴν ἀρχή, γιὰ ν' ἀκοῦει ἡ νόνα, περισσότερο. Οἱ γειτόνισσες πάλι ἔβγαίναν στὰ κατώφλια τους κ' ἔσκουζαν κι' ἐκεῖνες γιὰ τὰ δικά τους παιδιὰ.

«Τὰ Γοτσιρόπουλα μαζεύτηκαν, ἐλάτε μέσα, νύχτωσε πιά».

Τὰ Γοτσιρόπουλα ἐπιτέλους ἓνα ἓνα χώνονταν στὸ σπίτι. Κ' ἡ γειτονιὰ ἠσύχαζε. Ἄργα, πιά, σὰν οἱ μεγάλοι τὸ τραβοῦσαν λιγάκι στὸ ξενύχτι, ἡ νόνα ἔσκυβε στὸ παραθύρι, κολλοῦσε τὸ πρόσωπό τῆς στὸ τζάμι, ἔβαζε καὶ τὶς χουφτες τῆς στὰ μάτια, γιὰ νὰ βλέπει ἔξω καλύτερα, κ' ἔλεγε :

«Ἄντε, θὰ ξημερωθεῖτε πάλι; Ὁ Κλήμης πέρασε...».

Ὅμως ὁ Κλήμης δυὸ τρία βράδια δὲν πέρασε. Ἐ, αὐτὸ γινόταν πότε πότε τὸ χειμώνα. Ἡ νόνα τῶξερε. Ἄνθρωπος ἦταν κ' αὐτός, κανὰ κρουματάκι, καιρὸς ἀνάποδος, χιονιάς, γέρας ἄνθρωπος, μαντρωνόταν. Ἐστελνε τὴν ψυχοκόρη, σίγουρη πῶς κατὶ χρειαζόταν ὁ γέροντας, μετ' τὴν καυτὴ σούπα μέσα στὸ σιφερτάσι, μετ' τὴ μπουκάλα τὸ

κρασί, μετ' τὸ «σπίρτο» γιὰ τρίψιμο. Καὶ πετύχαινε. Τὰ καλοκαίρια ἦταν μιὰ χαρά. Ὁ Κλήμης περνοῦσε ἀπ' τὸ Γοτσαρέικο καὶ χαιρετοῦσε τὴ νόνα. Οὔτε ἐκείνη μποροῦσε νὰ κατέβει, οὔτε ἐκεῖνος ν' ἀνέβει τὶς σκάλες. Ἄσε ποὺ ντρεπόταν κιόλας. Τί ἦταν δὰ ὁ Κλήμης, ἓνας γεροντάκος συφοριασμένος ποὺ οὔτε νὰ μιλήσει καλὰ καλὰ δὲν ἤξερε. Καὶ σὰν ἐρχόταν ἡ ψυχοκόρη νὰ τοῦ παρασταθεῖ, φούντωνε ἀπ' τὴ ντροπὴ του σὰ νᾶχε σαράντα πυρετό. Κ' ἡ νόνα ὅμως πῶς νὰ παραδώσει ψυχὴ, ἂν δὲν ἔχει καὶ τὸ μάρμπα Κλήμη μάρτυρα, στὴν ὥρα τῆς κρίσης, πῶς σύντρεξε τοὺς συνανθρώπους τῆς.

«Νάτος πάλι ὁ Κλήμης μετ' τὸ φαναράκι. Δὲ βαρέθηκε πλιά, τόσα χρόνια».

Μονολογοῦσε ἡ νόνα. Κανεὶς ὅμως ἄλλος δὲ νοιαζόταν γιὰ τοῦτο τὸ παράξενο. Ἐ, καὶ τί ἦταν τάχα, κανὰ σπουδαῖο πράμα. Νά, ὁ Εὐγένης ἦταν ντίπ καταντίπ στραβός. Ἄλλον κανέναν ἀπ' τὸν Κλήμη δὲν εἶχε νὰ τὸν συντρέξει. Πήγαιναν κ' οἱ κυρίες τῆς ἐνορίας του, δυὸ φρεῖς τὸ χρόνο μετ' τὰ καλὰ τους. Μετ' τὰ καπέλα τους, μετ' τὸ βελάκι, μετ' τὴν ἀλεπού, τὴ γούνα δηλαδή, στραβά καὶ μετ' σιέρτσο στὸ λαιμό, νὰ τὸν ἐπισκεφθοῦν, μήπως καὶ χρειάζεται τίποτα. Τοῦ πήγαιναν καὶ γλυκὰ ἀπ' τὸ ζαχαροπλαστεῖο τὸ «Ρόδον» κ' ἔφευγαν ἀφοῦ ἡ μιὰ κοίταζε λοξὰ τὸ ντύσιμο τῆς ἄλλης. Μόνο ὁ Εὐγένης δὲν κοίταζε τίποτα. Ἐκεῖνος περιμένε τὸν Κλήμη. Τὸ φῶς του. Κάθονταν οἱ δυὸ στὸ τραπέζι καὶ κουτσόπιναν. Ὁ Εὐγένης μαγέρευε. Τὰ κατάφερνε κ' ἦταν τ' ἄγκιστρο στὴ ζωὴ του τούτη ἡ μαγερικὴ. Μετ' τὴν ψωροσύνταξη εἶχε τὸ κομμάτι τὸ ψωμί. Θύμα πολέμου! Ἐρχόταν κι ὁ Λευτεράκης, ὁ γιὸς τοῦ δασκάλου, καὶ τοῦ ψώνιζε μιὰ φορὰ τὴ βδομάδα. Ἐφερνε κι' ὁ Κλήμης τὰ πιὸ χρειαζόμενα. Ἐβαζε τὸ φαναράκι στὸ τραπέζι κι ἔξω στενοχώρια. Ἐβλεπε ὁ Κλήμης μετ' τὸ φῶς τοῦ φαναριοῦ τὸ πρόσωπο τοῦ Εὐγένη, ἔβλεπε κι ὁ Εὐγένης μετ' τὰ μάτια τοῦ Κλήμη. Τοῦτο δῶ γινόταν χρόνια τώρα. Συνήθεια πιά ἀκατάλυτη. Τὸ φαναράκι, καὶ μετ' τὴ βροχὴ ἀκόμα, πέρναγε μπροστὰ ἀπ' τὸ Γοτσαρέικο, ἔστριβε στὸ καντοῦνι πίσω ἀπ' τὴ χαμοκέλα τῆς Οὐρανίας καὶ χανόταν. Σὰ φυσοῦσε ἀέρας, πηγαινορχόταν κ' ἦταν

σὰ μιὰ κολοφωτιά πού πηδοῦσε πότε δῶ πότε κεί. Ὁ Διονύσης τοῦ Γότσια κι' ἡ Κατερίνα, τὰ πιὸ μεγάλα παιδιά, ἔλεγαν στὰ μικρότερα πὼς ἦταν τὰ κόκαλα τῶν πεθαμένων πού φέγγανε καὶ πηδοῦσαν μὲ τοὺς ἀέρηδες. Ἡ νόνα θμῶς ἔκατσε καὶ τᾶπε ὅλα στὰ παιδιά γιὰ τὸν Εὐγένη καὶ τὸν Κλήμη. Μαζὶ δὲ μεγάλωσανε. Γειτονόπουλα ἦταν, παίζανε, δά, στὴν τούμπα... Βέβαια τὰ παιδιά πού νὰ φανταστοῦν πὼς αὐτὰ τὰ γερόντια παίζανε κάποτε. Ἡ νόνα στριφογύριζε ἀνήσυχη στὴ θέση της. Κολλοῦσε τὸ πρόσωπό της στὸ τζάμι καὶ προσπαθοῦσε νὰ ξεδιακρίνει τίς σκιές ἔξω. Καὶ τὸ φαναράκι. Φώναζε τὴν ψυχοκόρη :

«Τρέχα νὰ ἰδεῖς τί ἔπαθε ὁ Κλήμης. Ἔχει δυὸ μέρες νὰ φανεῖ. Κάτι μὲ ντριβελίζει μέσα μου». Εἶπε. Κ' ἡ ψυχοκόρη ἔγινε μπουχός. Καὶ μπουχός ξαναγύρισε. Σταυροκοπιόταν καὶ μурμουρίζε.

«Μάνα, μάνα. Σβηστό τὸ φαναράκι κι' ὁ μπάρμπα Εὐγένης τὸν συντροφεύει. Σκιαχτηκα, μάνα. Ὁ ἕνας τέξα στὸ κρεβάτι κι' ὁ ἄλλος γερμένος πάνω του. Δὲν ἀνασαίνουν, μάνα».

«Κλεῖσε τὰ σκουῖρα κι ἀναψε τὸ θυμιατό».

Διάταξε ἡ νόνα καὶ σταύρωσε τὰ χέρια.

NINA KOKKALIDOU NAXMIA

ΠΟΥΛΙΑ ΤΟΥ ΔΕΙΛΙΝΟΥ

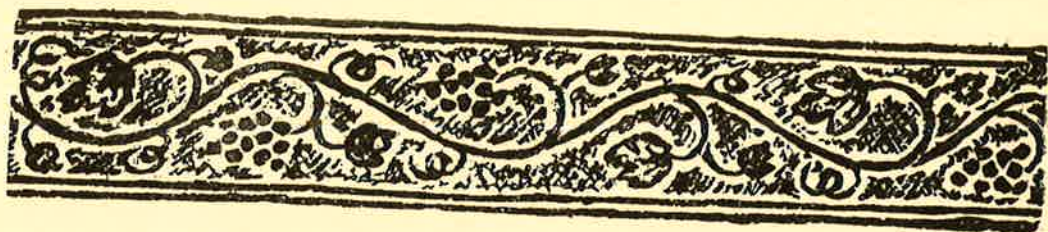
*Φιγοῦρες πὸν στάθηκαν μοναχὰ ἀγάλματα στὸ οκοτάδι.
Μάτια πὸν ἄνοιξαν διάπλατα στὸν ἥλιο.
Χέρια πὸν ἄδραξαν μαλλιά σὲ ξεραμένα τοπία καλοκαιριοῦ
καὶ σβήστηκαν τὰ σώματα.*

*Λίγα πουλιά, πὸν ἔχασαν
τίς φτεροῦγες τους στὴ βροχή.
Πουλιὰ πὸν σὰν ἔδωσε ὁ ἥλιος,
στερήθηκαν τὸ δρόμο τους
καὶ χάθηκαν σὲ δέντρα ξερὰ
νὰ κρύψουν τὰ παγωμένα κορμιά τους.*

*Τί γίνονται τὰ πουλιά;
Ποῖό δρόμο γνῆσιμοῦ θὰ βροῦν τὰ πλάσματα
σὰν βρέχει
κι ἔρημος ἀνυπόμονη ἀπλώνεται μπροστά τους,
δίχως ἔλεος κι ὁδόν;*

ΚΩΣΤΑΣ ΚΛΟΥΚΗΣ

ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΑΡΑΠΗΓΜΑ *

ΝΟΥΒΕΛΛΑ

10.

Τό πρωί μου φάνηκε πώς υπήρχαν σύνορα, χωρικοί κύκλοι, γύρω από τὰ διπλοκρέβατα. Οἱ δυὸ τοῦ κάθε διπλοκρέβατου περνοῦσαν ἀπὸ τὶς φάσεις τῆς πρωινῆς ἐτοιμασίας με κάτι σὰν σπιτικό, οἰκογενειακό, ἀπομονωτικό σύστημα καὶ τέμπο, ἀγνοώντας τοὺς γειτόνους καὶ θέλοντας ν' ἀγνοηθοῦν ἀπ' αὐτούς. Ἄτμόσφαιρα ξινή.

Τὸ μεσημέρι πῆγα γραμμὴ ἀπὸ τῆ σχολῆ στοῦ Σάουθ Χιλ, νὰ φάω στὰ γρήγορα, νὰ προφτάσω νὰ κάνω τὴ μπουγάδα μου πρὶν ἀπὸ τ' ἀπογευματινὰ μαθήματα. Πῆρα τὸ σάκο μὲ τ' ἄπλυτά μου ἀπὸ τὸ παράπηγμα ὅταν οἱ ἄλλοι κατάφθιναν ἕνας ἕνας, ν' ἀποθέσουν χαρτοφύλακες καὶ βιβλία, νὰ πλύνουν τὰ χέρια τους, νὰ πᾶνε στοῦ ἐστιατόριο.

Κατεβαίνοντας στοῦ ὑπόγειο πλυσταριὸ τοῦ Σάουθ Χιλ ἄκουσα ἦχο μηχανῆς τῆς μπουγάδας, ἢ στεγνωτήριου, καὶ εἶπα μέσα μου, νὰ κι' ἄλλος μεσημεριανὸς πελάτης, καὶ μπαίνω, καὶ ὁ ἄλλος πελάτης ἦταν ὁ Καταμάτης : — Μπά. Ἐφαγες κιόλας μεσημεριανό, Ἰων;

Κούνησε τὸ κεφάλι του ἀρνητικά, κατσουφιασμένα. Περίμενε νὰ τελειώσει τὸ στέγνωμα τῶν ρούχων του σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ ξηραντήρια. Στὸ τασάκι τοῦ τραπέζιου γιὰ τὸ ξεχώρισμα καὶ τὸ δίπλωμα τῶν ρούχων πρόσεξα τέσσερα τσιγάρα, ὅλα πνιγμένα πρόωρα, ὅλα στριμμένα σάμπως μὲ θυμὸ. Ἀποφάσισα πὼς ὅλα ἦταν δικὰ του. Κιόλας σὲ λίγο

ἄναψε κι' ἄλλο, πρόσφερε καὶ σὲ μένα, ἀρνήθηκα : — Ὅχι. Προσπαθῶ πάλι νὰ τὸ κόψω.

— Ἀπὸ πότε πάλι;

— Ἀπὸ χτές τὸ πρωί.

— Μὲ συχωρεῖς γιὰ χτές, Τζάκ.

Χειρονόμησα ἀόριστα, ἐννοώντας πολλά, ἐννοώντας τίποτα. Ἄρχισα νὰ ρίχνω τ' ἄπλυτά μου σ' ἕνα ἀπὸ τὰ μηχανικὰ πλυντήρια. Ἄκουσα : — Θὰ ζητήσω νὰ μὲ στεγάσουν ἄλλοῦ, ἔξω ἀπὸ τὰ παραπήγματα, κάπου, ὅπου νὰ ἴναι.

Δὲ μίλησα. Ἐκλείσα τὴν μπουκαπόρτα τοῦ πλυντήριου, καμώθηκα πὼς παρακολοῦθοῦσα ἀπὸ τὸ γυαλί τῆς τὸν πρῶτο καταπονησμοῦ καὶ τὸ τουμπάρισμα τῶν ρούχων.

— Θὰ πάω νὰ δῶ τὸ σύμβουλο, πρόσθεσε, ἀμέσως μετὰ τὸ μεσημεριανὸ φαί μου.

Δὲ γύρισα νὰ τὸν κοιτάξω : — Ὁ Φόρστ εἶναι μπλεγμένος σήμερα. Τὸν εἶδα τυχαία. Ἐναγεῖ τρεῖς διακεκριμένους καλεσμένους τοῦ Προγράμματος Ἀνταλλαγῶν. Γάλλο, Ἰσλανδό, Νοτιοαφρικανό.

— Ἐ, τότε θὰ τὸν δῶ μετὰ τὰ ἀπογευματινὰ μαθήματα.

— Τηλεφῶνα πρῶτα. Ἴσως θὰ λείπει ἀπὸ τὸ γραφεῖο του.

— Τζάκ, μήπως προσπαθεῖς νὰ μὲ κάνεις ν' ἀλλάξω ἀπόφαση;

— Ἴσως. Ὑποσυνείδητα.

Ἄκουσαμε τὸ σταμάτημα τοῦ στεγνωτήριου. Ἄρχισε αὐτὸς νὰ μεταθέτει τὰ ρούχα του στοῦ τραπέζι ἕνα ἕνα, προσέχοντας νὰ μὴν ἀγγίξει κουμπιὰ καὶ κόπιτσες. Ρώτησα : — Πάντως, γιατί θὰ προσφύγεις στοῦ Συμβουλο Ἐένων Φοιτητῶν;

— Διότι.

— Ἡ Στέγαση Φοιτητῶν ἔχει τὴν πρώτη

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος.
Copyright 1982 by Kimon Lolos.

Ἀποκλειστικότητα γιὰ τὴν Ἑλλάδα : «Νέα Ἑστία».

καὶ τελευταία λέξη.

— Ναί, μὰ θέλω τὸ Σύμβουλο Ξένων Φοιτητῶν νὰ μάθει τοὺς λόγους μου.

Ἔτριψα τὴ μύτη μου.

— Βλέπω ὅτι δὲν τὸ ἐγκρίνεις, Τζάκ, εἶπε καὶ σταμάτησε τὸ πῆγαινε-ἔλα ἀνάμεσα στεγνωτήριον καὶ τραπέζι κ' ἐπνιξε πρόωρα τὸ πέμπτο τσιγάρο του.

— Δὲν τὸ «ἐγκρίνω»;

— Μπὰς καὶ ὁ Φόρστ σὲ πιέσει νὰ τοῦ πεῖς τί ἀκριβῶς συμβαίνει στὸ παράπηγμα.

— Ἄς μὲ πιέσει.

— Τζάκ, πάντως δὲ θέλω νὰ κάνεις μῆτε τὸν ἐλάχιστο ὑπαιτιγμὸ γιὰ τὸν Ἄουερμουθ. Θέλω νὰ στεγαστῶ ἄλλοῦ, χωρὶς ὅμως ν' ἀναφερθεῖ ὁ Ἄουερμουθ προσωπικά, μὲ τ' ὄνομα, οὔτε ἀπὸ μένα, μῆτε ἀπὸ σένα.

Εἶχαμε μιὰ σύγκρουση βλεμμάτων : — Ὡστε ὡς ζήτημα ἀρχῆς, Ἰων; Ὅπως μοῦ τὸ ἔχεις ξαναπεῖ, Ἰων; Ζήτημα ἀρχῆς; — Ἀκριβῶς.

Ἄκουσα τὸ κλίκ τοῦ πλυντήριου καὶ γύρισα καὶ ὁ δείχτης ἔλεγε πὼς ἡ φάση τοῦ μουσκέματος εἶχε τελειώσει. Ἐχυσά σαπουνόσκονη στὴ θυρίδα.

— Τζάκ; Μήπως ὅλο τοῦτο ἀντανακλᾷ δυσάρεστα σὲ σένα;

— Δηλαδή;

— Μήπως ὁ Φόρστ καὶ ἡ Ἔθελ ποῦν ὅτι χρωστοῦσες νὰ τοὺς εἶχες ἐνημερώσει γιὰ τίς ὅποιες δυσάρεσκες καὶ προστριβές;

— Μὴν ἀνησυχεῖς γιὰ μένα. Δὲ θὰ μὲ βάλεις σὲ δύσκολη θέση. Μὰ θὰ βάλεις σὲ δύσκολη θέση τὸ Φόρστ.

— Τὸ ξέρω. Ὅπως ξέρω καὶ κάτι ἄλλο.

— Τί;

— Ὅτι θὰ φερθῶ ἄπρεπα στὸν οἰκοδεσπότη.

— Ποῖον οἰκοδεσπότη;

— Τὸ πανεπιστήμιο.

Γέλασα : — Οὔτε στιγμή δὲν εἶδα τὸ πράγμα ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτή.

— Ναί, ναί. Εἶναι σὰ νὰ λέω τοῦ νοικοκύρη ποῦ καὶ πὼς νὰ κοιμίσει τοὺς ξένους του. Ἡ κάτι χειρότερο — σὰν νὰ τοῦ λέω π ο ι ο ῦ ς ξένους πρέπει νὰ δέχεται στὸ σπῆτι του. Θαρρεῖς ὅτι δὲν τὸ συναισθάνομαι;

— Καὶ ὅμως θὰ ζητήσεις νὰ σὲ μεταθέσουν.

— Ἐλπίζω νὰ ὑπάρχει τρόπος.

— Ὑπάρχει, πάντα ὑπάρχει τρόπος. Εἶτε νὰ βάλουν γιὰ σένα τρίτο κρεβάτι σὲ δίκλινο δωμάτιο ὑπνωτήριου, εἶτε νὰ σὲ ταχτοποιήσουν σὲ κανένα διαθέσιμο τροχόσπιτο ποῦ εἶναι γιὰ παντρεμένους φοιτητές. Κάτι ἄλλο μὲ ἀπασχολεῖ.

— Τί;

— Πὼς δικαιώνεις μέσα σου τὸ διάβημά σου ἀναφορικά μὲ τὸ Σνάιντερ.

— Τὸ ξέρω, τὸ ξέρω. Ὁ Σνάιντερ εἶναι ἄψογος!

Τόνισε τὸ «ἄψογος» εἰρωνικά. Τὸν κοίταξα κατάματα : — Αὐτὸ δὲ σημαίνει τίποτα. Ὁ καθένας, ἀκόμα καὶ ὁ Ἄουερμουθ, μπορεῖ νὰ φερθεῖ ἄψογα ἂν τὸ ἀποφασίσει. Τὸ ἐρώτημα εἶναι, εἶναι ἢ δὲν εἶναι ὁ Σνάιντερ ἄψογος ἀπὸ καρδιάς;

— Ὠραῖα. Ἄν ὁ Σνάιντερ εἶναι ἡ πραγματικὴ καὶ ἀληθινὴ ἐξάιρεση στὸν κανόνα τῆς γερμανικῆς φορτικότητας, τόσο τὸ καλύτερο γιὰ τὴν ψυχὴ του. Μὰ χρωστᾷ νὰ καταπιεῖ τὴν ὑπεργενίκευση ἢ προκατάληψή μου — πὲς τον ἐμετό μου, ἂν θέλεις. Ἀκριβῶς ὅπως ἀναγκάστηκα, στὰ τέσσερα χρόνια τῆς Κατοχῆς, νὰ καταπίνω διαρκῶς τίς ἐκδηλώσεις τοῦ γερμανικοῦ κανόνα ποῦ ἐξάιρεσή του εἶναι ὁ Σνάιντερ — ἂν δηλαδή εἶναι στ' ἀλήθεια ἡ ἐξάιρεση. Ἄδικο θύμα ἐγώ, ἄδικο θύμα κι' ὁ Σνάιντερ. Εἶμαστέ πάτσι!

Πρόσεξε ποῦ φώναξε καὶ χαμήλωσε τὸν τόνο του : — Φωνάζω, εἶπε καὶ ξαναγύρισε στὴ μετάθεση τῶν ρούχων του ἀπὸ τὸ στεγνωτήριον στὸ τραπέζι. Τζάκ, ἔσπασαν τὰ χέρια ἀθῶων παιδιῶν σὲ ἓνα ἀθῶο χωριὸ γιὰ ἀντίποινα, εἶπαν, ἐνὸς σαμποτάζ ἀπὸ τὴν Ἀντίσταση. Σαμποτάζ ποῦ σημειώθηκε χιλιόμετρα καὶ χιλιόμετρα μακριὰ ἀπὸ τὸ χωριό. Ἐνῶ ἐγὼ μῆτε κὰν στραμπουλιζῶ τὸ χέρι τοῦ ἀθῶου Σνάιντερ.

Πῆρε ἀνάσα : — Γελοῖο αὐτὸ ποῦ κάνω τώρα δά. Σοῦ ἀνιστορῶ τυπικὸ παράδειγμα γερμανικῆς κατοχῆς σὲ ὅποια χώρα, ὅχι μονάχα στὴν Ἑλλάδα. Χαρακτηριστικὸ χρονικό. Τὸ βρίσκει κανεὶς καταχωρημένο σὲ ὅλα τὰ ἐπίσημα ἀρχεῖα καὶ σὲ ὅλες τίς ἀνεπίσημες προσωπικὲς ἀναμνήσεις. Ἐχει δώσει ὑλικὸ σὲ ἑκατοντάδες μονογραφίες, αὐτοβιογραφίες, μυθιστορήματα, δραματογραφήματα, κινηματογραφικὰ καὶ τηλεοπτικὰ σενάρια. Ἐχει καταντήσει πιά κοινοτοπία,

κλισέ.

Ἀκούμπησε τὴν ἔδρα του στὸ χεῖλι τοῦ τραπέζιου, ἐπλέξε τὰ μπράτσα του μπρὸς στὸ στῆθος του, ἀτένισε τὸ πλακόστρωτο. Ἀκούσαμε τὸ κλικ καὶ τὸ μουγκρητὸ τοῦ πλυντήριου γιὰ τὴν ἀποχέτευση τῆς σαπουνάδας. Ἀκούσαμε τὴ νέα βροχὴ γιὰ τὸ ξέπλυμα τῶν ρούχων μου.

Ξεμαρμάρωσε, ἄρχισε νὰ ξεχωρίζει, νὰ διπλώνει καὶ νὰ στοιβάζει ρούχα κατὰ κατηγορίες. Συνέχισε : — Εἶδα τὸν χρόνιο φόβο ἢ τὸν στιγμιαῖο πανικὸ στὰ μάτια τοῦ πατέρα μου, τῆς μητέρας μου, τῆς ἀδελφῆς μου, τῆς γιαγιάς μου. Καὶ παρακολούθησα τὴν πορεία τοῦ φόβου σὲ μένα τὸν ἴδιο. Εἶδα τὸ φόβο μου νὰ μὲ ξεγυμνώνει ἀπὸ κάθε αὐτοσεβασμὸ. Βασάνισαν ἓνα φίλο μου, τὸν φυλάκισαν, τὸν πῆγαν σὲ στρατόπεδο λίγο παραέξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, μὰ κατάφερε νὰ ἐπιζήσει.

Μὲ κοίταξε : — Ξέρεις τί μοῦ εἶπε μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση; Εἶχε ξεχάσει, εἶπε, τὰ σωματικά βασανιστήρια. Μὰ ποτέ του, εἶπε, δὲ θὰ ξεχάσει τὸν ἐκφοβιστὴ. Δὲν εἶναι, εἶπε, τὸ βασανιστήριον ποὺ σὲ ταπεινώνει. Εἶναι ὁ φόβος σου πρὶν, ναί, πρὶν ἀπὸ τὸ βασανιστήριον, ποὺ σὲ ἐξευτελίζει.

Σήκωσε τὶς στοῖβες, ἔτοιμος νὰ φύγει : — Ἴων; Τί θὰ τοῦ πéis τοῦ Φόρστ;

— Χρειαζέται νὰ λεπτολογῶ; Ὅθι τοῦ πῶ ὅτι δὲ θέλω νὰ κοιμᾶμαι στὸν ἴδιο χῶρον μὲ Γερμανούς.

Εὐστρηκα στὴ μασχάλη σὰν πίθηκος, ὕστερα ἔβαλα τὴν παλάμη μου στὴν παρεγκεφαλίδα μου καὶ καμπούριασα, μὲ τὸ κεφάλι μου σκυφτό, δισταζοντας. Τέλος εἶπα : — Ὁ Φόρστ εἶναι γερμανικῆς καταγωγῆς.

Σταμάτησε, μὲ κοίταξε, πρόσθεσα : — Παρασημοφορημένος μὲ Ἀργυρὸ Ἀστέρα γιὰ τὸν ἥρωισμό του στὸ εὐρωπαϊκὸ μέτωπο.

Ἀπόθεσε τὶς στοῖβες ρούχων στὸ τραπέζι, ἔχωσε τὰ χέρια του στὶς τσέπες τοῦ πανταλονιοῦ του, βημάτισε πέρα, γύρισε, μὲ κοίταξε : — Τζάκ, εἶναι λάθος, εἶναι ὀλίστημα, εἶναι faux pas. Τοῦ Συμβούλου Ξένων Φοιτητῶν, τοῦ πανεπιστημίου, κάποιου, δὲ μ' ἐνδιαφέρει ποιανοῦ.

— Ἴων, μιλάς σάμπως τὸ πού τέως ἐχθροὶ τυχαίνει καὶ κοιμοῦνται στὸν ἴδιο χῶρον νὰ ἦταν βαρύτερη ἀμέλεια, σχεδὸν προμε-

λέτη.

— Ὅχι. Μὰ ἄφησαν τὸ λάθος νὰ συμβεῖ. Ἐνῶ μπορούσαν νὰ τὸ προβλέψουν καὶ νὰ τὸ προλάβουν.

— Ἴων, ὑπόθεσε ὅτι ὁ Μπόμπ Σουίσσερ πάει καὶ λέει στὴ Στέγαση ὅτι δὲ θέλει νὰ κοιμᾶται στὸ ἴδιο παράπηγμα μὲ τὸν Χάρρου ΜακΦάντεν γιὰτὶ ὁ ΜακΦάντεν εἶναι Μαύρος.

Εἶχαμε ἄλλη μιὰ σύγκρουση βλεμμάτων : — Ὑπόθεσε, Ἴων, ὑπόθεσε. Ἡ ὅτι ὁ Σουίσσερ παίρνει στὸ λογαριασμὸ καὶ τὸν Ἰνδὸ τοῦ παραπήγματος γιὰτὶ κι' αὐτὸς εἶναι σκουρόχρωμος. Ἡ φαντάσου τὸ ἀντίστροφο. Φαντάσου τὸν ΜακΦάντεν νὰ λέει στὴ Στέγαση ὅτι ἀρνιέται νὰ κοιμηθεῖ στὸ ἴδιο παράπηγμα μὲ τὸν Σουίσσερ, γιὰτὶ ὁ Σουίσσερ εἶναι Νότιος, γιὰτὶ ὁ Νότος ἀντιστάθηκε στὴ χειραφέτηση τῶν Μαύρων, γιὰτὶ αὐτό, γιὰτὶ ἐκεῖνο. Ἀναδρομῆ στὴν ἱστορία, ἔτσι; Ἀκριβῶς ὅπως τὸ δικό σου ζήτημα ἀρχῆς γιὰ ἱστορικούς λόγους, ἔτσι; Φαντάζεσαι, Ἴων, τὸν ΜακΦάντεν νὰ κάνει κάτι τέτοιο;

Μισογέλασε πικρά : — Αὐτὸ θὰ ἦταν θεία εἰρωνεία καὶ ἰδανικὴ δικαιοσύνη.

— Ἀλλὰ ἀδικία γιὰ τὸν Σουίσσερ ποὺ εἶναι φυλετικὰ ἀπροκατάληπτος ἑκατὸ τὰ ἑκατό. Καὶ ἀδικία γιὰ τὸ Σπένσερ ποὺ εἶναι καὶ ἦταν πάντα του χωρὶς φυλετικὲς διακρίσεις.

Ἀκούσαμε κάποιον νὰ κατεβαίνει σφυρίζοντας τὸ «Μιλᾶω τῆς σελήνης, μὰ κείνη δὲ μ' ἀκούει».

— Γειά σας, ἔκανε ὁ τραγουδοσφυριχτής.

Ἡξέρα τὴ φάτσα του — ἔνοικος τοῦ Σάουθ Χίλ. Ἔστησε τὸ σάκο του μὲ τ' ἄπλυτά του μπροστὰ σ' ἓνα πλυντήριο. Ὁ Καταμάτης ξαναπῆρε τὰ χέρια του τὶς στοῖβες : — Τζάκ, πιστεύεις ὅτι ὅλο τοῦτο εἶναι παιδικὸ πείσμα μου, ξαφνικὰ νεῦρα;

— Ὅχι, δὲν τὸ πιστεύω. Χρειαστήκαν βδομάδες γιὰ νὰ φτάσεις στὴν ἀπόφασή σου.

— Ἀκριβῶς.

— Δὲ θὰ μπορούσες νὰ περιμένεις ἄλλη μιὰ βδομάδα; Κάνα δυὸ μέρες; Εἴκοσι τέσσερις ὥρες;

— Ὅχι. Ἄν τὸ ἀναβάλω, δὲ θὰ τὸ κάνω ποτέ.

Ἐφυγε ἀπότομα. Ὁ τραγουδοσφυριχτής ρώτησε : — Εἶναι Ὁλλανδός;

- "Οχι.
 — Κάτι σὰν ὀλλανδικὸ στὴν προφορὰ του.
 Γερμανός;
 Μ' ἔπιασαν τὰ γέλια.
 — Γιατί γελάς;
 — Εἶναι μεγάλη ἱστορία. Εἶναι "Ἑλληνας.
 — Δὲ μοιάζει γιὰ "Ἑλληνας. Δὲν εἶναι αὐτὸς ποὺ τὴν Κυριακὴ, χτές, συνόδευε ἐκείνη τὴν κομπὴ στό ἐστιατόριο;
 — Αὐτὸς εἶναι.

* * *

Στὸ ἀπογεματινὸ μάθημα — Ἐπισκόπησι Ἐπικοινωνιῶν — καθόμουνα πίσω ἀπὸ τὴν Πέγκυ Κάρντισον καὶ γητεύτηκα ξανά ἀπὸ τὶς τέλεια σφαιρικὲς λαγόνες τῆς. Γέμιζαν ὅσο ἔπρεπε τὸ κάθισμά τῆς, ἀλλὰ μὲ κάτι σὰν ἀτμοσφαιρικὴ ἀδιαφορία καὶ διαπλανητικὴ ἀποξένωση, σάμπως νὰ μοῦ ἔλεγαν, Μικρούλη, κοίταξέ μας μὲ τὸ τηλεσκόπιό σου, μὰ μὴ μᾶς ταραξοῦς τὴ διαστημικὴ μας ἡσυχία. Καί, φυσικά, ξανάπιασα μέσα μου τὸ παλιὸ ἀρσενικὸ τροπάρι — πὼς δηλαδὴ ὅλοι αὐτοὶ οἱ θηλυκοὶ ἥλιοι ἀκτινοβολοῦν μονάχα, μονάχα ἐρεθίζουν ἐρωτικὰ τὸν παρατηρητὴ τους, πολὺ σπάνια τὸν ἑαυτὸ τους. Καὶ ζυγώνεις κάποιον ἀπὸ τοὺς ἥλιους αὐτοὺς καὶ προχωρεῖς μέσα καὶ βρίζεις τὸν πυρῆνα τους ψυχρὸ, σεληνιακὸ. Τόση φλογερὴ ἀκτινοβολία καὶ τόση φαγούρα σου νὰ καεῖς μέσα τους, καὶ νὰ πέφτεις πάνω σὲ ἕναν κρύο μῆμοῦ-ἄπτου πυρῆνα, ἢ πὲς τον θηλυκὴ ἀναφροδισία μασκαρεμένη ὡς αἰδημοσύνη καὶ κοσμιότητα.

Μὰ συνῆλθα νωρίς. Εἶνὰ σταφύλια, σύντροφε. Παραδέξου το. Δὲν τῆς ἀρέσεις τῆς Πέγκυ παρὰ μονάχα γιὰ φοιτητικὴ φίλια. Καὶ γύρισα τὴν προσοχὴ μου στὴν παράδοσι. Ἦταν μάθημα φορτωμένο μὲ στατιστικὰ δεδομένα καὶ διαγράμματα. Ἡ ραδιοφωνικὴ καὶ τηλεοπτικὴ δράση ὀλάκερης τῆς χώρας. Ἐμπορικὲς, ἐκπαιδευτικὲς, κρατικὲς ἐκπομπές. Τὰ δίκτυα, οἱ συμβλημένοι μὲ τὰ δίκτυα σταθμοί, οἱ ἀνεξάρτητοι σταθμοί. Οἱ ἑνοπλες δυνάμεις. Ἀκόμα καὶ κάμποσα στοιχεῖα γιὰ τὶς ἀρμοδιότητες τῆς Ὀμοσπονδιακῆς Ἐπιτροπῆς Ἐπικοινωνιῶν.

Παραφουσκωμένην διδασκαλία. Τὸ ἴδιο

καὶ ἡ τάξη — μεγάλη, ἀνάκατη, μὲ πτυχιάρχους καὶ ὑποπτυχιάρχους, καὶ μερικοὺς τῆς Σχολῆς Δημοσιογραφίας, βάλε καὶ δυὸ τρεῖς τοῦ Τμήματος Λόγου ἢ ἐκπαιδευτικοὺς ἢ κοινωνιολόγους.

"Ἐπληξά. "Ἐρίξα ματιὰ πίσω μου, ἐκεῖ ποὺ καθόταν ἡ Σούζαν "Αἰζλετ καὶ τὴν τσάκωσα σὲ στιγμὴ κρυφοῦ χασμουρητοῦ. Περιμένα ὥσπου ὁ καθηγητὴς στράφηκε πρὸς τὸ μαυροπίνακα καὶ τὰ διαγράμματα καὶ γλιστρήσα στὴν πίσω σειρὰ καὶ στὸ ἄδειο κάθισμα δίπλα στὴ Σούζαν. Στὸ σημειωματάριό μου ἔγραφα: «Ἡ δυστυχία θέλει συντροφιά — ἦρθα γιὰ συντροφιά — φταίει ἡ σχολὴ ποὺ μὲ ὑποχρέωσε νὰ ἐγγραφῶ καὶ στὴν τάξη αὐτῆ». Τῆς τὸ ἔδειξα. "Ἐγραψε: «Καλωσόρισες στὴ λέσχη τῶν ὁμοιοπαθῶν — εἶμαι ὁμοιοπαθῆς σου — καλὸδεχτὴ ἢ συντροφιά σου».

Ξανασυνατηθήκαμε καὶ στὴν τελευταία ἀπογεματινὴ παράδοσι καὶ μετὰ βγήκαμε μαζὶ ἀπὸ τὴν πίσω ἐξοδο τοῦ χτιρίου καὶ ἀποχαιρετιστήκαμε καὶ κείνη πῆρε τὸ μονοπάτι τοῦ ὄχτου καὶ εἶδα ξανά ἐκεῖνο τὸ σκύψιμό τῆς, ὄχι, ἐκεῖνο τὸ κάτι σὰν ἀπογοήτευση ἢ παραίτηση στοὺς ὤμους τῆς.

Πῆγα νὰ πάρω τὸ δρόμο τοῦ Σάουθ Χιλ καὶ ἡ ματιὰ μου τσάκωσε τὸ ἀμάξι τοῦ Σουίσσερ νὰ βγαίνει ἀπὸ τὸ χῶρο παρκαρίσματος. Μὲ εἶδε κι' αὐτὸς, σταμάτησε τ' ἀμάξι, φώναξε: — Τζάκ; Νὰ σὲ κουβαλήσω σπῆτι, «διὰ τῆς κυκλικῆς ὁδοῦ»; Θέλω νὰ πάρω ἕνα βιβλίο ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη πρώτα.

— "Οχι, φώναξα. Ναι, φώναξα. Περιμένε, φώναξα. Σούζαν, φώναξα.

Στράφηκε, μὲ ζύγωσε, τῆς πρότεινα αὐτοκίνητάδα. Μέσα στὸ ἀμάξι ἔκανα τὶς συστάσεις: — Καὶ δὲ μοῦ λές, Μπόμπ, τί γυρεῖς στὰ χωράφια μας;

— Διαταγὴ τῆς τάξης μηχανολογίας. Νὰ κάνω, λέει, ἕνα ὑπόμνημα γιὰ τὴν περιστροφικὴ σκηνὴ τοῦ θεάτρου.

"Αποθέσαμε τὴ Σούζαν στὸ πεζοδρόμιό τοῦ δρόμου μὲ τὶς φτελιές, μπροστὰ ἀπὸ τὸ χειμωνικὸ παρτέρι τοῦ ξύλινου σπιτιοῦ τῆς. Εὐχαρίστησε. Ὁ Σουίσσερ ἀποκρίθηκε: — Παρακαλῶ, Κυρία μου, στὴ διάθεσή σας πάντα.

Κυρία μου. Μάνταμ. Μὲ τὴ γλώσσα μου κολλημένη στὸν οὐρανίσκο σουσουροσφύριζα

κρυφά τὸ τραγούδι τοῦ Νότου, τὸ «Ντίζι-λαντ». Τρόποι τοῦ Νότου. Εὐγενικοί Νότιοι σάν καὶ τὸν Μπόμπ Σουίσερ ἔξω ἀπὸ τὰ πολιτικά τοῦ Νότου. Συνοδοὶ καὶ ἱππότες ἀπὸ καρδιάς. Καὶ δὲν κινοῦν τὸ ἀμάξι προτοῦ ἢ Κυρία, ἢ Σούζαν, νὰ ἔχει μπεῖ γιὰ καλὰ στὸ σπίτι, σῶα καὶ ἀσφαλῆς, καὶ νὰ ἔχει κλείσει τὴν πόρτα.

Ταξιδεύοντας πρὸς τὴ βιβλιοθήκη Ξαναεῖδα τίς ἄσπρες σάν τὴν ἀσπρολούλουδη μαγνόλια γαστροκνημίες τῆς Κυρίας, τῆς Σούζαν "Αἰζλετ μὲ τ' ὄνομα, καθὼς ἀνέβαινε τὰ σκαλιὰ τοῦ ξύλινου σπιτιοῦ, ὄχι, τοῦ ἀρχοντικοῦ τῆς φυτείας. Εἰκόνα, σκηνὴ παλιοῦ ρομαντικοῦ μυθιστορήματος τοῦ Νότου. Τὰ περασμένα, τὰ παλιὰ ποὺ εἶναι πάντα εὐλογημένα καὶ καλὰ καὶ δοξασμένα ἀκριβῶς γιὰτὶ εἶναι περασμένα, μὲ ντύμα ἀπὸ παλιὸ χρυσάφι — τὴν πατίνα τοῦ χρόνου.

Σὲ τριάντα χρόνια ἀπὸ σήμερα θὰ μιλοῦσα στὰ ἐγγόλια μου γιὰ τὸ Καλὸ τὸ Σήμερα, γιὰ τὴν Καλὴ μου τὴν Πράξη, δηλαδή γιὰ τὴν αὐτοκινήταδα ποὺ τῆς πρόσφερα μὲ τὸ ἀμάξι καὶ τὸν κόπο ἀλλουνοῦ. Καὶ γιὰ τὴν Καλὴ Γαστροκνημία της. Καὶ γιὰ τὴν ἴδια της, τὴν Καλὴ. Καὶ γιὰ ὅλους ἐμᾶς, τοὺς Καλοῦς.

Παιδιά μου, στοὺς παλιούς καλοὺς καιρούς, ὅπου τὰ στεριανὰ καὶ θαλασσινὰ καὶ οὐράνια ὀχήματα δούλευαν μὲ τὴν ξεπερασμένη στὰ χρόνια σας ἀτομικὴ ἐνέργεια, ὁ ἔρωτας ἦταν τίμια ἔρωτας, ὄχι κόσμιες τάχα γυναικεῖες γύμνιες τριῶν τετάρτων στίς ρεκλάμες γιὰ λάστιχα αὐτοκινήτων ἢ γιὰ τηλεοπτικούς δέκτες ἢ γιὰ ὀτιδήποτε ἄσχετο μὲ τὴ γύμνια τῆς γυναίκας. Καὶ ἡ γυναίκα εἶχε ἀκριβῶς τὰ ἴδια δικαιώματα μὲ τὸν ἄντρα, ἰδιαίτερα στίς χώρες τοῦ φερετζέ καὶ στίς ὑπὸ ἀνάπτυξη χώρες τῆς κλειτοριδοεκτομῆς γιὰ νὰ γλιτώνει ἢ γυναίκα ἀπὸ τὸ καρτῦριο τοῦ πόθου, καταπῶς τὸ ἤθελε ἢ καλοσύνη τοῦ ἄντρα της, καταλάβετε;

"Ὅσο γιὰ τὴ θρησκεία, αὐτὴ ἀνεχόταν τοὺς ἄθρησκους καὶ τοὺς ἄθεους, καὶ κεῖνοι ἀνέχονταν τοὺς θρήσκους. Καὶ τὰ γερμανικὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως καὶ τὰ σοβιετικὰ στρατόπεδα καταναγκαστικῆς ἐργασίας ἦταν, βέβαια, πολὺ κακὰ πράγματα, μὰ ἐπιτιμούσαμε τοὺς ἐνόχους, τοὺς δῖναμε ἓνα σκαμπιλάκι στὸ πσιανάκι τους. Ὅπως

δήποτε.

"Ε, ἐδῶ καὶ κεῖ, δυτικο-ανατολικο-νοτιο-βορινά, ὑπῆρχαν κάτι ἕμιλοι ποὺ ἔγραφαν ὀνόματα πολιτῶν στὸ μαυροπίνακα, κάτι δικτάτορες τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς Λατινοαμερικῆς, κάτι Γάλλοι ξενόφοβοι σωβινιστές, κάτι δολοφόκοι Σοβιετοπατέρες, κάτι εαυτούληδες, Ἀμερικανοὶ καὶ ὄχι, μὲ τὸ ροῦχο τοῦ ριζοσπάστη ἢ τοῦ συντηρητικοῦ. Ἀλλὰ μὲ ὅλους αὐτοὺς δὲν εἶχαμε καμιὰ ἀπολύτως σχέση, παρά μονάχα ἐμπορικὲς δοσοληψίες γιὰ τὸ καλὸ τῆς πατρίδας. Τίποτα ἄλλο.

Οἱ παλιοὶ καλοὶ καιροί, παιδιά μου.

* * *

Σκέφτηκα τὸν Καταμάτη νὰ ἔχει ἤδη πάει στὸ γραφεῖο τοῦ Φόρστ καὶ νὰ τραινάρει ἢ ἐπίσκεψη γιὰτὶ ὁ Φόρστ — ἄσχετα μὲ τὰ προσωπικά του αἰσθήματα — εὐγενικά θὰ τόνιζε ὅτι ἀακριβῶς αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ Προγράμματος Ἀνταλλαγῶν, κ. Καταμάτη, νὰ ξεπεραστοῦν δηλαδή οἱ ἐθνικὲς μνησικαχίες». Καὶ ὁ ἀπόλυτος Καταμάτης νὰ διχοτομεῖ καὶ νὰ τριχοτομεῖ τὴν τρίχα καὶ νὰ μιλάει γιὰ εἰδικὲς λύσεις σὲ εἰδικὲς περιπτώσεις σάν καὶ τὴ δική του.

Κόντευε ἑφτά τὸ βράδι καὶ ὅλοι τοῦ παραπήγματος εἶχαν γυρίσει ἀπὸ τὸ δεῖπνο — ὅλοι ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Καταμάτη. Ξαπλώθηκα καὶ μισόκλεισα τὰ μάτια μου γιὰ νὰ σκοτώσω καμιὰ εἰκοσαριά λεπτά προτοῦ φύγω γιὰ τὴν πρόβα τοῦ πρώτου τηλεοπτικοῦ ἀνεβασματος κλειστοῦ κυκλώματος μὲ σκηνοθεσία μαθητῆ τοῦ Τζεράνο καὶ δική μου ἐπίβλεψη. Τὰ σποραδικὰ σουσουροσυρίματα ποδιῶν γύρω στὰ γραφειάκια, τὸ γύρισμα μιᾶς σελίδας βιβλίου, κάποια ἐκπνοὴ σάν ἄφρονος στεναγμὸς, ἦταν ὅλα ὑπαινιγμοὶ νὰ παραδοθῶ γιὰ καλὰ στὸν ὕπνο. Καὶ ἐπηρεάστηκα καὶ παρακάλεσα νὰ μποροῦσε ν' ἀναβληθεῖ ἢ πρόβα. Καὶ τὰ βλέφάρά μου βάρυναν, μὰ ξαφνικά κάτι ἀναδέυτηκε στὸ μαργωμένο μυαλό μου καὶ ἤμουνα τώρα ὀλότρελα ξύπνιος. Κάτι σάν ἐγκεφαλικὴ ἔκρηξη.

Ἀναπήδησα, ἀνακάθησα, σηκώθηκα κι' ἔτρεξα στὸ τηλέφωνο τοῦ τοίχου καὶ ξεφύλλισα τὸν φοιτητικὸ τηλεφωνικὸ κατάλογο καὶ πῆρα τὸν ἀριθμὸ τῆς Σούζαν, 773. Γιὰ νὰ μὴν ἐνοχλήσω τοὺς ἄλλους, τύλιξα τὸ

μικρόφωνο μὲ τὴ χούφτα μου καὶ μίλησα πολὺ χαμηλά, σχεδὸν συνωμοτικά : — Ἐδῶ Τζῶν Ντάβενπορτ ὁ Μέγας πάλι.

Τὸ λαρύγγι μου ἦταν στεγνόν. Μήπως εἶχα ἀργήσει πολὺ νὰ ἐκδηλωθῶ; Μήπως εἶχα χάσει τὸ τραῖνο;

Ἡ παύση στὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ σύρματος κράτησε κάμποσο : Καὶ μετὰ : — Καλησπέρα σας, κ. Πάλι.

Γέλασα πιηχτά : — Γειά σας, δ. Πάλι.

Καὶ σέρβιρα τὴν πρότασή μου μὲ μιὰν ἀναπνοή. Ἦταν λεύτερη τοῦ λόγου τῆς ἀπόψε; Καὶ εἶχε διάθεση γιὰ νυχτερινὴ κουβεντούλα καὶ κάνα ποτήρι μπύρα στὸ «Ἵποβρύχιον»;

Ἄλλη μιὰ μακρόσυρτη παύση στὴν ἄκρη τοῦ σύρματος. Καὶ μετὰ : — Νομίζω πὼς ἡ ἰδέα εἶναι πολὺ καλή.

Τὸ εἶπε σὰν νὰ συμφωνοῦσε γιὰ μιὰν ἀκόμα ἀκαδημαϊκὴ συνάντηση. Μὰ ἀμέσως ἡ φωνὴ τῆς βάρυνε ὅπως ὅταν εἶχε διαβάσει στὸ μικρόφωνο γιὰ τὸ ρόλο : — Πῶς τὸ ἤξερες ὅτι βρισκόμουν σπῆτι;

— Τί; Μὰ σὲ πῆγα ἐκεῖ πρὶν ἀπὸ δύο μιση ὥρες. Ἐξάσες;

— Ἐ σὺ ξέχασες. Πέντε μὲ ἑπτὰ δουλεύω στὸ «Τζέφερσον».

Χτύπησα τὸ μέτωπό μου μὲ τ' ἀκροδάχτυλά μου σάμπως ἐκείνη νὰ μποροῦσε νὰ (Τὸ τέλος στὸ ἐρχόμενο τεῦχος).

μὲ δεῖ : — Σὲ πῆγα σπῆτι σου χωρὶς κανὼν νὰ σὲ ρωτήσω ἂν ἤθελες νὰ πᾶς ἐκεῖ.

Γέλασε : — Καὶ εἶχες δίκιο.

— Δίκιο;

— Τὸ «Τζέφερσον» εἶναι κλειστὸ σήμερα. Πένθος. Κάποιος συγγενής.

— Ὡ. Ὡὰ σὲ δῶ στὸ στούντιο σὲ μισὴ ὥρα, Σούζαν.

Ξανάλεγα καὶ ξανάλεγα μέσα μου πὼς ἂν εἶχα θυμηθεῖ τὴ δίωρη δουλειά τῆς στὸ «Τζέφερσον», δὲν θὰ τηλεφωνοῦσα, βέβαια. Μὰ τὸ τυχερὸ μου — τὸ ποῦ βρισκόταν στὸ δωμάτιό τῆς — τὸ χρωστοῦσα σ' ἓνα θάνατο. Κανονικά, σύμφωνα μὲ τοὺς ἰσόβιους θεωρητικὸς καυγάδες μου μὲ τὴ Θεία Πρόνοια, θὰ ἔπρεπε ν' ἀπορίξω ἓνα τυχερὸ μου ποῦ τὸ χρωστοῦσα σ' ἓνα θάνατο. Γιατί τὰ ἔχεις φτιάξει τὰ πράγματα τόσο ἀντιφαιτικά, Κύριε, γιατί;

Ἀποφάσισα νὰ ντυθῶ κόσμια — γι' αὐτήν, γιὰ τὴ Σούζαν Ἄιζλετ μὲ τὶς περιοδικές βαθυφωνίες τῆς, μὲ τὰ ντρέτα ναι-ναι τῆς καὶ τὰ ντρέτα ὀχι-ὀχι τῆς. Νὰ μὴν πάω φορώντας τὸ στρατιωτικὸ τριπλοχιτόνιο. Μὰ νὰ μὴν τουρτουρίσω μὲ τὴ φτενογκαμπαρντίνα μου.

Φόρεσα τὸ ἀμάνικωτο πουλόβερ μου ἀνάμεσα μανικωτῆς φανέλας καὶ πουκάμισου. Φόρεσα γραβάτα. Φόρεσα τὸ γιορτινὸ σακάκι μου. Ξεσκόνισα τὴν γκαμπαρντίνα μου.

KIMON ΛΩΛΟΣ

ΣΤΟ ΠΑΙΔΙ ΜΟΥ

Σὰν ἔρθει ἡ ὥρα νὰ μὴ βροσκομαι κοντά σου,
κοντὰ στοὺς φίλους καὶ γνωστούς,
θὰ τριγυρνῶ στοὺς θάμνους, τὰ χαμόκλαδα,
κοντὰ στὸ φλοιῖσβο τοῦ νεροῦ
καὶ θ' ἀγναντεύω ἀπ' τὴ φυλλωσιά τοῦ δέντρου
τις λύπες σας καὶ τὶς χαρές.
Μακριὰ δὲ θᾶμαι, θᾶμαι ἐδῶ κοντὰ σας
μιὰ πεταλούδα γύρω ποῦ πετᾶ.

ΕΛ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΟΡΟΥΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ, ΕΛΑΦΡΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ, ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ὁ ὄρος λογοτεχνία πρὶν ἀκόμα λάβει τὴ σημερινή του σημασία εἶχε ἀποτελέσει ἀντικείμενο ἐπιστημονικῶν συζητήσεων τόσο γιὰ τὸ χρόνο πού αὐτὸς χρησιμοποιήθηκε γιὰ πρώτη φορά ὅσο καὶ γιὰ τὸ περιεχόμενό του. Ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς λογουχάρη τὸν ἀπέδωσε στὸν Ἰωάννη Πανταζίδη¹ καὶ ἄλλοι ἄλλοῦ.

Τὸ πρόβλημα βέβαια θὰ λυνόταν ἂν εἶχε καταγραφεῖ ἀπὸ τὸν Κουμανούδη στὰ ἀντιπροσωπευτικὰ στὸ εἶδος τοὺς ἔργα : Συναγωγὴ λέξεων ἀθησαυρίστων ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς λεξικοῖς, καὶ Συναγωγὴ νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων². Ὁ Κουμανούδης ὅμως δὲν τὸν κατέγραψε· καὶ τὸ ἐρώτημα πού προκύπτει εἶναι : τὸν παρέλειψε γιατί δὲν ἐρευνῆσε ὅσο ἔπρεπε τὰ κείμενα ὅπου αὐτὸς ἀπαντᾷ, καὶ μάλιστα τὸ βασικὸ ἄρθρο τοῦ Πανταζίδη, πού φαίνεται νὰ εἶχε ὑπόψη τοῦ ὁ Συκουτρῆς, ἢ μήπως γιατί δὲν τὸν θεωροῦσε νεόπλαστο; Προσεκτικὴ ἐξέταση τῶν λεξικῶν του ἀποκλείει τὴ δεύτερη ἐκδοχή, γιατί καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο τοῦ Πανταζίδη μνημονεύει, ἀλλὰ καὶ ποιῆς λέξεις, ὡς νεόπλαστες, θησαύρισε ἀπ' αὐτό³. Θὰ πρέπει ἐπομένως νὰ δεχτοῦμε ὅτι τὸν ὄρο λογοτεχνία δὲν τὸν θεωροῦσε νεοφανῆ, γι' αὐτὸ καὶ τὸν ἄφησε ἀκάλυπτο.

Διάφορες ἄλλες λεξικογραφικὲς πηγὲς ὡς τόσο ἀποδίδουν τὴν πρώτη χρήση του στὸ Νικητα Εὐγενιανό, συγγραφέα ἔμμετρων μυθιστοριῶν τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν. Τὸ σχετικὸ χωρίο τοῦ Εὐγενιανοῦ ἔχει ὡς ἐξῆς : «Εὐνοίας ἄρα τῆς σῆς τὸ πρᾶγμα, οὐ τῆς

ἐμῆς λογοτεχνίας λογίζομαι⁴. Στὸν Εὐγενιανὸ βέβαια ἔχει περισσότερο τὴ σημασία τῆς ρητορικῆς χρήσης τοῦ λόγου, γι' αὐτὸ καὶ ὡς φιλολογικὸς ὄρος ξεχάστηκε. Ὅπως μὲ βεβαίωσε ὁ συντάκτης τοῦ Λεξικοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημόδους Γραμματείας Ὁμότιμος καθηγητῆς κ. Ἐμ. Κριαρᾶς οὔτε καὶ στὰ δημόδη κείμενα τῆς περιόδου 1100 - 1669, πού πρόκειται νὰ καλύψει τὸ λεξικὸ του, ἀπαντᾷ⁵.

Ἐτσι ὀλόκληρη τὴν πρώτη πενηνταετία τοῦ περασμένου αἰῶνα ὁ ἐπίμαχος ὄρος, ἂν ξέρω καλά, δὲ θὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιήθηκε· τὰ δημιουργήματα τοῦ ἔντεχνου λόγου ἐντάσσονταν κάτω ἀπὸ τὸ γενικὸ ὄρο φιλολογία καὶ μάλιστα, γιὰ νὰ ἀποφεύγεται ἡ σύγχυση μὲ τὴν ὀμολογία ἐπιστήμη, συνοδεύονταν μὲ τὴν περιφρονητικὴ φράση ἐλαφρά (φιλολογία)⁶.

Ἡ ἴδια ὀρολογία ἀπαντᾷ ἐπίσης καὶ σ' αὐτὰ ἀκόμα τὰ λογοτεχνικὰ περιοδικὰ, στὴν Ἐστία, στὴν Ἐβδομάδα καὶ στὴν Τέχνη. Σὲ σημείωμα λογουχάρη τῆς Ἐστίας διαβάζουμε τὰ ἀκόλουθα : «Ἡ φιλολογικὴ κίνησις ἐπὶ ταῖς ἑορταῖς ὑπῆρξε φέτος ἀρκετὰ γόνιμος. Εἰς τὰς διαφόρους καθημερινὰς ἐφημερίδας τῶν Ἀθηνῶν ἐδημοσίευσαν πρωτότυπα Χριστουγεννιάτικα καὶ πρωτοχρονιάτικα διηγήματα, οἱ κ. κ. Μωραϊτίδης, Παπαδιαμάντης, Βελλιανίτης, Κρυστάλλης, Χατζόπουλος καὶ Χριστοβασίλης⁷. «Φιλολογία» καὶ κάποτε «πλαστοουργός»⁸ ἢ «δημιουργικὴ»⁹ ἀποκαλεῖται ἐπίσης ἡ ἀφηγηματικὴ πεζογραφία καὶ ἀπὸ ἀνθρώπους τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα συνδέονται ἄμεσα μ' αὐτή, ὡς θεωρητικῶν

ή δημιουργών τέτοιοι ήταν ο Ν. Γ. Πολίτης, ο Κωστής Παλαμάς, ο Γρ. Ξενόπουλος και άλλοι. 'Ο Ξενόπουλος μάλιστα σέ άρθρο του στην Τέχνη, παρόλο που μιλάει για τὰ λογοτεχνικά ψευδώνυμα τών διαφόρων δημιουργών, έπιμένει νά τὰ αποκαλεί φιλολογικά¹⁰.

Είναι φανερό ότι ή σύγχυση ήταν τόση, ώστε ο άνυποψίαστος άναγνώστης ήταν δύσκολο νά διακρίνει πότε ο όρος φιλολογία σήμαινε τή συναφή επιστήμη και πότε τόν έντεχνο λόγο. Χαρακτηριστική είναι έπίσης ή μαρτυρία που δίνεται και σ' ένα πολύ διαφωτιστικό κείμενο του Γρ. Ξενόπουλου γραμμένο αρκετά χρόνια άργότερα από τήν περίοδο (δευτερο μισό του περασμένου αιώνα) που μάς άπασχολεί έδώ, όποτε τὰ πράγματα είχαν ξεκαθαρίσει κάπως : «Τί διαφορά υπάρχει μεταξύ Φιλολογίας και Λογοτεχνίας, Φιλολόγου και Λογοτέχνη; 'Η διαφορά είναι τόσο μεγάλη, όσο κι' ή σύγχυση που γίνεται ακόμα μ' αυτούς τους δύο όρους. Γιατί, ως πρό όλίγου ακόμα, δέν είχαμε παρά μόνο ένα : Φιλόλογος λεγόταν κι' εκείνος που έκανε σχόλια σέ μιá τραγωδία του Εϋριπίδη; φιλόλογος κι' εκείνος που έγγραφε μιá καινούργια τραγωδία! Φιλολογία λεγόταν κι' ή 'Επιστήμη του Κόντου, του Μυστριώτη, του Γρηγορίου Βερναρδάκη, τών 'καθηγητών'. Φιλολογία κι' ή Τέχνη του Δημητρίου Βερναρδάκη, του Κορομηλά, του Παλαμά, τών 'ποιητών'!

» "Εβλεπαν τότε», συνεχίζει ο Ξενόπουλος, «πώς ήταν ανάγκη νά γίνη μιá διάκριση. Κι' όνόμασαν τή δεύτερη, δηλαδή τήν Τέχνη, 'έλαφρά Φιλολογία'. Φαντασθήτε όμως πόσο λίγο ταίριαζε αυτό τó επίθετο σέ μιá τόσο ύψηλή, σοβαρή και βαρεία πνευματική εργασία! "Ελαφρά φιλολογία' τὰ ποιήματα του Σολωμού και του Κάλβου; όχι δά! Οι ποιητές διαμαρτυρήθηκαν πρώτοι: αλλά κι' όλοι όσοι καταλάβαιναν τί θά πη και τί ρόλο παίζει στόν κόσμο ή Ποίηση κι' ή ποιητική Δημιουργία. Κι' έπρότειναν τόν όρο 'δημιουργική Φιλολογία'. 'Αλλά λίγο βάσταξε κι' αυτός. Δέν ήταν εύχρηστος. Πώς θά λέγαμε τους τεχνίτες του λόγου; δημιουργικούς φιλόλογους; Πώς θά χαρακτηρίζαμε ένα έργο τέχνης τους; 'δημιουργικούς

φιλολογικούς'; Δέν πήγαινε. Κι' επιτέλους βρέθηκε ο κατάλληλος όρος. Τή δημιουργική μά' όχι, για τó Θεό, έλαφρά φιλολογία, τήν είπαν Λογοτεχνία. Και τόν ποιητή, τó δημιουργικό συγγραφέα, τόν είπαν Λογοτέχνη. Κι' αυτό πιά επικράτησε¹¹.

Δέν ξέρω σέ ποιά περίοδο τοποθετεί τις άνάλογες συζητήσεις ο Ξενόπουλος και ως που άνατρέχουν οι παρελθοντικοί ρηματικοί τύποι «έβλεπαν», «όνόμασαν», «διαμαρτυρήθηκε» και πότε τελικά «βρέθηκε ο κατάλληλος όρος». 'Απ' όσα μπόρεσα νά εξακριβώσω τó θέμα άνακινήθηκε για πρώτη φορά γύρω στη δεκαετία του 1860 από τόν κλασικό φιλόλογο 'Αρ. Κυπριανό (1830-1869). 'Ο Κυπριανός, μεταφράζοντας τó έργο του Γερμανού φιλόλογου Ο. Müller, Griechischen Literaturgeschichte προβληματίστηκε ως προς τόν τίτλο που έπρεπε νά δώσει στό μεταφρασμένο έργο¹². "Αν δηλαδή έπρεπε νά τόν αποδώσει ως 'Ιστορία τής 'Ελληνικής Φιλολογίας ή ως 'Ιστορία τής 'Ελληνικής Λογοτεχνίας. Και παρόλο που ο Κυπριανός έκλινε προς τή δεύτερη γραφή, όμως προτίμησε τόν καθιερωμένο πιά όρο φιλολογία (άντι λογοτεχνία), αίτιολογώντας τήν έκλογή του ως εξής : «Ταύτα διανοηθείς έτέραπην έπί ζήτησιν άλλων όνομάτων, άτινα έπρεπεν αναγκαίως νά περιέχουσιν έν έαυτοίς τήν λέξιν λόγος. Ταυτα δέ εύρισκον τρία Λογοποιία, Λογογραφία, Λογοτεχνία. 'Αλλά και τούτων πάλιν τὰ μόν δύο πρώτα έφερον εις σύγχυσιν προς τε τους Λογογράφους και Αίσωπον τόν Λογοποιόν· τó δέ τρίτον, ή Λογοτεχνία, είναι μόν άθών και εύχρηστον, και αυτό και τὰ παράγωγα, έφοβήθην όμως μη τó καινοπρεπές τής όψεως αυτού ταραξήη και πιέση τους άναγνώστας, ως καινόν ύπόδημα, έγώ δέ κατ' ούδένα λόγον ήθελον νά φανώ καινοτόμος και νεώτεροποιός. Παρέλαβον λοιπόν τόν όρον Φιλολογία, άν και κατά τήν πρώτην όψιν φαίνεται ότι έχει και αυτός δύο άμαρτίας, πρώτην μόν, ότι καιτοι καλείται ή μάθησις Φιλολογία, δέν δύναμαι νά είπω τόν "Όμηρον ή τόν Σοφοκλή φιλόλογον, ως λέγω φιλόσοφον τόν

Σωκράτη, ιστορικών τόν Ξενοφώντα, Ιατρών τόν 'Ιπποκράτην' δευτέραν δέ και σπουδαιότεραν, ότι φιλολογία καλεΐται και ή ύλη επιστήμη, ής μέρος είναι τó μάθημα τοϋτο, ώστε συμβαίνει σύγχυσις του όλου προς τó μέρος. 'Αλλά την μέν πρώτην άμαρτίαν έχει ό όρος κοινήν προς πάντας τούς άλλους, πλην μόνον προς τó όνομα λογοτεχνία, διότι ούτε λόγιον ή λογικόν, ούτε γραμματικόν, ήμισυ δέ πάντων γραμματολόγον δύναμαι να καλέσω τόν "Όμηρον. Τήν δέ δευτέραν άμαρτίαν έχει κοινήν προς πολλές άλλας επιστήμας και μαθήσεις, έν αίς τó αυτό όνομα έκλαμβάνεται υπό σημασίαν στενοτέραν τε και ευρύτεραν»¹³.

Τους διαταγμούς του Κυπριανού δέ συμμερίσθηκε ένας άλλος κλασσικός φιλόλογος, ό Ι. Πανταζίδης (1827-1900), ό οποίος τó 1886, είκοσι χρόνια δηλαδή ύστερα από τόν Κυπριανό, δημοσίευσε ένα άρκετά έκτεταμένο και αναλυτικό άρθρο στην 'Εστία με τόν τίτλο «Φιλολογία, Γραμματολογία, Λογοτεχνία»¹⁴ όπου έπιχειρεί τó διαχωρισμό των έννοιών. Στο άρθρο του ό Πανταζίδης παρέχει τήν πληροφορία πώς αυτός είχε συστήσει στον Κυπριανό άντι του όρου φιλολογία να χρησιμοποιήσει τόν όρο λογοτεχνία, αλλά εκείνος τόν απέφυγε, γιατί φοβήθηκε μήπως «προσκρούση εις τήν παντοδύναμον συνήθειαν»¹⁵. Αυτό τó κενό άνελαβε να τó καλύψει ό ίδιος. 'Αφού διασαφήνισε και προσδιόρισε τó περιεχόμενο των όρων «Φιλολογία» και «Γραμματολογία» και τούς συσχέτισε με τούς αντίστοιχους ξένους Littérature - Litteratur και Histoire de Littérature - Geschicht-litteratur, διατύπωσε τήν άποψη ότι «ό όρος φιλολογία εις έκφρασιν τής Littérature είναι άτοπος», αφού δέν ταυτίζονται· στη συνέχεια ό Πανταζίδης κάνει τις δικές του προτάσεις, πού, καθώς άποδειχτηκε, ήταν πολυ ουσιαστικές: «ήμεϊς», γράφει, «άπό τινος χρόνου μεταχειρισθέντες τόν πρό πολλού όρον λογοτεχνία παρατηρήσαμεν ότι οϋτος οϋ μόνον οϋδεμίαν των ειρημένων άτοπιών περιέχει, αλλά και εις έκφρασιν τής προκειμένης έννοιας πληρέστατα έπαρκει. 'Η λέξις λογοτεχνία είναι παράγωγος έκ του

λογοτέχνης, όπως ή καλλιτεχνία έκ του καλλιτέχνης, και καθώς καλλιτέχνης είναι ό διά τής ίδιας αυτού (καλής) τέχνης παράγων καλά τινά έργα, οϋτως λογοτέχνης είναι ό διά τής τέχνης (του λόγου) παράγων καλά έργα. 'Η δέ άναλογία των δύο ονομάτων δέν είναι μόνον γραμματική, αλλά και πραγματική· διότι πραγματική και ό λογοτέχνης οϋδέν άλλο είναι ή καλλιτέχνης, πλην ότι ό μέν ως μέσον μεταχειρίζεται τόν λόγον, ό δέ άλλα τινά υλικώτερα, τούς τόνους ό μουσικός, τó φώς και τήν σκιάν και τά χρώματα ό ζωγράφος, τόν λίθον ή τó μέταλλον ό γλύπτης κ.λ. Και καθώς ό καλλιτέχνης είναι τó γενικώτερον όνομα, υπό τó όποϊον περιλαμβάνεται ό μουσικός, ό ζωγράφος, ό γλύπτης, ό αρχιτέκτων κ. ά. οϋτω και ό λογοτέχνης περιλαμβάνει τόν ποιητήν (έπικόν, λυρικόν, δραματικόν), τόν ιστορικόν, τόν ρήτορα, τόν μυθιστοριογράφον κ.λ. Παρατήρησον δέ», συνεχίζει ό Πανταζίδης, «και πόσον εύπλαστος είναι ή λέξις εις παραγωγήν άλλων, και κατά τοϋτο έντελώς όμοια προς τó καλλιτέχνης, οϊον λογοτέχνης - λογοτεχνία - λογοτέχνημα - λογοτεχνικός. Ευκολώτατα δέ κατασκευάζομεν και φράσεις εις έκφρασιν των νοημάτων, οια τά υπό του Κυπριανού προτεινόμενα ή δεΐνα φυλή ή τó δεΐνα έθνος είναι λογοτεχνικώτερον άλλου ή έχει πλουσιωτέραν λογοτεχνίαν»¹⁶.

Οί επιστημονικά τεκμηριωμένες άπόψεις του Πανταζίδη όπωσδήποτε συνέβαλαν στη διάλυση τής σύγχυσης· ό όρος πού έπινοήθηκε άντιπροσώπευε άπόλυτα τó άντικείμενό του, μιá και ή λογοτεχνία ήταν ήδη μιá πραγματικότητα, είχε άποκτήσει τó δικό της πρόσωπο και διεκδικούσε τήν αυτότέλειά της, τó δικό της χώρο και τά δικά της μέσα να έκφραστεί. Αϋτή τήν πραγματικότητα άλλωστε ύπηρετούσαν τά αξιόλογα περιοδικά τής έποχής ('Εστία, 'Εβδόμεας, Τέχνη), μέσα από τά όποια άνδρώθηκε ή λεγόμενη «γενιά του '80» και είχε καταξιωθεί στη συνείδηση του πνευματικού κόσμου τής χώρας. Είχαν δοθεί έργα τέχνης πού αξίζαν περισσότερη προσοχή και λιγότερη περιφρόνηση. Γι' αυτό και ό όρος «έλαφρά φιλολογία» δέν ήταν άνεκτός πιά, ήταν μάλιστα αυτός άποδινόταν σε δημιουργ-

γικά έργα σαν τοῦ Παπαδιαμάντη, τοῦ Βιζυνοῦ, τοῦ Παλαμᾶ κ. ἄ.

Καί ὅμως· παρά τὴν πληρότητά του δὲν ἔγινε ἀμέσως ἀποδεκτὸς ἀπὸ ὅλους τοὺς λόγιους κύκλους τῆς ἐποχῆς, οἱ ὅποιοι, προκειμένου νὰ τὸν διακρίνουν ἀπὸ τὴ «φιλολογία», συνέχιζαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὸν ἀπὸ παλιότερα ἐπινοημένο ὄρο «ἐλαφρά φιλολογία»¹⁷, ὄρος ποὺ περισσότερο σχετιζόταν μὲ τὸν ἀφηγηματικὸ λόγο παρά μὲ τὴν ποίηση. Γιατὶ γιὰ τὴν ποίηση ἦταν ἤδη γνωστὸς ἀπὸ τὰ γαλλικὰ γράμματα· σήμαινε τὰ ἀνάλαφρα, φευγαλέα¹⁸ στιχοτυγῆματα, ποὺ δὲν εἶχαν τίς ἀπαιτήσεις τῆς καλοδουλεμένης τέχνης.

Γιὰ τὴν πεζογραφία ὡστόσο ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς εἶχε μειωτικὴ καὶ ὑποτιμητικὴ σημασία· ὑπονοοῦσε τὰ ἀνάξια λόγου φανταστικὰ δημιουργήματα, ποὺ γίνονταν σὲ ὥρες σκόλης καὶ δὲν ἄξιζε νὰ τὰ πάρει κανεὶς στὰ σοβαρά, γιατί δὲ διέθεταν τὸ κύρος τῆς «βαρεῖας»¹⁹, τῆς «ἀνώτερης»²⁰ φιλολογίας. Κάποτε μάλιστα ἐπεκτεινόταν κι ὡς τοὺς ἐκδότες περιοδικῶν ἐντύπων ἀκόμα ποὺ φιλοξenoῦσαν πεζογραφήματα, ὅπως συνέβη μὲ τὸν Εἰρηναῖο Ἀσώπιο, ὁ ὁποῖος εἶχε χαρακτηριστεῖ ὡς ὁ «Πατριάρχης τῆς ἐλαφροῦς φιλολογίας».

Καὶ εἶναι ἐνδεικτικὴ ἡ ἀντίδραση τοῦ τότε καθηγητοῦ τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας Σ. Κ. Σακελλαρόπουλου καὶ μέλους τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ δευτέρου διαγωνισμοῦ τῆς Ἑστίας «πρὸς συγγραφὴν ἑλληνικοῦ διηγήματος» τὸ 1884. Ὁ Σακελλαρόπουλος ἐκφράζοντας τὴν ἀγανάκτησή του γιὰ τὸν ἀνωτέρω χαρακτηρισμὸ, ποὺ εἶχε ἀποδοθεῖ στὸν Ἀσώπιο, γράφει καὶ τὰ ἀκόλουθα : «Ἡ κακόζηλος καὶ ἀνόητος αὐτὴ φράσις οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν. Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα ἐπιστήμη δύναται νὰ εἶναι ἐλαφρά, ἀν εἶναι ἐλαφροὶ οἱ ἀσκούντες αὐτήν. Δὲν ἠξεύρω τίς πρῶτος μετεχειρίσθη τὸν ὄρον ἐλαφρά φιλολογία», προσθέτει ὁ Σακελλαρόπουλος, «πάντως ὅμως οὐδὲν ἄλλο ἐκεῖνος ἠθέλησε δι' αὐτοῦ νὰ σημάνη ἢ

ὅ,τι οἱ ξένοι λέγουσιν Littérature Moderne, ἐνόμισε δὲ ὁ ταλαίπωρος, ὅτι δύναται νὰ ὀνομάσῃ τὴν Littérature φιλολογίαν καὶ νὰ τὴν ἀντιδιαστείλῃ ἔπειτα πρὸς τὴν κυρίως λεγομένην φιλολογίαν τὴν ἀρχαίαν, τὴν κλασσικὴν, προσκολλῶν εἰς τὴν λέξιν τὸ ἐπίθετον ἐλαφρά»²¹.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κυπριανοῦ καὶ τοῦ Παναζίδη οἱ ἔννοιες ἔχουν διασαφηνιστεῖ ἀκόμα πιὸ πολὺ²². ὡστόσο μιὰ ἄλλη τάση παρατηρεῖται στὰ νεότερα χρόνια : ὁ ὄρος λογοτεχνία ποῦ καὶ ποῦ νὰ ταυτίζε-ται μὲ τὸν ὄρο Γράμματα (ἢ καὶ Γραμματεία). Χαρακτηριστικὰ δείγματα ἀποτελοῦν οἱ στερεότυπες ἐκφράσεις ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ δόκιμους μελετητὲς γιὰ λογοτέχνες ποὺ ἀσχολοῦνται ἀποκλειστικὰ μὲ τὸν ποιητικὸ ἢ τὸν πεζὸ λόγο : «Ἐμφανίστηκε στὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα...», ἢ «διακρίθηκε στὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα ὡς...» κ.τ.λ. Χαρακτηριστικοὶ εἶναι ἐπίσης καὶ οἱ τίτλοι διάφορων κατεξοχὴν λογοτεχνικῶν περιοδικῶν, ὅπως ἦταν Τὰ Νέα Γράμματα, τὰ Νεοελληνικὰ Γράμματα, τὰ Ἐλεύθερα Γράμματα καὶ ἴσως καὶ μερικὰ ἄλλα²³. Ἔτσι ὁ ἔντεχνος (ποιητικὸς καὶ πεζὸς) λόγος θεωρήθηκε ὡς μέρος τοῦ εὐρύτερου ὄρου Γράμματα ποὺ περιλαμβάνει ἐπίσης ὅλα τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου μὲ λογοτεχνικὸ ἐνδιαφέρον²⁴. Σήμερα ὁ ὄρος λογοτέχνη²⁵, χωρὶς νὰ ἔχει χάσει τὴν αὐτοτέλειά του, ἀποδίδεται ὅλο καὶ πιὸ συχνὰ καὶ μὲ τὸ γενικὸ — καὶ λίγο ἀόριστο κάποτε — ὄρο : συγγραφέας²⁶. Πάντως κίνδυνος σύγχυσης δὲν ὑπάρχει· ὁ ὄρος ποὺ διευκολύνει τὴ συνεννόησή μας ἔχει ἐπινοηθεῖ καὶ ἔχει καθιερωθεῖ²⁷. Ὁ εἰδοποιημένος ἀναγνώστης δὲ δυσκολεύεται πιὰ νὰ καταλάβει ὅτι φιλολογία σημαίνει ἐπιστήμη — καὶ στὴ συγκεκριμένη περίπτωσή τὴν ἐπιστήμη τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας — καὶ λογοτεχνία τὸ δημιουργικὸ λόγο, γραπτὸ καὶ προφορικὸ.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Ἰωάννου Συκουτῆ, Μελέται καὶ ἄρθρα, ἐκδόσεις Αἰγάτου, Ἀθήναι 1956, σελ. 120. Φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τοῦ ἔργου ἔγινε πρόσφατα ἀπὸ

τὴν «Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας Σχολῆς Μωραΐτη». Ὁ Συκουτῆς προφανῶς ἐννοεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ Πανα-

ζίδη που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό 'Εστία 22 (1886) 545-548 με τον τίτλο «Φιλολογία, Γραμματολογία, Λογοτεχνία». Στόν Πανατζίδη τόν αποδίδει επίσης και ο Ζήσιμος Λορεντζάτος («'Η έννοια τής λογοτεχνικής κριτικής», περ. 'Εκ η β β λ ο σ, τχ. 5 (Φθινόπωρο 1980), σελ. 327).

2. Και τὰ δυό λέξεις τού Κουμανούδη εκδόθηκαν στὴν 'Αθήνα τὸ πρῶτο τὸ 1883 καὶ τὸ δεύτερο τὸ 1900. 'Η Συναγωγὴ νέων λέξεων ξανακυκλοφόρησε τὸ 1981 σὲ φωτομηχανικὴ ἀνάτυπωση ἀπὸ τὶς εκδόσεις «'Ερμῆς» μὲ πρόλογο τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ.

3. Γιὰ παράδειγμα σημειώνουμε τὶς λέξεις: λογοτέχνημα καὶ λογοτεχνικός.

4. 'Επιστολὴ, 2, 8. Βλ. Henrico Stephano, Thesaurus Graecae Linguae στὸ ἀντίστοιχο λήμμα. Πρβ. καὶ Μέγα Λεξικὸν ἑλληνικῆς Ἑλλάσεως Δ. Δημητράκου.

5. Ὡς τώρα ἔχουν ἐκδοθεῖ οἱ τόμοι Α' - Ε' καὶ καλύπτουν τὰ γράμματα α - ε.

6. Ἐνδεικτικὰ παραδείγματα αὐτῶν τῶν τάσεων ἀποτελοῦν δύο παρόμοια ἔργα, πού κυκλοφόρησαν στὴν 'Αθήνα μὲ μικρὴ χρονικὴ διαφορά. Πρόκειται γιὰ τὶς Περιλήψεις τῆς Ἰστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Α. Ρ. Ραγκαβῆ (ἀποτελεῖ ἐπιτομὴ τῆς δίτομης σειρᾶς: Histoire Litteraire de la Grèce moderne πού εἶχε ἐκδοθεῖ στὸ Παρίσι τὸ 1877) καὶ τὴν τρίτομη Ἰστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας τοῦ Κ. Κρουμβάχερ, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, ἐν 'Αθήναις 1897-1900. Ἀπὸ τὰ δυό αὐτὰ ἔργα ὁ τίτλος Λογοτεχνία θὰ πῆγαινε περισσότερο στὸ πρῶτο, πού ἀσχολεῖται καὶ μὲ τὸ νεότερο ἑλληνισμὸ, παρὰ στὸ δεύτερο. Αὐτὸ βέβαια δὲν εἶναι τυχαῖο ἀπῆρχε τὶς ἀπόψεις μερίδας τῶν τότε λογίων (ὁ Ραγκαβῆς πέθανε τὸ 1892) γιὰ τὴ λογοτεχνία καὶ ἰδίως γιὰ τὴν πεζογραφία πού ἀπὸ σύγχυση τὴν ταυτίζαν μὲ τὴ φιλολογία ἢ τὴ συνόδευαν μὲ τὸ μειωτικὸ ὄρο «ἐλαφρά φιλολογία». Περισόττερα βλ. 'Απ. Σαχίνη, Νεοελληνικὸ μυθιστόρημα, ἐκδ. «Γαλαξία», ['Αθήνα, 1969], σελ. 16-20.

7. Περ. 'Εστία 35(1893)32. Ἀνάλογα παραδείγματα θὰ μπορούσαν νὰ ἀναφερθοῦν κι ἄλλα πολ- λά.

8. Ν. Γ. Πολίτη, «Τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Κριτῶν Ἐκθέσεις περὶ τοῦ Διαγωνισμοῦ τῆς Ἐστίας πρὸς συγγραφήν Ἐθνικοῦ διηγήματος», Παράρτημα τῆς Ἐστίας πού κυκλοφόρησε τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1883, σελ. 1. Τὸ φύλλο πού ἔχω στὰ χέρια μου ἔχει ἐπισημασθεῖ στὸ ὑπ' ἀριθ. 414 τεῦχος τῆς 4 Δεκεμβρίου 1883. Ὁλόκληρο τὸ κείμενο ξαναδημοσιεύεται στὴ μελέτη μου: Τὸ περιοδικὸ Ἐστία καὶ τὸ διηγημα, ἐκδ. «Ἐκπαιδευτήρια Κωστήα - Γείτονα», 'Αθήνα 1982, σελ. 182 - 189.

9. Ἡ χαρακτηριστικὴ αὐτὴ διάκριση, χωρὶς νὰ εἶναι μοναδική, ἀπαντᾷ σὲ ἄρθρο τοῦ Κωστή Παλαμᾶ δημοσιευμένο στὴν Ἐστία τοῦ 33 (1892)10 μὲ τὸν τίτλο «Ἡ σύγχρονος νεότης»: «Τὸ κοινὸν ἀδιαφορεῖ, τὸ κοινὸν εἶνε ἀσυνείδητον, τὸ κοινὸν

περιφρονεῖ τοὺς ποιητὰς [ἢ ἀραίωση τοῦ Παλαμᾶ] — καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο περιλαμβάνω συλλήβδην πάντας τὰς ἐν ἐμῆτρόφῳ καὶ πεζῷ λόγῳ ὑπὲρ τῆς δημιουργικῆς φιλολογίας [ὕπογραμμίζω ἐγὼ] ἐργαζομένους».

10. Γρ. Ξενόπουλου, «Φιλολογικὰ ψευδώνυμα», περ. 'Η Τέχνη, τόμ. Α', τχ. 2 (Δεκέμβριος 1898), σελ. 33-35.

11. Γρ. Ξενόπουλου, «Φιλολογία καὶ Λογοτεχνία», Ἄπαντα, τόμ. 11, ἐκδ. Μπέρη, ['Αθήνα 1972], σελ. 301. Τὸ ἄρθρο γράφηκε τὸ 1923.

12. Κυκλοφόρησε στὴν 'Αθήνα τὸ 1867.

13. 'Α. Κυπριανοῦ, Εἰσαγωγή στὴν Ἰστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Κ. Μυλλέρου, 'Αθήνα 1867, σ. κ'.

14. Περ. Ἐστία 22(1886)545-548.

15. Ὁ. π., σελ. 547: «Ὅτε [ὁ 'Α. Κυπριανός] μετέφραζε τὴν τοῦ Μυλλέρου Ἰστορίαν τῆς Ἑλλ. φιλολογίας, γράφει ὁ Πανατζίδης, «προτεινόμενος εἰς αὐτὸν νέον ὄνομα, τὴν Λογοτεχνίαν, ὅπερ δὲν ἀπεδοκίμασε μὲν, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησε νὰ μεταχειρισθῆ, φοβηθεὶς τὴν καινοτομίαν».

16. Ὁ. π., σελ. 547.

17. Ὁ χαρακτηρισμὸς χρησιμοποιοῦνταν καὶ ἀπὸ λόγιους πού εἶχαν κάποια ἀναστροφή μὲ τὸ εἶδος, ὅπως συνέβαινε μὲ τὸν Α. Ρ. Ραγκαβῆ. Βλ. 'Απ. Σαχίνη, Τὸ νεοελληνικὸ μυθιστόρημα, ἐκδ. «Γαλαξία», ['Αθήνα, 1969], σελ. 18-19. Τοῦ ἴδιου, Παλαιότεροι πεζογράφοι, «Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἐστίας» Ἰωάννου Κολλάρου καὶ Σίας, ['Αθήνα, 1979], σελ. 16. Πρβλ. καὶ Γιάννη Παπακόστα, Τὸ περιοδικὸ Ἐστία καὶ τὸ διηγημα, ὅ. π. σελ. 133-135.

18. Δημ. Βικέλα, «Τὰ Παρίσια καὶ ἡ ἐλαφρά φιλολογία», περ. Ἐστία 33 (1892)133. Βλ. καὶ Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Φευγαλιὰ ποίηση», περ. Ὁ Ἐρριανιστής 13(1976)50 κ. ἄ.

19. Δημ. Βικέλα, ὅ. π., σελ. 133.

20. Κ. Παπαρρηγόπουλου, Ἰστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους, τόμ. 5, Ἐκδ. οἴκος Ἐλευθεροδράκης, 'Αθήνα 1932, σελ. 169.

21. Βλ. Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ 1896, σελ. 149-150. Πρβλ. καὶ Ἰωάννου Μπουγάτσου, Τὸ Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ Ἐιρηναίου Κ. Ἀσωπίου, 'Αθήναι 1978, σελ. 3. Ἐξάλλου ἀπ' ἀφορμὴ τὴν ἐκδοση ἑνὸς παλιότερου τόμου τοῦ ἴδιου ἐντύπου στοῦ Ἀσμοδαῖο (ἔτ. Γ', περίοδος Β', 13 Δεκεμβρίου 1881, σελ. 4) γράφονταν καὶ τὰ ἀκόλουθα: «Ἡ ἐλαφρά φιλολογία εἶναι πολὺ σπουδαιότερα ἢ ὅσον νομίζουσιν οἱ σχολαστικοὶ ἢ οἱ ἐπιπολαιῶς κρινόντες».

22. Γιὰ τὴ διάκριση τῶν ὄρων βλ. Ἰωάννου Σουκουτρή, Μελέται καὶ ἄρθρα, ὅ. π., σελ. 120 κέξ. Βλ. ἐπίσης Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἰστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Ἰκαρος ('Αθήνα) 1975⁶, σελ. θ' κέξ. καὶ Π. Δ. Μαστροδημήτρη, Εἰσαγωγή στὴ Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἐκδ. Παπαζήση, 'Αθήνα 1978, σελ. 22-25 καὶ 227-229.

23. Πρβλ. καὶ τὸν τίτλο τοῦ σύγχρονου περιοδικοῦ Γράμματα καὶ Τέχνες.

24. «Σήμερα», γράφει ο Κ. Θ. Δημαράς ('Ιστορία, δ. π., σελ. ιθ'), «νομίζω ότι προκειμένου να τονίσω την ευρύτητα του όρου λογοτεχνία, όπως τον χρησιμοποιώ εδώ, θα προσέθετα τις ένδειξεις 'ιστορία τῶν γραμμάτων' και 'ιστορία τῆς Παιδείας', τὴν ένδειξη 'ιστορία τῶν συνειδήσεων'». πρβλ. και Π. Δ. Μαστροδημήτηρ, Εἰσαγωγή, δ. π.

25. Για να ολοκληρωθεῖ ἡ «τῶν ὀνομάτων ἐπισημειψις» σημειώνουμε ὅτι, σύμφωνα με διάφορες λεξικογραφικές πηγές, ὁ ὅρος για πρώτη φορά ἀπαντᾷ στὸν Ι. Δοξαπατρή και σημαίνει τὸν τεχνίτη λόγων, τὸν ρήτορα. Βλ. Stephano, Thesaurus στὸ ἀντίστοιχο λήμμα.

26. Πρβλ. και τὴ νεοσύστατη «Ἐταιρεία Ἑλλήνων Συγγραφέων».

27. Ὁ Ζήσιμος Λορεντζάτος («Ἡ ἔννοια τῆς

λογοτεχνικῆς κριτικῆς», περ. 'Ἐκ η βόλοϛ, τχ. 5, Ἀθήνα, Φθινόπωρο 1980, σελ. 327) γράφει χαρακτηριστικά: «Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἤθελα, με τὴν εὐκαιρία τῆς ἐρευνας για τὴν ἔννοια τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς, νὰ ἀνακαλοῦσαμε στὴν ἀπόβουμη μνήμη μας τὸν Ι. Πανταζίδη (1827-1900), ποὺ μᾶς κληροδότησε στὰ ἑλληνικά τὸν πετυχημένο ὅρο λογοτεχνία τὸν περασμένο αἰώνα, καθιερωμένο σήμερα και ἀπαραίτητο ἐργαλεῖο — μαζί με ὅλα τὰ παράγωγά του — για νὰ ἀποδώσουμε στὴ γλώσσα μας τὴ λατινογέννητη (ἀπὸ τὸ Litterae) ὀρολογία ποὺ ἀνταμώνουμε στὶς περισσότερες εὐρωπαϊκές γλώσσες (Litteratura, Littérature, Litteratura, Litterature, Literatur) και ποὺ ἀποδείχτηκε μέσο πολὺτιμο για τὴν ἀποτελεσματικότερη συνεννόησή μας). (τὴν ὑπόδειξη τῆς παραπομπῆς ὀφείλω στὸ Λουκᾶ Κούσουλα ποὺ τὸν εὐχαριστῶ κι ἀπὸ δῶ).

ΜΕΘΟΔΟΣ ΖΩΗΣ

*Αὐτὸς ὁ δρόμος τελικά,
εὐθυτενῆς και σίγουρος,
ταύτισε τὴν ἀρχή του
με τὸ τέλος του.*

*Κι ἐσύ, ἀναπνέοντας
τὴ λυσίκομη ἐλευθερία τοῦ τέλους,
εἶσαι πάντα στὸ ἴδιο σημεῖο.*

*Οἱ ἰαχῆς τῶν πρώτων,
για τὸ προσωπικὸ μαρτύριο
ποὺ σὲ καταξιώνει,
ἔμειναν στὴν πρώτη διαδικασία
τῆς ἀκοῆς,
ὅπως οἱ συμβουλῆς τῶν γεροντότερων
στὰ ἐφηβικά μας χρόνια.*

*Δὲν πρόκειται για ἀπλή μέθοδο
τῶν τριῶν
Μέσα ἀπ' τὰ διαθλώμενα πεδία
μῆς περιφορᾶς
γύρω ἀπ' τὸν ἑαυτὸ σου,
παλινδρομεῖς στοὺς δύο πόλους τῆς ζωῆς:*

Ἀπὸ τὸ Θάνατο στὸν Ἔρωτα.

KATEPINA ΚΩΣΤΙΟΥ

ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΕΝΟΣ ΜΕΓΑΛΟΥ

Ο ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΙ ΚΑΙ Η ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ*

Έχοντας χάσει λοιπόν όλοτελα την αίσθηση του καλού και του κακού, πίστευε στην απόλυτη έλευθερία του. Και είχε σαν αρχή πώς «όλα επιτρέπονται». 'Ακόμα και η πράξη του σκανδαλισμού και του έκμηδενισμού ενός άθώου πλάσματος, της Ματριόσα. Μά έξόν από την πράξη του αυτή, έχει στο ένεργητικό του και πλήθος από άλλα άμαρτήματα : ο γάμος του με τη Λεμπιάκινα, η άσωτία με τους συντρόφους του, η κακομεταχείριση μιās γυναίκας που πέθανε εξαιτίας του, η ζωή που στέρησε σε δυο ανθρώπους σε μονομαχία, η εκδίκησή του σε κάποιον άλλο που τον πρόσβαλε. Κι ακόμα μια δηλητηρίαση που δεν έγινε σε κανένα γνωστή³⁸³. Και τόσα άλλα άμαρτήματα!... 'Ο Σταυρόγκιν είναι «ο μεγάλος άμαρτωλός».

‘Αλλωστε αυτή η (εξομολόγησή) του που είναι ένα από τα κεφάλαια των Δ α ι μ ο ν ι σ μ έ ν ω ν, αυτό τó 'ίδιο τó βιβλίό του Ντοστογιέφσκι, όπου ο Σταυρόγκιν είναι τó κύριο πρόσωπο, προέρχεται, όπως αναφέραμε κι άλλού, από ένα μεγαλύτερό του έργο που σχεδίαζε να γράψει και που δεν τó έγραψε ποτέ. 'Από τó έργο του Zhitiye velikovo greshnika. 'Η λέξη zhitiye σ' αυτό τόν τίτλο δεν έχει απλώς την έννοια που έχει η λέξη zhizn (ζωή). Τó zhitiye είναι ένας όρος που λέγεται συχνά για τή «ζωή» ενός άγιου. 'Έχει την ίδια έννοια με τó zhitiya svyatikh (συναξάρι, βίος άγιου) ή με τó obraz zhizni (τρόπος ζωής). 'Ο τίτλος λοιπόν του παραπάνω έρ-

γου του Ντοστογιέφσκι θά μπορούσε να μεταφραστεί : Τό συναξάρι ενός μεγάλου άμαρτωλού. 'Ο Ειρηναίος Μπούλοβιτς τόν μεταφράζει : Βίος και πολιτεία του μεγάλου άμαρτωλού³⁸⁴.

‘Ο χαρακτήρισμός του τίτλου αναφέρεται στον Σταυρόγκιν που μπήκε στους Δ α ι μ ο ν ι σ μ έ ν ο υ ς από τó «Συναξάρι ενός μεγάλου άμαρτωλού». 'Έτσι ο Σταυρόγκιν άγκαλιάζει μέσα του τόν άμαρτωλό (είναι «ο μεγάλος άμαρτωλός») και τόν άγιο (τήν έννοια δηλαδή που περιέχει ο όρος «συναξάρι»). Είναι συνάμα ο Ρασκόλνικοφ και ο Μίνσκιν³⁸⁵.

Τό 'ίδιο τ' όνομα του Σταυρόγκιν φανερώνει τις δυο αυτές (έκ διαμέτρου) αντίθετες φύσεις που κλείνει μέσα του ο άνθρωπος αυτός που τó έχει. Τό όνομα τούτο, όπως συμβαίνει και μ' άλλα ρωσικά όνόματα, προέρχεται από την έλληνική λέξη «σταυρός». Τ' όνομα του Σταυρόγκιν λοιπόν εκφράζει τόν καλό του έαυτó που φαίνεται, παρόλη την πάρωσή του, να μην τόν έχει χάσει όλοτελα. Τήν καλή πλευρά του χαρακτήρα του τή βλέπει κανείς κι από τó όραμά του για μια εύτυχισμένη ανθρωπότητα, για ένα μελλοντικό «χρυσού αιώνα», όπως τόν χαρακτηρίζει στην εξομολόγησή του, όπου και κάνει ιδιαίτερο λόγο γι' αυτόν : «'Ηταν ένας παράδεισος πάνω στη γή». Και «οι άνθρωποι που κατοικούσαν σ' αυτή τή γωνιά τής γής ήταν τόσο ώραίοι κι εύτυχισμένοι! Ξυπνούσαν άθώοι και πήγαιναν να κοιμηθούν τή νύχτα πάλι με άθωότητα. Τά δάση και τά ξέφωτά τους άντηχούσαν από χαρούμενα τραγούδια. 'Η αξόδευτη ένεργειά τους

* Βλ. την αρχή του μελετήματος αυτού στα τεύχη 1324, 1325 και 1326 του 1982.

ποῦ ξεχειλίξει ἀπὸ τῆ νεανικῆ τους δύναμη μεταβαλλόταν σὲ ἀγάπη καὶ ἀπλὲς χαρὲς. Κι ἐγὼ τὰ ἴωθα ὅλ' αὐτὰ καὶ συνάμα τὰ ἴβλεπα σὲ ὄραμα... "Ὡ, πόσο εὐτυχισμένοι ἦμουν! Ἡ καρδιά μου χόρευε πού ἐπιτέλους ἀγαποῦσα. Ὁ ἥλιος ἄφηνε τὸ φῶς του νὰ πλημμυρίζει τὰ νησιά καὶ τὴ θάλασσα. Καὶ χαϊρόταν βλέποντας τὰ ξανθόμαλλα παιδιὰ του. "Ὡ, μαγευτικὸ ὄνειρο, ἀνώτερη αὐτοπάτη! Ἦταν τὸ πιὸ ἀπίθανο ἰδανικόν... "Ὀλ' αὐτὰ μοῦ φαίνονταν πὼς τὰ ζοῦσα στ' ὄνειρό μου...» Καὶ «ὅταν ζύπνησα, τὰ βράχια καὶ ἡ θάλασσα καὶ οἱ πλάγιες ἀκτίνες τοῦ ἡλίου φαίνονταν πὼς ἦταν ἀκόμα μπροστὰ στὰ μάτια μου πού κυριολεκτικὰ γιὰ πρώτη φορὰ στὴ ζωὴ μου τὰ ἴωσα γεμάτα ἀπὸ δάκρυα»³⁸⁶. "Ὅταν ἕμωξ ὁ Σταυρόγκιν βιάστηκε νὰ ξανακλείσει τὰ μάτια του, ἐλπίζοντας νὰ ξαναφέρει πίσω τ' ὄνειρο πού εἶχε ἐξαφανιστεῖ, εἶδε τότε ξαφνικὰ μέσα σ' ἕνα λαμπρὸ φῶς, στὸ κέντρο ἀκριβῶς, μιὰ κουκκιδίτσα. Σιγὰ σιγὰ ἡ κουκκιδίτσα αὐτὴ ἄρχισε νὰ παίρνει ἕνα σχῆμα. Καὶ τότε ξεχώρισε μιὰ λεπτὴ, κόκκινη ἀράχνη. Τῆ θυμήθηκε αὐτὴ τὴν ἀράχνη. Ἦταν ἡ ἴδια, ἡ μικρὴ κόκκινη ἀράχνη πού εἶχε δεῖ καὶ πρὶν τέσσερα χρόνια πάνω στὰ φύλλα τοῦ γερανίου ὅταν οἱ ἀκτίνες τοῦ ἡλίου πέφτανε, ὅπως τώρα, στὸ δωμάτιο. Τότε ἀκριβῶς πού ἡ Ματρίόσα εἶχε κρεμαστεῖ στὴ μικρὴ ἀποθροῦλα³⁸⁷.

Αὐτὴ ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ ὄραμα τοῦ παραδείσου καὶ στὴν κόκκινη ἀράχνη πού διασταυρῶνεται τὴν ἴδια σχεδὸν στιγμὴ στὴν ψυχὴ τοῦ Σταυρόγκιν εἶναι χαρακτηριστικὴ γιὰ τοὺς δυὸ κόσμους πού ἀλληλοσυγχρῶνεται μέσα του: Ἄπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὸ ὄραμά του γιὰ τὸ χρυσὸ αἰῶνα σὰν ἕνα σύμβολο τῆς πανανθρώπινης εὐτυχίας πού εἶναι ἀσυννέφιαστη ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ τὸν πόνο. Ἄπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὁ βιασμός τῆς Ματρίόσα καὶ ἡ κόκκινη ἀράχνη σὰν ἕνας συμβολισμὸς τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ πόνου πού ξεχύνονται στὴ γῆ. Ὁ κόσμος τοῦ καλοῦ καὶ ὁ κόσμος τοῦ κακοῦ. Σύμφωνα μὲ τὸν R. Pease, ἡ περίπτωσις τοῦ Σταυρόγκιν ἀποκαλύπτει μιὰ διχασμένη προσωπικότητα³⁸⁸. Ἄπ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πὼς τὸ σπάσιμο στὰ δυὸ τοῦ φιλντισένιου σταυροῦ, πού πῆρε ἀπὸ τὸ γραφεῖο τοῦ Τύχωνα, εἶναι

ἕνας συμβολισμὸς³⁸⁹. Ἐπιθυμεῖ, ὅπως ἄλλωστε δείχνει καὶ τ' ὄνομά του, νὰ σηκώσει τὸ βάρος τοῦ σταυροῦ γιὰ νὰ ἐξλιεθθεῖ. Ἡ ἀντίθετη ἕμωξ δύναμη πού νιώθει μέσα του τὸν ἀναγκάζει νὰ σπάσει τὸ σταυρό. Γιατί, ἀπλούστατα, δὲν πιστεῖει στὸ σταυρὸ πού θέλει νὰ σηκώσει. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ γάμου του. Τοῦ γάμου ἐνὸς πρίγκιπα μὲ μιὰ μισότρελη κουτσὴ. Αὐτὸ τὸ διάβημα τοῦ Σταυρόγκιν κάνει τὸν R. Pease ν' ἀναρωτηθεῖ, ἂν ἐπιδιώκει μ' ἕνα τέτοιο τρόπο νὰ σηκώσει πραγματικὰ τὸ βάρος ἐνὸς σταυροῦ³⁹⁰.

Τὸ ἴδιο θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὴν ἐξομολόγησίν του στὸν Τύχωνα. Δὲν ξέρουμε πραγματικὰ ἂν θέλει μ' αὐτὴ νὰ σηκώσει κι ἐδῶ ἕνα σταυρὸ ἢ ἂν ἀποβλέπει σὲ κάποιον ἄλλο σκοπὸ. Σύμφωνα μὲ τὸν Γ. Γιάνιτς, ἡ ἐξομολόγησις τοῦ Σταυρόγκιν εἶναι μιὰ προσπάθεια ἀπὸ τὴ μεριὰ του νὰ βάλει σὲ πειρασμὸ τὸν Τύχωνα καὶ νὰ τὸν σκανδαλίσει³⁹¹. Πρῶτα προσπαθεῖ ὁ Σταυρόγκιν νὰ πειράξει τὸν Τύχωνα μὲ τὸ νὰ τὸν ἀναγκάσει νὰ τοῦ ὑποδείξει τὴ δυνατότητα τῆς σωτηρίας του. "Ἔτσι πού νὰ συντελεστεῖ μέσα του τὸ θαῦμα τῆς μεταβολῆς του σὲ νέο ἄνθρωπο. Προσπαθεῖ ἐπομένως νὰ τὸν παρασύρει σὲ ἀπόπειρα θαυματουργίας. Ἡ ἀμφιβολία γιὰ τὸ θαῦμα εἶναι ἀμφιβολία γιὰ τὸ θεῖο. Χωρὶς τὸ θεῖο εἶναι ἀνύπαρκτο τὸ θαῦμα. Ἄπὸ τὴ στιγμὴ ἕμωξ πού θὰ δεχτεῖ κανεὶς τὸ θαῦμα, πρέπει νὰ δεχτεῖ καὶ τὴ δυνατότητα γιὰ τὴν πραγματοποίησίν του. Ὡστόσο ἡ θαυματουργία εἶναι ἀπόδειξη ὑπερηφάνειας καὶ ἐσωφορισμοῦ. Γιατί μόνο ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ θαυματουργεῖ. Ἡ ἐκεῖνος πού τοῦ ἔχει δοθεῖ ἡ δύναμη αὐτὴ ἀπὸ τὸ Θεό. Ἡ ἀνύπαρκτη πρωτοβουλία συντελεῖ στὴ διατάραξη τῆς νομοτέλειαις τοῦ σύμπαντος. Ὁ Σταυρόγκιν ἐπιθυμεῖ νὰ ἐξωθήσει τὸν Τύχωνα νὰ πραγματοποιήσει τὸ θαῦμα ἢ νὰ ὁμολογήσει πὼς θαῦμα δὲν ὑπάρχει. Ἄλλὰ κι οἱ δυὸ περιπτώσεις θ' ἀποτελοῦσαν ἀμάρτημα, ὕβρη, καὶ ἀπόδειξη γιὰ τὴν πτώσις τοῦ Τύχωνα. Δηλαδὴ ἀπόλυτη ἐπιτυχία τοῦ σκανδαλισμοῦ του³⁹². Γιατί ὁ Σταυρόγκιν, ὅπως ἀναφέραμε, ἐπιδιώκει, σύμφωνα μὲ τὸν Γιάνιτς, νὰ ρίξει τὸν Τύχωνα ὄχι μόνο σὲ πειρασμό, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν σκανδαλίσει. Σκοπὸς του εἶναι νὰ

παρασύρει τὸν Τύχωνα σὲ σκανδαλισμό. Βέβαια, μὲ τὸ νὰ τὸν ὑποχρεώσει νὰ πάρει μιὰ ὀποιαδήποτε στάση ἀπέναντι στοῦ θαῦμα. Πιὸ πολὺ ἔμωσ μετὰ τὸ νὰ προσπαθῆσει νὰ λερῶσει τὴν ἀνυποψίαστη ψυχὴ ἑνὸς ἱερωμένου μὲ τὴν προκλητικὴ του ἐξαγόρευση. Ἔτσι ποῦ νὰ τοῦ ἐπιδειξέι τὴν καταλυτικὴ δύναμη τῆς ἀμαρτίας. Μιὰ δύναμη ποῦ δὲ διστάζει οὔτε μπροστὰ στὴν ἐξόντωση τῶν ἀθῶων παιδιῶν, ὅπως ἡ Ματριόσα, ποῦ τὸ βιασμό της θὰ τοῦ ἀποκαλύψει³⁹³.

Ἄν πραγματικὰ ἡ ἀποψη τοῦ Γιάνιτς εἶναι σωστὴ, πῶς ἡ πρόθεση δηλαδὴ τοῦ Σταυρόγκιν εἶναι νὰ πειράξει καὶ νὰ σκανδαλίσει τὸν Τύχωνα, τότε πρόκειται γιὰ πλήρη πῶρωση τῆς ψυχῆς του, γιὰ πλήρη σύγχυση τῶν δυὸ κόσμων ποῦ ἔχει μέσα του. Δὲν ὑπάρχει σ' αὐτὸν καμιά διάκριση ἀνάμεσα στὸ καλὸ καὶ στὸ κακό, ἀφοῦ δὲ διστάζει νὰ χρησιμοποιήσῃ ἓνα ἱερὸ μυστήριον, ὅπως εἶναι ἡ ἐξομολόγηση, τὸ μοναδικὸ μέσο δηλαδὴ ποῦ μ' αὐτὸ πασέχεται ἡ ἄφεση ἀμαρτιῶν, γιὰ τὴ διάπραξη μιᾶς νέας ἀμαρτίας. Ἡ ἐξομολόγηση ἐδῶ δὲν ἀπορρέει ἀπὸ συναίσθηση τῆς ἀμαρτωλότητος ποῦ μπορεῖ ν' ἀποκτήσῃ κι ὁ μεγαλύτερος ἀκόμα ἀμαρτωλὸς σὲ μιὰ στιγμή ἀναλαμπῆς, σὲ μιὰ στιγμή μετάνοιας γιὰ τὴν προγενέστερή του ζωὴ. Γιατὶ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ μιὰ τέτοια συναίσθηση καὶ μιὰ τέτοια μετάνοια εἶναι ἡ ὑπαρξὴ μέσα στὸν ἄνθρωπον κι ἐνὸς ἄλλου κόσμου, ἀντίθετον ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ κακοῦ. Ὅμως εἰδικὰ στὴν περίπτωση τοῦ Σταυρόγκιν ποῦ δὲ διστάζει νὰ βεβηλώσῃ κι αὐτὸ ἀκόμα τὸ μυστήριον τῆς μετάνοιας, ἔχει καταργηθεῖ ἡ ἀντίθεση αὐτῆ ἀνάμεσα στὸν κόσμον τοῦ καλοῦ καὶ στὸν κόσμον τοῦ κακοῦ. Σὲ μιὰ τέτοια διαστροφή τοῦ χαρακτήρα του, στὴν τόσο πωρωμένη συνείδησή του δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρχει πιά ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα σὲ δυὸ κόσμους, ἀλλὰ σὲ δυὸ διαφορετικὰ ὄψεις τοῦ ἴδιου κόσμου. Ὑπάρχει μόνον ἡ διάκριση ἀνάμεσα σὲ δυὸ διαφορετικὰ προσώπεια τῆς ψυχῆς του. Κι ἀσφαλῶς ἔτσι δικαιολογεῖται καὶ ἡ κανονικὴ θέση ποῦ ἔχει ἡ «Ἐξομολόγηση» σὰν ἕνατο κεφάλαιον μέσα στὸ Δεύτερον Μέρος τοῦ βιβλίου. Ὑστερα δηλαδὴ ἀπὸ τὸ κεφάλαιον ποῦ ἐπιγράφεται «Ἰβάν Τσάρεβιτς».

Σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιον ὁ Πιὸτρ Βερχοβένσκι χαρακτηρίζει τὸν Σταυρόγκιν «πανέμορφον», «εἰδωλό» του, «Ἥλιον» καὶ «Πρόδρομον» γιὰ μιὰ νέα τάξην πραγμάτων ποῦ θὰ ἴρθῃ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν³⁹⁴. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ Σταυρόγκιν ποῦ συνοψίζονται στ' ὄνομα «Ἰβάν Τσάρεβιτς», τ' ὄνομα δηλαδὴ ποῦ τοῦ δίνει ὁ Βερχοβένσκι καὶ ποῦ ἔχει γιὰ τίτλον τοῦ τὸ ὄγδον κεφάλαιον, ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μετὰ τὴ βρωμιὰ τῆς ψυχῆς του ποῦ ἀποκαλύπτει ὁ ἴδιος ὁ Σταυρόγκιν στὸ ἐπόμενον (ἕνατο) κεφάλαιον, καὶ ἰδιαίτερα μετὰ τὸ βιασμὸ τῆς Ματριόσα. Γιατὶ ὁ σατανισμὸς τοῦ Σταυρόγκιν, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Γ. Γιάνιτς, ὅσο κι ἂν ἦταν γιὰ τὸν Βερχοβένσκι ὁ «Ἰβάν Τσάρεβιτς» ἢ ὁ ὀψιγενὴς βυρωνικὸς ἀριστοκράτης κακοῦργος, ἦταν στὴν πραγματικότητά «μολυσμένος» ἀπὸ τὴν ἔμπρακτον κακία. Καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν στάση του ἀπέναντι στὴ Ματριόσα³⁹⁵. Τόσο στὸ ἓνα ὅσο καὶ στὸ ἄλλο κεφάλαιον ὁ Σταυρόγκιν παραμένει ὁ ἴδιος. Μόνον ποῦ μετὰ τὴν ἐξομολόγησίν του στὸν Τύχωνα ἀποκαλύπτει τὸ ἀληθινὸ του προσώπειον. Ἡ ἀντίθεση λοιπὸν δὲν πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ ἀνάμεσα στὸν «παραμυθένιον πρίγκιπα», τὸν Ἰβάν Τσάρεβιτς, καὶ τὸν πραγματικὸν Σταυρόγκιν. Ἡ ἀντίθεση ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ἀμαρτωλὴ ψυχὴ τοῦ Σταυρόγκιν καὶ στὴν ἅγια μορφήν τοῦ Τύχωνα.

Ὁ τελευταῖος, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Ντοστογιέφσκι ἀποκαλύπτει σ' ἓνα γράμμα του, εἶναι ὁ Τύχων τοῦ Ζαντόνακ. Σὲ τοῦτο τὸ γράμμα, χαρακτηρίζοντας τὸν Τύχωνα «μεγαλειώδη, θετικὴν, ἅγια μορφήν», γράφει γι' αὐτόν: «...Ὁ Τύχων ἀντιπροσωπεύει ἴσως τὸ ρωσικὸν θετικὸν τύπον ποῦ ἀναζητᾷ ἢ λογοτεχνία μας... Τίποτα [τὸ φανταστικὸ] δὲ θὰ δημιουργήσω. Περιορίζομαι μόνον νὰ παρουσιάσω τὸν πραγματικὸν Τύχωνα ποῦ ἀπὸ πολὺ καιρὸ ἔχω κλείσει μέσα στὴν καρδιά μου μ' ἐνθουσιασμό»³⁹⁶. Σ' ἓνα ἄλλο του γράμμα στὸ ἴδιον πρόσωπον πάλι, τὸν Μάικοφ, γράφει πῶς ἀπὸ μιὰ κατηγορία χαρακτηρῶν ποῦ θέλει νὰ προσεγγίσει γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ποῦ ἡ λογοτεχνία ἔχει ἀσχοληθεῖ λίγο, παίρνει σὰν ἰδανικὸν τύπον τὸν Τύχωνα Ζαντόνακ. «Ὁ ἥρωάς μου — γράφει χαρακτηριστικὰ — εἶναι ἅγιος ποῦ ἔχει ἀποσυρθεῖ στὴν ἡσυχία μιᾶς μονῆς»³⁹⁷. Ὁ

Τύχων στους Δαιμονισμένους είναι κανονικά προάγγελος του στάρετς Ζωσιμᾶ σ' ένα άλλο, μεταγενέστερο έργο του Ντοστογιέφσκι, στους Άδελφούς Καραμάζοφ³⁹⁸. "Όπως εκείνος, έτσι κι αυτός είναι ένας στάρετς (γέροντας), ένας άγιος μοναχός.

Σ' αυτόν τον άγιο λοιπόν, τον Τύχωνα, που άποτελεί το πραγματικό πρότυπο του Ζωσιμᾶ και που σκόπευε ο Ντοστογιέφσκι να προβάλλει σαν κύρια μορφή στο Συναξαρί ένός μεγάλου άμαρτωλού, αντιπαραβάλλει τον Σταυρόγκιν, την κεντρική μορφή των Δαιμονισμένων³⁹⁹. Σκοπός του, σύμφωνα με τον Κόζιν, είναι ν' αντιταχτεί ή μορφή του γοητευτικού άλλ' άπαίσιου στην ψυχή άθεου σοσιαλιστή με τη μορφή του 'Αγίου⁴⁰⁰. "Έτσι, αυτό που άπομένει πίσω απ' όλα είναι, όπως συμπεραίνει με ο Γιάνιτς, ή ιστορία τής μάχης άνάμεσα στο 'Αγαθό και στο Κακό⁴⁰¹.

Η σύγκρουση των δυο κόσμων που έκπροσωπούν ο Τύχων και ο Σταυρόγκιν υπήρξε τόσο σημαντική για την όλη δομή των Δαιμονισμένων που ο Ντοστογιέφσκι δεν μπορούσε να μην άγωνιστεί για να μείνει το «άπαγορευμένο» κεφάλαιο στο έργο του. Πίστευε πως το κεφάλαιο αυτό ήταν άπαραίτητο για να διατηρηθεί ή αρχική καλλιτεχνική και ιδεολογική σύλληψη του μυθιστορήματος⁴⁰². Τόσο πολύ σπουδαίο θεωρούσε ο Ντοστογιέφσκι το κεφάλαιο με την έξομολόγηση του Σταυρόγκιν, ώστε για να το κάμει κατάλληλο να δημοσιευτεί στο περιοδικό του Κάτκοφ, το έπεξεργάστηκε πολλές φορές στην προσπάθειά του ν' άπαλύνει το περιεχόμενό του⁴⁰³. Αυτό φαίνεται από τις πολυάριθμες παραλλαγές σέ διάφορα σχέδια που έμφανίζονται στά Σημειωματάριά του για τους Δαιμονισμένους⁴⁰⁴. Καθώς άκόμα κι από τις προσωπικές διορθώσεις που έκαμε ο ίδιος ο Ντοστογιέφσκι το 1872 πάνω στα τυπογραφικά δοκίμια του κεφαλαίου «Στου Τύχωνα» και που δημοσιεύτηκαν στο βιβλίο Opisanije rukopisei F. M. Dostoyevskovo (Περιγραφή των χειρογράφων του Φ. Μ. Ντοστογιέφσκι)⁴⁰⁵.

Όστόσο, παρόλη την προσπάθεια του Ντοστογιέφσκι για την έπεξεργασία του

«άπαγορευμένου» κεφαλαίου, δεν έγινε τελικά τίποτα. Γιατί το κεφάλαιο αυτό, όχι μόνο δε δημοσιεύτηκε στο περιοδικό του Κάτκοφ, άλλ' ούτε κι ο ίδιος ο Ντοστογιέφσκι θεώρησε όρθό να το συμπεριλάβει στην ξεχωριστή έκδοση των Δαιμονισμένων του 1873⁴⁰⁶. Φαίνεται όλοτετα πιθανό πως αίτία γι' αυτό υπήρξε ή διάδοση τής βρωμερής δολοπλοκίας για τή σχέση του βιασμού τής Ματριόσα με την προσωπική του έμπειρία⁴⁰⁷. "Όσο τολμηρός κι άν ήταν ο Ντοστογιέφσκι, είναι ώστόσο φανερό, σύμφωνα με τον Κόζιν, πως σαν άφοσιωμένος σύζυγος και στοργικός πατέρας δεν μπόρεσε να προχωρήσει στην έκτύπωση του κεφαλαίου αυτού ύστερ' από τις συκοφαντίες των φίλων και τις δολοπλοκίες των έχθρών⁴⁰⁸.

"Αν όμως το κεφάλαιο με την έξομολόγηση του Σταυρόγκιν δεν μπήκε στην έκδοση του 1873, δε δικαιολογείται να μην πάρει θέση και στή 10τομη έκδοση του 1956-1958. 'Ογδονταπέντε και πάνω χρόνια δηλαδή ύστερ' από την πρώτη δημοσίευση των Δαιμονισμένων στο περιοδικό του Κάτκοφ (1871-1872). Όστόσο, ή μη δημοσίευση του κεφαλαίου από τον ίδιο το συγγραφέα φαίνεται πως χρησίμευσε σαν δικαιολογία για να το παραλείψουν και οι συντάκτες τής 10τομης έκδοσης. Αύτή τή δικαιολογία τουλάχιστο άναφέρει ο Βλ. Σεντούρο από την πλευρά των έκδοτών, μολοντί ο ίδιος δεν τή βρίσκει σωστή. Τή δικαιολογία δηλαδή πως όσο ζούσε ο συγγραφέας δε δημοσιεύτηκε το άπαγορευμένο κεφάλαιο. 'Αντίθετα ο Σεντούρο ύποστηρίζει πως στίς έκδόσεις που άκολούθησαν μετά την έκδοση του 1873 ο Ντοστογιέφσκι μπόρεσε ν' άποκαταστήσει το κεφάλαιο αυτό στους Δαιμονισμένους⁴⁰⁹.

Σχετικά με το κεφάλαιο «Στου Τύχωνα» ή «Η έξομολόγηση του Σταυρόγκιν», πρέπει ν' αναφέρουμε έδω πως σώζεται σέ δυο βασικές παραλλαγές. Γιατί υπάρχουν κι άλλες που βρίσκονται σκόρπιες έδω κι εκεί⁴¹⁰. 'Ανέκδοτα άποσπάσματα του κεφαλαίου αυτού, καθώς και Τετράδια για τους Δαιμονισμένους, δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά από τή γυναίκα του Ντοστο-

γιέφσκι στὸν ὄγδοο τόμο τῆς ἑκτης ἐκδοσης τῶν Ἀπάντων τοῦ συγγραφέα⁴¹¹. Ὁ λόκληρο τὸ κεφάλαιο, μὲ βάση τὸ ἀντίγραφο πού ἔγινε ἀπὸ τὴ γυναίκα του καὶ μὲ προσθήκες καὶ διορθώσεις σύμφωνα μὲ τὰ δοκίμια τοῦ περιοδικοῦ *Russki vestnik*, δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τοὺς Τομασέφσκι καὶ Χαλαμπάγιεφ στ' Ἀπαντα τῶν Λογοτεχνικῶν ἔργων τοῦ Ντοστογιέφσκι πού κυκλοφόρησαν στὰ 1926-1930⁴¹². Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ εἶχε δημοσιευτεῖ καὶ πιὸ πρῶτα, τὸ 1922, στὴ συλλογὴ *Dokumentary po istorii risku literatury* (Ντοκουμέντα γιὰ τὴ ρωσικὴ λογοτεχνία)⁴¹³, ἐνῶ μιὰ δευτέρη παραλλαγή τοῦ κεφαλαίου ἐμφανίστηκε τὸν ἴδιο χρόνο (1922) στὸ περιοδικὸ *Vlyoye* (Τὸ παρελθόν)⁴¹⁴.

Ἵστερα λοιπὸν ἀπὸ τὶς ἐπανειλημμένες ἐκδόσεις τοῦ κεφαλαίου μὲ τὴν ἐξομολόγηση τοῦ Σταυρόγκιν θὰ ἔπρεπε, σύμφωνα μὲ τὸν Σεντούρο, νὰ δημοσιευτεῖ καὶ στὴν 10τομῆ ἐκδοση. Ἄν ἔχι στὸ κύριο σῶμα τοῦ κειμένου, ἀμέσως μετὰ τὸ ὄγδοο κεφάλαιο (ἀπὸ τὴ σελ. 443), ὅπου εἶναι ἡ κανονικὴ του θέση, τουλάχιστο σὰν παράρτημα στὸ τέλος τοῦ μυθιστορήματος⁴¹⁵. Μὲ τὸ νὰ στερήσουν ὅμως τοὺς ἀναγνώστες καὶ τοὺς ἐρευνητὲς τῶν ἔργων τοῦ Ντοστογιέφσκι τὸ κεφάλαιο αὐτὸ, πού ἀποκαλύπτει τὸν πραγματικὸ κόσμον τοῦ Σταυρόγκιν, ἔγιναν αἰτία οἱ ὑπεύθυνοι αὐτῆς τῆς ἐκδοσης νὰ ἐμφανιστεῖ αἰνιγματικὸς καὶ μυστηριώδης ὁ σπουδαιότερος αὐτὸς ἥρωας τῶν *Δαιμονισμένων*⁴¹⁶. Γιατὶ μόνο μὲ τὴν ἀνάγνωση αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου μπορεῖ ν' ἀποκτήσει κανεὶς ἀρκετὰ βαθιὰ κατανόηση τῶν λόγων πού ὤθησαν τὸ συγγραφέα νὰ τιμωρήσει τόσο σκληρὰ τὸ «μεγάλον ἀμαρτωλόν» του μὲ τὸ νὰ τὸν ὀδηγήσει στὴν αὐτοκτονία, στὸ τέλος τοῦ βιβλίου⁴¹⁷.

Ἄλλωστε κι αὐτὸς ἀκόμα ὁ σχολιαστὴς τῶν *Δαιμονισμένων*, στὴ 10τομῆ ἐκδοση, ὁ Φ. Ι. Ἔβριν, ἐπισημαίνει αὐτὸ τὸ κενό. Στὴν ὥραα λεπτομερῆ του ἀνάλυση, στὸ τέλος τοῦ ἑβδομοῦ τόμου, γράφει γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ ἐπίδραση πού εἶχε πάνω στὴν τελικὴ μορφή τοῦ μυθιστορήματος ἡ ἀποκοπὴ αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, τονίζοντας τὴν τεράστια σημασία του, πού ὅμως, ὅπως

λέει, ἀποκόπηκε κι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐκδοση⁴¹⁸. Μὲ τὸ νὰ περιλάβουν ὅμως οἱ ἐκδότες στὸ τέλος τοῦ τόμου τὶς σημειώσεις τοῦ Ἔβριν, βάζουν τὸν ἑαυτό τους σὲ μιὰ πολὺ ιδιόρρυθμὴ θέση ἀπέναντι στοὺς ἀναγνώστες. Γιατὶ οἱ ἀναγνώστες αὐτοὶ ἀναγκάζονται, γιὰ νὰ τὸ πούμε ἔτσι, νὰ διαβάσουν τὸ σχολιαστὴ καὶ νὰ στερηθοῦν συνάμα ἀπὸ τὴν εὐκαιρία νὰ σχηματίσουν οἱ ἴδιοι γνώμη. Ἔτσι πού νὰ μπορέσουν μόνοι τους ν' ἀποδεχτοῦν ἢ ν' ἀπορρίψουν τὶς ἀναπῶδεςτικες (ἐφόσον δὲν ἔχουν μπροστά τους τὸ ἴδιο τὸ κείμενο τοῦ κεφαλαίου) ἐκθέσεις τοῦ Ἔβριν⁴¹⁹.

Ἡ παράλειψη τοῦ κεφαλαίου («Στοῦ Τύχωνα» ἀπὸ τὴ 10τομῆ ἐκδοση ἀνάγκασε τὸν Μπορίς Φιλίποφ, ρῶσο τῆς διασπορᾶς, νὰ ἐκδώσει λίγα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1964, τὸ κεφάλαιο αὐτὸ σὲ ἰδιαίτερο μικρὸ τόμον σὰν συμπλήρωμα στὴν παραπάνω πολυτομῆ ἐκδοση. Ὁ Φιλίποφ εἶναι αὐτὸς πού εἶχε ἐκδώσει τὸ 1946 κι ἓνα ἄλλο ἀξιόλογο καὶ τόσο πολυσυζητημένο ἐπίσης κείμενο, τὶς *Σημειώσεις ἀπὸ τὸ ὑπόγειον*, γράφοντας μάλιστα ὁ ἴδιος τὸν πρόλογο. Τώρα πάλι, μὲ τὴ νέα του ἐκδοτικὴ προσπάθεια, ἔρχεται νὰ ικανοποιήσει τοὺς ἀναγνώστες του, προσφέροντάς τους ἓνα δυσεύρετο κείμενο τοῦ Ντοστογιέφσκι. Τὸν πρόλογο τοῦ κειμένου μὲ τίτλο «*Useknovennaya glava*» (Τὸ διαγραμμένο κεφάλαιο) τὸν ἔγραψε αὐτὴ τὴ φορὰ ὁ Ἀντρέι Κόζιν, ρῶσος τῆς διασπορᾶς ἐπίσης⁴²⁰. Σύμφωνα μὲ ὅσα γράφει ὁ Κόζιν στὸν πρόλόγο του πού, ὅπως εἶπαμε, μεταφράστηκε καὶ στὰ ἑλληνικά, χωρὶς τὸ κεφάλαιο («Στοῦ Τύχωνα»), τὸ κεντρικὸ κεφάλαιο τῶν *Δαιμονισμένων*, ὁλόκληρο τὸ βιβλίον χάνει τὴ δομικὴ του ἀρμονία καὶ ἀναλογία καὶ ἡ μορφή τοῦ Σταυρόγκιν μένει ἀσυμπλήρωτα ἐνσαρκωμένη ἀπὸ καλλιτεχνικὴ πλευρὰ⁴²¹. Ἔτσι πού τὸ πολυσύνθετο αὐτὸ βιβλίον μὲ τὸν τόσο μεγάλο πλοῦτον *ιδεῶν* νὰ μένει κολοβόν, καὶ πολὺ περισσότερο *ἀκέφαλον*⁴²². Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐκδοση τοῦ κεφαλαίου («Στοῦ Τύχωνα») σὲ ἰδιαίτερο τόμον ἀπὸ τὸν Φιλίποφ, καὶ μάλιστα σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ἦταν δύσκολο νὰ τὸ βρεῖ κανεὶς, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ πραγματικὴ συμβολή. Ἔστω κι ἂν ἡ ἐκδοση αὐτὴ περιορίστηκε ἀποκλειστικὰ στοὺς ρώσους τῆς διασπορᾶς.

Μολονότι ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει μόνο ἡ στάση τῆς σοβιετικῆς κριτικῆς ἀπέναντι στὸ ἀπαγορευμένο κεφάλαιο, δὲ θὰ ἦταν ἄσκοπο ἂν λέγαμε μερικά πράγματα καὶ γιὰ τὴ σχέση του μὲ τὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα. Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἀπουσιάζει ἀπ' ὅλες σχεδὸν τὶς ἑλληνικὲς μεταφράσεις. Ἀρχικᾶ (1933;) κυκλοφόρησε σὲ αὐτοτελῆ ἐκδοση μὲ τὸν τίτλο «Ἡ ἐξομολόγηση τοῦ Σταυρόγκιν» καὶ σὲ μετάφραση τοῦ Φώτου Πολίτη (ἐκδ. Γαννιάρη). Γιὰ πρώτη φορὰ ἐμφανίστηκε τὸ ἀπαγορευμένο κεφάλαιο, μαζὶ μὲ τοὺς Δ α ι μ ο ν ι σ μ ἔ ν ο υ ς, σὲ παραρτήμα ὅμως, μὲ τὸν τίτλο «Στοῦ Τύχωνα», στίς ἐκδόσεις Γκοβόστη καὶ σὲ μετάφραση ἀπὸ τὰ ρωσικὰ τοῦ Ἄρη Ἀλεξάνδρου⁴³². Μαζὶ μὲ τὸ κεφάλαιο τοῦτο ποὺ μπῆκε ὀλόκληρο, ἐξὸν ἀπὸ ἓνα μικρὸ μέρος στὴν ἀρχή, μπῆκαν ἐπίσης σ' αὐτὴ τὴν ἐκδοση καὶ διάφορες παραλλαγές σὲ τρία σημεῖα τοῦ κεφαλαίου⁴²⁴. Καθὼς ἀκόμα καὶ σημειώσεις γιὰ τοὺς κύριους ἥρωες τοῦ βιβλίου ποὺ εἶχε ξεδιαλέξει ὁ Ν. Ν. Στράχοφ Ἀπὸ τὸ Σημειωματάριο τοῦ συγγραφέα καὶ ποὺ δημοσιεύτηκαν γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἐκδοση τῶν Ἀπάντων τοῦ Ντοστογιέφσκι τὸ 1906⁴²⁵.

Παρόλο τὸ παραπάνω, τόσο πλούσιο υλικό, ποὺ παραθέτει ἡ ἐκδοση Γκοβόστη, μιὰ ἄλλη ἐκδοση τῶν Δ α ι μ ο ν ι σ μ ἔ ν ο ν σὲ μετάφραση ἐπίσης ἀπὸ τὰ ρωσικά, ποὺ κυκλοφόρησε ἀργότερα ἀπὸ τὴν Ἐκδοτικὴ Ἑταιρία Χ. Μιχαλακέα⁴²⁶, ἀπόφυγε νὰ συμπεριλάβει τουλάχιστο τὸ κεφάλαιο μὲ τὴν ἐξομολόγηση τοῦ Σταυρόγκιν. Ὁ ἐκδότης, σ' ἓνα σημείωμα στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, δικαιολογεῖ τὴν παράλειψη αὐτὴ ἀπὸ τὸ γεγονός πὼς ὁ ἴδιος ὁ Ντοστογιέφσκι ὅταν ἔβγαλε τοὺς Δ α ι μ ο ν ι σ μ ἔ ν ο υ ς σὲ βιβλίον (1873), θεώρησε ὀρθὸ νὰ μὴ συμπεριλάβει τὸ παραπάνω κεφάλαιο. Μιὰ ἄλλη δικαιολογία ποὺ ἀναφέρει ἐπίσης ὁ ἐκδότης, εἶναι πὼς ὁ μεγάλος ἐκδοτικὸς οἶκος «Penguin» ἔκαμε τὸ ἴδιο στὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ βιβλίου *The Devils*⁴²⁷. Ὡστόσο σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς κατοπινὲς ἀγγλικὲς μεταφράσεις τῶν Δ α ι μ ο ν ι σ μ ἔ ν ο ν (The Possessed) τῶν ἐκδόσεων «New American Library» ποὺ ἄρχισε νὰ κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1962, τὸ κεφάλαιο μὲ

τίτλο «At Tikhon's (Stavrogin's Confession)» πῆρε τὴν κανονικὴ του θέση μὲσα στὸ βιβλίον: ὑπερ' ἀπὸ τὸ ὄγδοο κεφάλαιο τοῦ Δεύτερου Μέρους. Καὶ μάλιστα δημοσιεύτηκε ὀλόκληρο, χωρὶς καμιά περικοπή. Μὲ τὴν ἀρχή του δηλαδὴ⁴²⁸. Καθὼς καὶ μὲ μιὰ δευτέρη παραλλαγή ποὺ μπῆκε σὲ ὑποσημείωση⁴²⁹.

Ὁ ἐκδότης ὅμως τῆς Ἐκδοτικῆς Ἑταιρίας Μιχαλακέα καὶ Σίας ἀναφέρει, στὸ παραπάνω σημειώμα του, κι ἓναν ἄλλο λόγο ποὺ τὸν ἔκαμε νὰ μὴν προσθέσει τὸ κεφάλαιο «Στοῦ Τύχωνα». Τὸ λόγο πὼς τὸ κεφάλαιο αὐτὸ δὲν ὑπάρχει οὔτε στίς τελευταῖες ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Ντοστογιέφσκι ἀπὸ τὸν «Κρατικὸ Ἐκδοτικὸ Οἶκο Λογοτεχνίας» τῆς Μόσχας⁴³⁰. Πρόκειται γιὰ τὶς ἐκδόσεις ποὺ προήλθαν ἀπὸ τὴ μοναδικὴ γιὰ πολλὰ χρόνια ἐκδοση τῶν Δ α ι μ ο ν ι σ μ ἔ ν ο ν στὸν ἔβδομο τόμο τῆς 10τομης ἐκδοσης τοῦ Gosudarstvennoye izdatelstvo khudozestvennoi literatury (GIKhL). Γιὰ τοῦτη τὴν ἐκδοση ποὺ ὁ ἔβδομος τόμος τῆς (μὲ τοὺς Δ α ι μ ο ν ι σ μ ἔ ν ο υ ς) κυκλοφόρησε τὸ 1957, ἔγινε ἐδῶ ἰδιαίτερος λόγος. Καὶ φαίνεται πὼς πάνω σὲ μιὰ τέτοια ἐκδοση βασίστηκε καὶ ἡ ἐκδοση τῶν Δ α ι μ ο ν ι σ μ ἔ ν ο ν ἀπὸ τὸν Μιχαλακέα τὸ 1960.

Βέβαια ἀπὸ τὸν ἔβδομο τόμο τῆς 10τομης ρωσικῆς ἐκδοσης ποὺ ἔλαβε ὑπόψη τῆς ἡ ἐλληνικὴ ἐκδοση, ἀπουσιάζει τὸ κεφάλαιο «Στοῦ Τύχωνα». Ὅμως ἀργότερα, τὸ 1974, θὰ μπεῖ στὸν ἐνδέκατο τόμο τῆς 30τομης ἀκαδημαϊκῆς ἐκδοσης ποὺ ἄρχισε τὸ 1972⁴³¹ ὅπως εἶχε μπεῖ παλαιότερα καὶ στὸν ἔβδομο τόμο τῆς 13τομης ἐκδοσης τῶν Τομασέφσκι καὶ Χαλαμπάγιεφ (1926-1930). Ἔτσι ποὺ σὲ σύγκριση μ' αὐτὲς τὶς ἐκδόσεις ἡ 10τομὴ ἐκδοση, παρὰ τὰ προτερήματά της, νὰ εἶναι, σύμφωνα μὲ τὸν Σεντοῦρο, «κάποιος μειωμένης ἀξίας»⁴³². Μὲ τὴν ἔνοια δηλαδὴ πὼς λείπει ἀπ' αὐτὴ τὸ σχετικὸ κεφάλαιο τῶν Δ α ι μ ο ν ι σ μ ἔ ν ο ν⁴³³.

Ὅπως δὴποτε, ἡ ἔλλειψη τούτη θὰ μποροῦσε νὰ ἐξηγηθεῖ ὡς ἓνα σημεῖο ἂν σκεφτοῦμε πὼς τὸ χρόνο ποὺ ἐκδόθηκε ὁ ἔβδομος τόμος τῶν Δ α ι μ ο ν ι σ μ ἔ ν ο ν (1957), ἄρχισε ἡ ἀντιδραστικὴ περίοδος τοῦ Χρουστῆφ. Γι' αὐτὴ τὴν περίοδο ὅμως καὶ

τὴν ἐπίδρασή της στὴ σοβιετικὴ κριτικὴ γιὰ
τὸν Ντοστογιέφσκι πρέπει νὰ μιλήσουμε

ἰδιαίτερα.

ΜΙΧΑΗΛ Κ. ΜΑΚΡΑΚΗΣ

Τ Ε Λ Ο Σ

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

383. Γ. Γιάνιτις, ὁ.π.π., σ. 963.
384. Α. Κῶζιν, ὁ.π.π., σ. 967.
385. R. Peace, ὁ.π.π., σ. 180.
386. Οἱ δαιμονισμένοι, Παράρτημα :
«Στοῦ Τύχωνα», § 2.
387. Στὸ ἴδιο.
388. R. Peace, ὁ.π.π., σ. 180.
389. «Στοῦ Τύχωνα», § 3.
390. R. Peace, ὁ.π.π., σ. 182.
391. Γ. Γιάνιτις, ὁ.π.π., σ. 957. Ὁλόκληρο τὸ
ἄρθρο τοῦ σέρβου φιλόλογου καθηγητῆ Γ. Γιάνιτις
μὲ τὸν τίτλο «Βιρήνη ὑμῖν» στρέφεται γύρω ἀπὸ τὴ
βασικὴ αὐτὴ ἰδέα γιὰ τὸν πειρασμὸ καὶ τὸ σκαν-
δαλισμὸ τοῦ Τύχωνα. Ἄλλωστε αὐτὸ δείχνει καὶ ὁ
τίτλος τῆς μελέτης του, ποὺ ἀπόσπασμά της εἶναι
τοῦτο τὸ ἄρθρο. Ὁ τίτλος δηλαδὴ : Οἱ δαιμο-
νισμένοι : Συμβολὴ τῆς δουλειᾶς
τοῦ «Ἐξω ἀπὸ τῶ δ'ω» (Βλ. περιοδ. Ἐπο-
πτεῖα, ἀρ. 62, Νοέμ. 1981, σ. 955, καὶ ἰδιαίτερα
σ. 957 κ.π.κ.).
392. Στὸ ἴδιο, σ. 958.
393. Στὸ ἴδιο, σ. 957.
394. Οἱ δαιμονισμένοι, Μέρ. Β', κεφ.
VIII, § 1.
395. Γ. Γιάνιτις, ὁ.π.π., σ. 956.
396. Γράμμα τοῦ Ντοστογιέφσκι στὸν Α. Ν.
Μάικοφ ἀπὸ τὴ Δρέσδη, 25 Μαρ./6 Ἀπρ. 1870. Ὁ
Τύχων Ζαντόνσκι (1724-1783), μὲ κοσμικὸ ὄνομα
Τιμοφέι Κυρλλιοφ, ἦταν γιὸς ἐνὸς φτωχοῦ διάκου
τοῦ κυβερνεῖου τοῦ Νόβγοροντ. Μπήκε σὲ σεμι-
νάριο καὶ ὕστερα ἔγινε ἐπίσκοπος καὶ προϊστάμενος
τοῦ Τβέρ. Τὸ 1763, γιὰ λόγους ὑγείας, παραιτήθηκε
καὶ τέλειωσε τὴ ζωὴ του στὸ μοναστήρι τοῦ Ζαν-
τόνσκι ἀπ' ὅπου καὶ πῆρε τὸ ἐπώνυμό του. Μίλησαν
πολὸ γι' αὐτὸν στὰ χρόνια τοῦ 1860 μὲ ἀφορμὴ τὴν
ἀνακάλυψη τῶν λειψάνων του. Πολλὲς βιογραφίες
τὸν παρουσιάζουν ὡς ἄνθρωπο πολὺ αὐστηρὸ στὸν
ἑαυτὸ του καὶ γεμάτο ἀγάπη καὶ ἐπιεικεία στοὺς ἄλ-
λους. Μολοντὸν νευρικὸς καὶ ζωηρὸς χαρακτήρας,
μπόρεσε νὰ περιορίσει τὸν ἑαυτὸ του μὲ τὴν πολὺ
μεγάλῃ ταπεινοφροσύνῃ του.
397. Γράμμα τοῦ Ντοστογιέφσκι στὸν Α. Ν.
Μάικοφ ἀπὸ τὴ Δρέσδη, 8/20 Ὀκτ. 1870.
398. J. Catteau, La création litté-
raire chez Dostoïevski, Paris, Institut d'Etudes Slaves, 1978, σ. 312. Σύμφωνα
μὲ τὸν Μ. Σλόνιμ, «ὁ Ντοστογιέφσκι καὶ ὁ Σολοβιόβ
[φιλόσοφος καὶ φίλος του] εἶχαν πάει μαζί στὸ Μο-
ναστήρι "Ὀπτινα γιὰ νὰ γνωρίσουν τὸν Ἅγιο στά-
ρετς Τύχωνα ποὺ ἀποτελεῖ ἀναντίρρητα τὸ μοντέλο
τοῦ Πάτερ Ζωσιμᾶ (Μάρκ Σλόνιμ, «Οἱ Ἄδελφοὶ
Καραμάζοφ» καὶ ὁ δημιουργὸς τους), συμπλήρωμα
στοὺς Ἄδελφοὺς Καραμάζοφ τοῦ Ντοστογιέφσκι,
στὸς Ἄδελφοὺς Καραμάζοφ, μ.εφρ. Ἄρνη Ἀλεξάνδρου, Ἀθήνα,
ἐκδ. Γκοβόστη, χ.χ., σ. 252). Τὴν ἀποψὲ πὼς ὁ
Τύχων ἀποτελεῖ τὸ πρότυπο τοῦ Ζωσιμᾶ παραδέ-

χεται ἐπίσης καὶ ὁ Γ. Γιάνιτις (ὁ.π.π., σ. 956). Ἄλ-
λοι μελετητὲς ὡστόσο, ὅπως ὁ Ernest Simmons,
ὑποστηρίζουν πὼς τὸ πρότυπο τοῦ στάρετς Ζωσιμᾶ
ὑπῆρξε ὁ ἠγούμενος τῆς Μονῆς Ὀπτινα, ὁ π. Ἀμ-
βρόσιος (Ernest J. Simmons, Leo Tolstoy,
New York, Vintage Books, 1960, τ. 2, σ. 136
σημ.). Μὲ τὸν Simmons συμφωνεῖ καὶ ὁ Jacques
Catteau, ὑποστηρίζοντας καὶ αὐτὸς πὼς ὁ στάρετς
Ζωσιμᾶς εἶναι ὁ στάρετς Ἀμβρόσιος ποὺ ἐπισκέ-
φθηκε ὁ Ντοστογιέφσκι στὴν Ὀπτινα μαζί μὲ τὸν
Βλαντίμιρ Σολοβιόφ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1878 (J. Cat-
teau, «Chronologie», στὸ συλλογ. ἔργο Do-
stoïevski, ὁ.π.π., σ. 26). Ὅποιο κι ἂν ὑπῆρ-
ξε ὅμως τὸ πραγματικὸ πρότυπο τοῦ Ζωσιμᾶ, ὁ-
πωσδήποτε στὴς διδαχὲς του (Ἄδελφοὶ Κα-
ραμάζοφ, Μέρ. Β', βιβλ. VI, κεφ. 3, ε'-θ')
ἐπηρέαστηκε ἀπὸ ἕναν ἄλλο μοναχό, τὸν Παρθένιο
τοῦ Ἁγ. Ὄρους, ποὺ πέθανε τὸ 1868.

399. Βλ. τὸ παραπάνω γράμμα τοῦ Ντοστογιέφ-
σκι στὸν Μάικοφ (25 Μαρ. 1870).

400. Α. Κῶζιν, ὁ.π.π., σ. 972.

401. Γ. Γιάνιτις, ὁ.π.π., σ. 964. Βλ. ἐπίσης σ.
955.

402. Α. Κῶζιν, ὁ.π.π., σ. 966.

403. Στὸ ἴδιο, σ. 965.

404. Βλ. Zapisnyie tetradi F. M.
Dostoyevskovo (Σημειωματάρια τοῦ Φ.
Μ. Ντοστογιέφσκι [γιὰ τοὺς «Δαιμονισμένους»]),
komment. N. I. Ignatovoi i E. N. Konshinoi,
Moskva-Leningrad, Academia, 1935. Βλ. ἐπί-
σης τὰ πρόχειρα ἀντίγραφα διαφόρων κεφαλαίων
τῶν Δαιμονισμένων ποὺ ὁ Μπ. Τομα-
σέφσκι δημοσίευσε στὸν τόμο : F. M. Dosto-
yevski: Materialy i issledovaniya (Φ. Μ. Ντοστογιέφσκι :
Τυπὸ καὶ μελέ-
τες, pod red. A. S. Dolinina, Leningrad, izd.
Akademii Nauk (AN SSSR), 1935 (literaturny
arkhiv).

405. Opisanije rukopisei F. M.
Dostoyevskovo (Περιγραφή τῶν χειρο-
γράφων τοῦ Φ. Μ. Ντοστογιέφσκι), pod red. V. S.
Nechayevoi, Moskva, izd. Akademii Nauk
SSSR, 1957.

406. Α. Κῶζιν, ὁ.π.π., σ. 965, 966. Ἀντίτυπο
αὐτῆς τῆς ἐκδόσεως στὴ ρωσικὴ γλῶσσα ὑπάρχει
στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν, μὲ ἀρ. Ν.Φ.
5907.

407. Α. Κῶζιν, ὁ.π.π., σ. 972.

408. Στὸ ἴδιο.

409. DIRT, σ. 147.

410. Γ. Γιάνιτις, ὁ.π.π., σ. 964, σημ. 5.

411. Βλ. Polnoye sobraniye so-
chineni F. M. Dostoyevskovo (Τὰ
ἅπαντα τοῦ Φ. Μ. Ντοστογιέφσκι), Yubileinoye
6-oye izdaniye v 14 tomakh pod red. A. G.

Dostoyevskoi, Sankt-Peterburg, 1904-1906 (τ. 8).

412. Polnoye sobraniye khudozhestvennykh proizvedeni (Τὰ ἅπαντα τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων), t. I-XIII, pod red. B. V. Tomashevskovo i K. I. Khalabayeva, Moskva-Leningrad, GIZ, 1926-1930, τ. 7, σ. 555-586.

413. Dokumentary po istorii ruskoj literatury i obshchestvennosti (Ντοκουμέντα γιὰ τὴ ρωσικὴ λογοτεχνία καὶ τὴν κοινωνικὴ σκέψη), vyprusk [τεύχος] I, Moskva, 1922.

414. Byloye (Τὸ παρελθόν), kniga (βιβλίον) 19, Leningrad, 1922, σ. 227-252.

415. DIRT, σ. 147.

416. DIRT, σ. 149.

417. DIRT, σ. 150.

418. Sobraniye sochineni vi 10 tomakh (Συλλογὴ ἔργων σὲ 10 τόμους), Moskva, GIKhL, 1956-1958, τ. 7 (1957), σ. 728.

419. DIRT, σ. 150.

420. F. M. Dostoyevski, Tikhona: Propushchennaya glava iz romana «Besy» (Στοῦ Τύχωνα: «Ἐνα κεφάλαιο πὺν παραλείφθηκε ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα «Οἱ δαιμονισμένοι»»), vstupidelnaya statya Andreya Kozina (εἰσαγωγικὸ ἄρθρο τοῦ Ἀντρέι Κόζιν), published by Boris Filippov, Interlanguage Associates, Washington, D. C., 1964. Βλ. γενικὰ γιὰ τὸν Ἀντρέι Κόζιν στὸ βιβλίον τοῦ Σεντούρο, DIRT, σ. 439-441.

421. DIRT, σ. 439. Βλ. ἐπίσης τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση, ὁ.π.π., σ. 965.

422. Α. Κῶζιν, ὁ.π.π., σ. 972. «Ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ Γιάντις, τὸ κεφάλαιο «Στοῦ Τύχωνα» παίζει τὸ ρόλο τῆς ἀναγγελίας γιὰ τὴ λύση τῆς τραγωδίας καὶ ἡ ἐξῶσή του ἔχει διαταράξει σὲ βάθος τὴ σύνθεση τοῦ μυθιστορηματος. Αὐτὸ φάνηκε ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐπαναφορὰ του στὸ μυθιστόρημα (Γ. Γιάντις,

ὁ.π.π., σ. 956).

423. «Στοῦ Τύχωνα», συμπλήρωμα στοὺς Δαιμονισμένοι, μετφρ. Ἄρη Ἀλεξάνδρου, Ἀθήνα, ἐκδ. Γκοβόστη, χ.χ., τόμος (Μέρος) 3, σ. 215-252.

424. Στὴ σελ. 226, ἡ παραλλαγή σ. 253-254. Στὴ σελ. 227, ἡ παραλλαγή σ. 254-256. Καὶ στὴ σελ. 228, ἡ παραλλαγή σ. 256.

425. Στὸ ἴδιο, σ. 257-279.

426. Φιόντορ Ντοστογιέφσκι, Οἱ δαιμονισμένοι, μὲ κριτικὴ ἀνάλυση τῆς Ρωσικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν (περὶληψη ἀπὸ εἰδικὴ μελέτη τοῦ Φ. Ι. [Γ]έβνιν), μετφρ. ἀπὸ τὰ ρωσικὰ Σ. Σπαθάρη - Γ. Μιχαλακία, ἐπιμέλεια ὕλης Κώστα Βάρναλη, εἰκονογράφηση-ὑποσημειώσεις μὲ βάση τὶς ρωσικὲς ἐκδόσεις τοῦ 1959, Ἀθήναι, Ἐκδοτικὴ Ἑταιρία Χ. Μιχαλακία καὶ Σίας, 1960.

427. Στὸ ἴδιο, σ. 649.

428. Fyodor Dostoyevsky, The Possessed, a new translation by Andrew R. MacAndrew, with an Afterword by Marc Slonim, New York, New American Library, last edition (χ.χ.), σ. 405-443.

429. Στὸ ἴδιο, σ. 421 σημ. Πρβλ. μετφρ. Ἄρη Ἀλεξάνδρου, ὁ.π.π., σ. 256.

430. Φ. Ντοστογιέφσκι, Οἱ δαιμονισμένοι, ἐκδ. Χ. Μιχαλακία, σ. 649.

431. Polnoye sobraniye sochineni F. M. Dostoyevskovo v 30-i tomakh (Τὰ ἅπαντα τοῦ Φ. Μ. Ντοστογιέφσκι σὲ 30 τόμους), Leningrad, izd. «Nauka», 1972 κ.π.κ., Besy: glava «U Tikhona», rukopisnyie redaksii (Οἱ δαιμονισμένοι: κεφάλαιο «Στοῦ Τύχωνα», χειρόγραφα τῆς σύνταξης), τ. 11, σ. 5 κ.π.κ. Βλ. ἐπίσης τ. 12, σ. 108 κ.π.κ.

432. DIRT, σ. 150.

433. Γενικὰ γιὰ τὴ σημασία αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου καὶ τὴν παράλειψή του ἀπὸ τὴ 10τομὴ ἐκδοσὴ τοῦ 1956-1958, βλ. DIRT, σ. 146-150.

Μεξικάνικη λογοτεχνία

JACINTO D. JUAREZ

ΙΣΟΤΗΤΑ

*Μόνο ἂν δῶ τὸν ἄντρα νὰ χοροπηδᾷ
πάνω στὶς μύτες τῶν ποδιῶν του
καὶ τὴ γυναῖκα νὰ τὸν σηκώνει
ψηλὰ στὸν ἀέρα,
μόνο τότε θὰ παραδεχτῶ
τὴν ἰσότητα τῶν δύο φύλων.*

Ἀπόδοση Γ. Δ. ΚΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗ

Τό δεκαπενθήμερο

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΚΑΙ ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Ἡ γενιά τοῦ '30

Ἀπό μιὰ σημαντική συνομιλία τοῦ κ. Παναγιώτη Κανελλόπουλου με τὴν κ. Τίνα Πολίτη ποὺ δημοσιεύτηκε στὴ «Μεσημβρινή» (2 Μαΐου), — δίνει τὰ βασικά καὶ ἀποφασιστικά γεγονότα τῆς ζωῆς του, — μεταφέρουμε ἐδῶ ὅσα ἀναφέρονται στὴ λογοτεχνία καὶ στὸ θέατρο; ὄχι μόνο γιατί εἶναι οἱ γνῶμες ἐνὸς πνευματικοῦ ἀνθρώπου πρώτου μεγέθους ἀλλὰ καὶ γιατί ἔχουν παρατηρήσεις γιὰ τὴ λογοτεχνική γενιά τοῦ '30, ποὺ νομίζουμε ὅτι πρώτη φορά διατυπώνονται. Εἶπε ὁ κ. Κανελλόπουλος, ἀπαντώντας στὸ ἐρώτημα «Ἀγαπᾶτε καὶ τὴν ποίησή;»: — Ναι. Καὶ μάλιστα ξεχωρίζω τὴ γενιά τοῦ '20. Πολλοὶ τῆς γενιάς τοῦ '20, παρουσιάζονται σὰν ν' ἀνήκουν στὴ γενιά τοῦ '30. Ἡ γενιά τοῦ '30, ἔχει σφετερισθεῖ τίτλους καὶ ὀνόματα τοῦ '20. Ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, ὁ Τερζάκης, ὁ Π. Χάρης, ὁ Βαφόπουλος, ὁ Παπανουῦτσος, ὁ Ι. Θεοδωρακόπουλος, ὁ Μυριβήλης καὶ ἐγὼ εἴμαστε τοῦ '20 καὶ συνεχίσαμε. Ἐμεῖς σημάσαμε τὸ βῆρος τῆς καταστροφῆς τοῦ '22 καὶ ἀντισταθήκαμε μετὰ τὴν πνευματικὴ μας προσφορά. Βέβαια, δὲν βάζω στὴ γενιά μας τὸ Σεφέρη, γιατί ὡς τὸ '30 μᾶς ἔκρυβε ὅτι ἦταν ποιητής. Εἴχαμε μεγάλο δεσμό, ἀλλὰ δὲν μᾶς εἶχε πεῖ τίποτα. Τὸ πολὺ-πολὺ νὰ τὸ 'χε πεῖ στὴν ἀδελφὴ του τὴν Ἰωάννα. Βέβαια καὶ αὐτοὶ μετὰ τὸ '30 διαμόρφωσαν ἕνα νέο ὕφος, φύγανε ἀπὸ τὸ κάπως λαογραφικὸ ὕφος. Ὁ Γ. Θεοδοῦς, ὁ Πετσάλης, ὁ Βενέζης, ἔδρασε ἐντονότερα ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, στὰ '35 ἐμφανίζεται ὁ Ρίτσος, ὁ Βρεττάκος, σπουδαῖοι ποιητές.

Καὶ προσθέτει ὁ κ. Κανελλόπουλος: — Ἀφοῦ ἀγαπῶ τὴ λογοτεχνία, ἀγαπῶ καὶ τὸ θέατρο. Δὲν ἔχω ἄλλες ἀσχολίες. Ἡ Βουλὴ, ἡ συγγραφικὴ μου ἐργασία, ἡ Ἀκαδημία, ὅπου ἐργάστηκα ἰδιαίτερα τὰ τελευταῖα χρόνια γιὰ νὰ γίνω καὶ προοδευτικὸ ἀνθρώπων ἀκαδημαϊκὸ. Δὲν πηγαίνω σὲ δεξιώσεις. Οὔτε προσκλήσεις δέχομαι.

X.

ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΕΣ

Οἱ τρεῖς ἐπέτειοι

Πολλὲς ἦταν καὶ μερικές πολὺ ἀξιόλογες οἱ τιμητικές ἐκδηλώσεις γιὰ τὸν Κωστή Παλαμᾶ (40

χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του), τὸν Κ. Π. Καβάφη (50 χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του) καὶ τὸν Νίκο Καζαντζάκη (ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή του). Ἡ «Νέα Ἑστία» ἔχει ἀφιερώσει καὶ στοὺς τρεῖς πολυσέλιδα ἀφιερώματα. Ἀλλὰ καὶ πάλι, θὰ δώσει, ὅλο τὸ 1983, ἀρκετὰ μεγάλα ἢ μικρὰ μελετήματα, γραμμένα τώρα, με νεότερες κρίσεις ἢ ἀγνωστα στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τους.

X.

Δημιῶναξ καὶ Ν. Καζαντζάκης

α) Ἐν τῷ περιοδικῷ Νέα Ἑστία, ἔτος ΝΖ', τόμος 113ος, τεῦχος 1337ον, Ἀθήναι, 15 Μαρτίου 1983, σσ. 403-404ην, ἐδημοσιεύθη ἡ κατωτέρω ἐπιστολὴ μετὰ τὸν τίτλον «Δὲν ἐλπίζω τίποτα...» (βρ. ἐπιστολήν).

β) Ἐν τῷ περιοδικῷ Νέα Σύνορα, ἔτος 6ον, τεῦχος 34-36ον, Ἀθήναι, Αὐγούστος - Οκτώβριος 1974, σσ. 338ην καὶ 342αν ἀντιστοίχως, ἐδημοσιεύθησαν τὰ κατωτέρω (=Μ. Βουδούρης «Συμπώσεις»):

1. Δημιῶναξ. Luciani Samosatensis Opera. Ed. Gulielmus Dindorf. Leipzig 1858. Τόμος δεύτερος. Δημιῶνακος βίος, XXXVII, 20:

«...ἐρωτήσαντος δὲ τίνος τίς αὐτῷ ὄρος εὐδαιμονίας εἶναι δοκεῖ, μόνον εὐδαίμονα ἔφη ἐλευθέρων ἐκείνου δὲ φήσαντος πολλοὺς ἐλευθέρους εἶναι, ἀλλ' ἐκεῖνον», εἶπε, ἀνομιζῶ τὸν μῆτε ἐλπίζοντά τι μῆτε δεδιότα...».

2. Ἀνω νόμου τοῦ Ἑλληνος: «Ἑλληνικὴ Νομαρχία, ἦτοι, Λόγος περὶ Ἐλευθερίας». Φιλολογικὴ ἀπομνημείωση, κείμενο, σχόλια, εἰσαγωγὴ Γ. Βαλέτας. Μελετήματα: Ν. Α. Βέης - Μ. Σιγούρος. Πρώτη ἀθεντικὴ ἐπανεκδόση. Ἀθήνα. Ἐκδόσεις Πηγή 1948-1949, σ. 96η: 134/68:

— «Ὁ μὲν ἐλεύθερος, λοιπόν, οὔτε ἐλπίζει, οὔτε φοβεῖται».

3. Ν. Καζαντζάκη: «Ἀσκητική - Salvatores dei». Τρίτη ἐκδόση. Ἐκδόσεις Ἑλ. Καζαντζάκη. Τριχόρφων 8, Ἀθήνα 1964, σ. 25η, (=Τρίτο χρέος):

— «Ἐρῶ τώρα δὲν ἐλπίζω τίποτα, δὲ φοβοῦμαι τίποτα, λυτρώθηκα ἀπὸ τὸ νοῦ καὶ ἀπὸ τὴν καρδιά, ἀνέβηκα πρὸ πάνω, εἶμαι λεύτερος...».

Βλέπε τὴν ἐπιτύμβιον ἐπιγραφήν «Δὲν ἐλπίζω τίποτα, δὲ φοβοῦμαι τίποτα, εἶμαι λεύτερος». Ὑπάρχουν, ὡς γνωστόν, δύο «μορφαι - ἐκδόσεις» τοῦ «φιλοσοφικοῦ» αὐτοῦ ἔργου τοῦ Ν. Καζαντζάκη. Ὁ ἀναγνώστης (=τῶν «Συμπώσεων») παρακαλεῖται νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἐκδόσιν τοῦ 1964 (ἡ νεώτερη) καὶ ὄχι τὴν κατωτέρω:

Νίκου Καζαντζάκη: «'Ασκητική - Salvatores dei». Πρόλογος Octave Merlier, Διευθυντού του Γαλλικού 'Ινστιτούτου 'Αθηνών. ('Εκδόσεις) «Σύμπαν». ('Αθήναι 1955), σσ. 1-112, 8ον.

γ) 'Ο Παρατηρητής (=συγγραφικόν ψευδώνυμον του 'Αναστασίου Βουρνά)*, ἀνεδημοσίευσε και ἐσχολάσε τὰ φιλολογικὰ εὐρήματα τοῦ Μ. Βουδούρη ἐν τῇ καθημερινῇ πρωϊνῇ ἐφημερίδι 'Η Αὐγή, περίοδος Γ', φ. 1006ν, 'Αθήναι, Πέμπτη 28 Νοεμβρίου 1974, σ. 2αν, στήλας πρώτην και δευτέρα.

δ) 'Ορα και Καρόλου Μητσάκη: «Τὸ ἐπίγραμμα στὸν τάφο τοῦ Ν. Καζαντζάκη και ἕνας στίχος τοῦ F. G. Klopstock», ἐν τῷ περιοδικῷ Νέα Ἑστία, ἔτος ΔΣΤ', τόμος 72ος, τεῦχος 848ον, 'Αθήναι, 1 Νοεμβρίου 1962, σ. 1594η. 'Ορα ἐπίσης και Γ. Κ. Κασίμπαλη: «Βιβλιογραφία Ν. Καζαντζάκη. Α'. 1906 - 1948». 'Αθήνα. Δεκέμβριος 1958, σσ. 1-64, 8ον.

Utrecht, 4/1983 ΜΕΛΗΣ ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ

* Κυρ. Ντελόπουλος: «Νεοελληνικά φιλολογικά ψευδώνυμα 1800-1981». Δεύτερη ἔκδοση ἀναθεωρημένη και ἀνασυνταχμένη. Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ και Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο. Ἀθήνα 1983.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Ὁ μουσικοσυνθέτης κ. Μίχης Θεοδωράκης τιμήθηκε μετὸ βραβεῖο Λένιν 1980-1982.

Τὸ ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ και Ἐπιστημῶν προκηρύσσει διαγωνισμό γιὰ τὴ βράβευση ἀνεκδότων μελετῶν ἡ μελετῶν ποὺ θὰ ἐκδοθοῦν μέσα στὸ 1983 με θέμα τὴ ζωὴ και τὸ ἔργο τοῦ Νίκου Καζαντζάκη και με τοὺς ἐξῆς ὄρους:

α) Οἱ ἀνεκδοτὲς μελέτες πρέπει νὰ καλύπτουν τουλάχιστον 100 δακτυλογραφημένες σελίδες κανονικοῦ διαστήματος και νὰ ὑποβληθοῦν σὲ πέντε δακτυλογραφημένα ἀντίγραφα, με ψευδώνυμο, ἐνῶ τὸ ὄνομα, τὸ ἐπώνυμο και ἡ ἀκριβὴς ταχυδρομικὴ διεύθυνση τοῦ συγγραφέα θὰ ἀναγράφονται, μαζί με τὸ ψευδώνυμο, σὲ σημείωμα ποὺ θὰ κλεινεται σὲ φάκελο ἀδιαφανῆ και καλὰ σφραγισμένο. Τὸ ψευδώνυμο θὰ ἀναγράφεται και στὴν αἴτηση ὑποβολῆς τοῦ ἔργου. Ὁ φάκελος θὰ ἀνοίγεται μόνο σὲ περίπτωση βράβευσης τῆς μελέτης.

β) Οἱ τυπωμένες μελέτες πρέπει νὰ καλύπτουν τουλάχιστον 80 σελίδες και νὰ ὑποβληθοῦν σὲ πέντε (5) ἀντίτυπα, με αἴτηση τοῦ συγγραφέα.

γ) Προθεσμία ὑποβολῆς τῶν ἔργων στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ και Ἐπιστημῶν, Δ/ση Γραμμάτων, Ἐβροῦ 17, Ἀθήνα, ὁρίζεται ἡ 18 Φεβρουαρίου 1984.

Ὅριζονται τρία βραβεῖα γιὰ τὶς καλύτερες ἀνεκδοτὲς ἢ τυπωμένες μελέτες, με τὰ ἀντίστοιχα χρηματικὰ ἔπαθλα: α) Πρῶτο Βραβεῖο, με χρηματικὸ ἔπαθλο 200.000 δρχ., β) Δεύτερο Βραβεῖο, με χρηματικὸ ἔπαθλο 150.000 δρχ., γ) Τρίτο Βραβεῖο, με χρηματικὸ ἔπαθλο 100.000 δρχ.

3. Εἰδικὴ Ἐπιτροπὴ θὰ κρίνει τὶς μελέτες ποὺ θὰ ὑποβληθοῦν και θὰ εισηγηθεῖ τὴν ἀπονομὴ τῶν τριῶν βραβείων με πρακτικὸ τῆς ποὺ θὰ τὸ ὑποβάλει στὸν Ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ και Ἐπιστημῶν ὡς τὶς 30 Μαΐου 1984. Ἡ ἀπονομὴ τῶν βραβείων θὰ γίνεῖ τελικὰ με ὑπουργικὴ ἀπόφαση.

— Τὸ Δ. Σ. τοῦ Ἰδρύματος Μπότση, ἐπειτ' ἀπὸ γνωμάτευση τῆς Εἰδικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐβράβευσε τὶς μεγαλύτερες δημοσιογραφικὲς ἐπιτυχίες τοῦ 1982 με βραβεῖα 1.150.000 δραχμῶν. Οἱ βραβευόμενοι εἶναι οἱ: Ι. Κυριακόπουλος (ΚΥΡ), Ν. Αλεξίου, Φ. Γερμανός, Δ. Ρίζος, Α. Φιλιππίδης, Κ. Καλλιγᾶς, Μ. Σταματελάτος, Κ. Τσαλόγλου και Μ. Χωριανόπουλος. Ἐπίσης ἡ Διοίκηση τοῦ Ἰδρύματος σημείωσε τιμητικὰ τὴ συμβολὴ τῆς κ. Ἐλένης Βλάχου γιὰ τὴν τήρηση τῆς καθημερινῆς δημοσιογραφίας σὲ ὑψηλὸ ἐπίπεδο και ἀπένευσε εὐφημὴ μνεῖα στὴν ἐφημερίδα «Μακεδονία» γιὰ τὴν εἰδησεογραφικὴ τῆς πληρότητα. Ἐπίσης ἀπένευσε εὐφημὴ μνεῖα στοὺς δημοσιογράφους Σ. Θεοδωρόπουλο και Ν. Δήμου.

— Ἡ «Γυναικεῖα Λογοτεχνικὴ Συντροφιά» προκηρύσσει τὸν 28ο Πανελλήνιο Διαγωνισμό τῆς γιὰ τὴ συγγραφή Παιδικῶν Βιβλίων. Τὰ ἔργα πρέπει νὰ εἶναι ἀνεκδοτὰ και νὰ κινῶνται σὲ κλίμα αἰσιοδοξίας και πίστης στὴ ζωὴ. Τὰ Βραβεῖα τοῦ 1983 εἶναι τὰ ἀκόλουθα: 1) Βραβεῖο Γυναικεῖου Οἴκου τῆς «Ἑστίας»: «Ἱστορικὸ μυθιστόρημα ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἐποχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ», δρχ. 60.000. 2) Βραβεῖο Θεάτρου Α. Μαυρουλίδου, εἰς μνήμην Αἰλῆς Γιαννέτσου: «Ἐνα πλήρες θεατρικὸ ἔργο», δρχ. 50.000. 3) Βραβεῖο Βιβλιοπωλείου Ἐλευθερουδάκη: «Ταξίδια στὴν Ἑλλάδα και στὸν ἔξω κόσμο», δρχ. 50.000. 4) Βραβεῖο Γυναικεῖας Λογοτεχνικῆς Συντροφιάς: «Μικρὲς Ἱστορίες γιὰ μικρὰ παιδιὰ», παιδιὰ τῆς προσχολικῆς ἡλικίας, δρχ. 40.000. 5) Βραβεῖο Χρήστου Ἀδαμαντιάδη, ποιητικὴ συλλογὴ γιὰ παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ: «Τὸ Βιβλίο τῆς Μυρτώ», δρχ. 30.000. Προθεσμία ὑποβολῆς: 15 Ὀκτωβρίου 1983 - Ἐβρο 4, Ἀθήνα 611, τηλ. 7770374. Ἀπαραιτήτο ψευδώνυμο μετὸ ὄνομα σὲ κλειστὸ φάκελο. Ἀντίγραφα δύο, δακτυλογραφημένα.

— Στις 24 Ἀπριλίου, στὴν Πάτρα, και στὴ Διακίδειο Σχολὴ Λαοῦ ἔγινε φιλολογικὸ μνημόσυνο τοῦ Αἴνου Πολίτη. Μίλησαν ἡ καθηγήτρια τῆς Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἰωαννίνων δ. Αἰλα Μαραγκοῦ (γιὰ τὸν Πολίτη ὡς ἀρχαιολόγο), ὁ παλαιογράφος τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας κ. Ἄγαμ. Τσελίκας (γιὰ τὸ παλαιογραφικὸ του ἔργο) και ὁ Πρόεδρος τῆς Διακίδειου ἀναφέρθηκε στὶς ὑπηρεσίες του στὴν Πάτρα και τὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία.

— Στὴν ἴδια αἴθουσα, στὶς 4 Ἀπριλίου, τιμήθηκε ἡ μνήμη τοῦ Ἡλείου ἱστοριοδίφῃ και λαογράφου Ντίνου Ψυχογιοῦ. Μίλησαν ὁ πρόεδρος τῆς Διακίδειου κ. Κ. Τριανταφύλλου, ὁ λογοτέχνης κ. Λεων. Μαργαρίτης, ὁ πρόεδρος τῆς Μορφωτικῆς Ἐνώσεως Ἀρχαίων κ. Διον. Κράγκαρης, ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἡλείας κ. Ἀθαν. Βακαλόπουλος, καθόρισαν τὴν ἀξία τοῦ ἔργου του και στὸ τέλος ἡ κόρη τοῦ τιμώμενου Κα Ἐλένη Ψυχογιοῦ Ἰωαννίδου, τοῦ

Κέντρου Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, εὐχαρίστησε καὶ ἀναφέρθηκε στὸ ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ πατέρα τῆς.

— Ἡ «Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν» τῆς Θεσσαλονίκης ἐτίμησε στὶς 27 Ἀπριλίου μὲ τὸ ἀργυρὸ τῆς μετάλλιο τὸν κ. Γ. Θ. Βαφόπουλο γιὰ τὸ ποιητικὸ τοῦ ἔργο καὶ τὴν ὅλη πνευματικὴ προσφορά του.

— Δύο ἀξιόλογα Συμπόσια στὴν Ἀθήνα: τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρυμάτος Ἐρευνῶν καὶ τοῦ Νεοελληνικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σορβόνης γιὰ τὸν Ἀδαμάντιο Κοραῖ ἀπὸ τὶς 29 ὠς τὶς 30 Ἀπριλίου καὶ ἀπὸ τὶς 29 Ἀπριλίου ὠς τὴν 1η Μαΐου τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

— Τὸ διεθνὲς βραβεῖο «Χέρντερ» ἀπονειμήθηκε στὸν Καθηγητὴ τῆς Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς φιλολογίας καὶ Γεν. Γραμματέα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Κ. Τρυπάνη.

ΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Κώστας Ν. Χατζηπατέρας - Μαρία Σ. Φαφαιλοῦ: «Μαρτυρίες 40-41». Ἐπιμέλεια-σελιδοποίηση: Σοφία Ζαράμπούκα. Πηγές - Εὐρετήριο: Κυριάκος Ντελόπουλος. — «Κέδρος». 1982.

Κωστή Ζαχαριά: «Σίτοβα-Ἀλαγονία». 1948-1949. Μαρτυρία ἀπὸ τὸ μαρτύριο ἐνὸς λαοῦ. — 1983.

Τάσος Φάλλκος: «Τρεῖς μαρτυρίες — Ἡ Κολυμβήθρα». Ποιήματα. — Θεσσαλονίκη. 1982.

Ζωὴ Σαβίνα: «Ἀκροβάτες». Ποίηση. — 1983.

Γιάννης Λ. Παπαγιάννης: «Νοῦφαρα στὴν ἀκρολιμνιά». Ποιήματα. — Πύργος. 1983.

Ἰωάννου Γ. Παπαϊωάννου: «Ἄγιον Ὅρος». Προσκυνηματικὸ ὁδοπορικὸ. — Κόνιτσα. 1982.

Π. Μαξίμου: «Ἡ παρέα τῶν ἑπτὰ». Εἰκονογράφηση: Χρόνη Μπίτσουγλου. Ἐξώφυλλο: Εὐάγγελος Μπέης. Βραβεῖο τῆς Γυναικείας Λογοτεχνικῆς Συντροφιάς. — Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἀστήρ». Ἀλ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου. 1983.

Κάρολος Κούν: «Εἰκοσι δύο ποιήματα». Καλοκαίρι 1938. — «Ἰκαρος». 1983.

«Παρουσία». Ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ τοῦ Συλλόγου Ε.Δ.Π. τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ: Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Φώτιος Ἀρ. Δημητρακόπουλος, Στέφανος Διαλησιμᾶς, Νικόλαος Μπεζαντάκος, Ἐλένη Σκούρα, Στέριος Φασουλᾶκης. Ἐπιμελητὴς ἐκδόσεως: Φώτιος Ἀρ. Δημητρακόπουλος. Τόμος Α'. — 1982.

Χριστίνα Φίλη: «Χρόνος ἀγῆραος». Ποιήματα. — 1983.

Ρούλας Ἀλαβέρα: «Ἀκηδία». Ποιήματα. Μὲ 32 σχέδια τοῦ Γιάννη Τσεκλένη. — Ἐκδόσεις Νέας Πορείας». Θεσσαλονίκη. 1983.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ Κ' ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Στὸ «Β ἤ μ α» τῆς Κυριακῆς (8 Μαΐου) ὁ κ. Νίκος Κρίκης δίνει σειρά χαρακτηριστικῶν παραδειγμάτων, ποὺ πείθουν ὅτι συχνὰ μὲ προχειρότητα ἢ καὶ μὲ ἄγνοια τῆς πραγματικότητας, ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τοὺς ἀρμόδιους καὶ υπεύθυνους τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, — καὶ ὄχι μόνον στὴν Ἑλλάδα.

— Στὴν ἴδια ἐφημερίδα (8 Μαΐου) ὁ κ. Μάριος Πλωρίτης ἐλέγχει τὴν ἀπαράδεκτη ἐπέμβαση τοῦ κράτους στὰ πνευματικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ζητήματα ἀλλὰ καὶ τὶς εὐθύνες τῶν ἰδίων τῶν λογοτεχνῶν καὶ καλλιτεχνῶν.

— Στὴν «Κ α θ η μ ε ρ ι ν ῆ» (7 Μαΐου) ἡ κ. Μαρία Θέρμου παρουσιάζει διάλογο τῆς κ. Ἑλλης Ἀλεξίου καὶ τοῦ κ. Γ. Στεφανᾶκη γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Νίκου Καζαντζάκη, τὶς ἀναζητήσεις του, τὴ θέση του στὴν ἐποχὴ του καὶ τίς σημερινὲς κοινωνίες καὶ τὴν ὅλη συγγραφικὴ προσφορά του.

— Στὴν ἴδια ἐφημερίδα (ἀπὸ 24 Ἀπριλ.) ὁ κ. Δημήτρης Μυράτ ἀναλύει τίς σχέσεις Σκηνῆς καὶ Πλατείας θεάτρου καὶ ἡ συνέχεια τῆς ἔρευνας γιὰ τὴ γλώσσα.

— Στὴ «Μ ε σ η μ β ρ ι ν ῆ» (4 Μαΐου) «Τὸ σύγχρονο ἑλληνικὸ ἔργο» (συνοπτικὴ ἀναδρομὴ στὴ χειμωνιάτικη θεατρικὴ περίοδο τοῦ κ. Τάσου Λιγνάδη) καὶ ὁ Ἀδ. Κοραῖς: «Ὁ Δάσκαλος τοῦ Γένους στὸ φῶς τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης» τῆς κ. Ἐλένης Βαροπούλου.

— Στὴ «Β ρ α δ υ ν ῆ» (3 Μαΐου) ἡ ὁμιλία τοῦ κ. Κ. Δ. Τσάτσου στὴ σύνοδο τοῦ «Ἰνστιτούτου Συγχρόνου Ἱστορίας» μὲ θέμα «Κάθε Εὐρωπαῖος εἶναι καὶ Ἕλληνας» καὶ στὴ φιλολογικὴ τῆς σελίδα (19 Ἀπριλ.) ἄρθρα τῶν κ. Δημήτρη Σιατόπουλου καὶ Μιχάλη Περάνθη γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Καβάφη.

— Στὴν «Α ὕ γ ῆ» (31 Μαρτ. καὶ 2 Ἀπριλ.): «Τὸ ρολοὶ τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης δὲν ἐσταμάτησε στὰ 1941» καὶ «Μερικὰ πρακτικὰ γλωσσικὰ προβλήματα» τοῦ κ. Γιάννη Γαβριηλίδη.

— Στὴ «Σ ὕ γ χ ρ ο ν η Σ κ έ ψ η» (φύλλο Ἀπριλ.) ὀρθὲς σκέψεις γιὰ τὴν «πολιτικὴ λογοτεχνία», ποὺμποροῦν νὰ συνοψιστοῦν σὲ τοῦτο τὸ ἀπόσπασμα: «Ὅταν λέμε πολιτικὴ λογοτεχνία, ἐννοοῦμε ἐκεῖνο τὸ εἶδος τοῦ γραπτοῦ λόγου, ποὺ πορεύεται καὶ ἐξυπηρετεῖ ἀποκλειστικὰ πολιτικὰ συμφέροντα. Δηλαδή μιλάμε ἀποκλειστικὰ γιὰ μιὰ ὑποταγμένη λογοτεχνία σὲ κάποιο πολιτικὸ ὄσχο, σὲ μιὰ πολιτικὴ ἰδέα ἢ κόμμα ποὺ χρησιμοποιεῖται ἀποκλειστικὰ ὡς ὄργανο — ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ ὄργανα — προπαγάνδας τῶν σκοπῶν του. Μιὰ τέτοια ὑποτακτικὴ λογοτεχνία εὐθυγραμμισμένη α priori σὲ πολιτικὲς σκοπιμότητες, δὲν ἔχει ἀπολύτως καμμιά σχέση μὲ τὴν πανελευθερία τῆς Τέχνης καὶ τὸ ἀδέσμευτο καὶ πανελευθερο πνεῦμα τοῦ καλλιτέχνη. Εἶναι δυνατόν — ὅπως ἔχει τονισθεῖ καὶ ἄλλοτε — καὶ μέσα ἀπ' αὐτὴ τὴ στρατευμένη Τέχνη νὰ ἐπισημάνουμε καὶ διακρίνουμε τὸν προκισμὸ καλλιτέχνη καὶ τὸ ἔργο του νὰ ἔχει ἄλλα τὰ στοιχεῖα — παρὰ τὴν προγραμματισμένη ἀποστολὴ του — τοῦ ἀληθινοῦ ἔργου τέχνης, ὅπως ἀπαράλλαχτα συνέβαινε μὲ

τὴν προγραμματισμένη τέχνη τοῦ Βυζαντίου, ὅπου ὁ ζωγράφος ἐκαλεῖτο νὰ ζωγραφίσει στὸν τροῦλλο ἢ τὸν τοῖχο, τὴν αὐστηρὴ μορφή τοῦ Παντοκράτορα βασιλεύοντα τὸ εὐαγγέλιο ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ χέρι καὶ εὐλόγωντας μὲ τὸ δεξι. Παρὰ ταῦτα καὶ μέσα σ' αὐτὲς τὶς στρατευμένες προδιαγραφὰς τῶν ἁγίων, ἱερῶν καὶ ὁσίων, ξεχώρισαν ἕνας Θεοφάνης ἢ ἕνας Πανσέληνος. Τὸ πρόβλημα ὅμως δὲν εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἡ διάγνωση τῶν προικισμένων καὶ ἡ καταξίωση τοῦ ἔστω καὶ στρατευμένου ὑψηλοῦ ἔργου τους. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἐὰν τέτοιες ἐποχές μποροῦν νὰ ἀποδόσουν πανανθρώπινα ἔργα καὶ ἂν εἶναι ἐπιτρεπτὸ ὁ καλλιτέχνης - δημιουργὸς νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ὅποια ἐλευθερία του καὶ νὰ ταχθεῖ ἀδύναμος καὶ ὑπόχρεος ὑπὲρ τῆς θρησκευτικῶν ἢ πολιτικῶν σκοπιμότητων. Περιττὸ ἐδῶ νὰ ἐπικαλεσθούμε τὴν Ἱστορία τῆς Τέχνης σὰν ὁδηγὸ, διότι τὸ πότε μεγαλοῦρησε ἡ Τέχνη καὶ ἡ Λογοτεχνία εἶναι δεδομένο σὰ σύνολο καὶ σὰν ἐποχές. Ἄλλὰ τὸ θέμα ἐντοπίζεται στὸν ἴδιο τὸν καλλιτέχνη, τὸ λογοτέχνη ἐδῶ. Κανένας δὲν τοῦ ἀρνεῖται τὶς πολιτικές του πεποιθήσεις καὶ ἰδέες ἢ, κι ἂν θέλετε, τὴν ἐρμηνεία τῆς ἐλευθερίας κατὰ τὸν τρόπο τοῦ Κ. Βάρναλη («Τὸ σκλάβωμα σὲ κάποιο ἰδανικὸ σωστό»). Μὰ ἡ ἀπεμπόληση τῆς πανελευθερίας στὸ πεδίο τῆς Τέχνης εἶναι ἐπιτρεπτὴ καὶ ὑπερτερεῖ ὁ κομματικὸς σκοπός; Νομίζουμε ὅχι, ὅσο κι ἂν θέλουν μερικοὶ νὰ διαλαλήσουν, ὅτι ἡ κομματικὴ τους λογοτεχνία ἀπευθύνεται στὸ πανανθρώπινο. Γιατὶ πανανθρώπινο εἶναι καὶ ὁ πλοῦσιος καὶ ὁ φτωχός, καὶ ὁ θρησκευόμενος καὶ ὁ ἄθεος, καὶ ὁ ὁπαδὸς τῆς ἀντιθέτου παρατάξεως καὶ ὁ ἀρνητὴς καὶ ὁ ἀναρχικὸς καὶ ὁ λάτρης τῶν παραδόσεων κ.ο.κ. Πίσω, λοιπόν, ἀπὸ μιὰ τέτοια θεωρία δὲν κρύβεται τὸ πανανθρώπινο, ἀλλὰ μιὰ ἰδιοτέλεια ἐπιβολῆς, ἀπαγορευμένη γιὰ τὸν τεχνίτη τοῦ Λόγου. Ὅλα αὐτὰ δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὸν καλλιτέχνη σὰν πολιτικὸ πρόσωπο, ἀλλὰ γιὰ τὸ ἔργο του, ποῦ εἶναι ἀπευθυντέο πρὸς ὅλους. Νέες ρίζες γεννιοῦνται ἀπ' αὐτὲς τὶς σκέψεις: Εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαγορευτεῖ στὸν καλλιτέχνη νὰ προσπαθήσει νὰ πείσει μὲ τὸ ἔργο του ἢ νὰ διαμαρτυρηθεῖ ἢ νὰ ξεσηκώσει ἐκστρατεία καὶ πόλεμο; Ὁχι, βέβαια, ὑπὸ τρεῖς προϋποθέσεις ἀπαραίτητα: Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ ἔκφραση νὰ μὴ στερεῖται ἐλευθερίας, πανανθρώπινης ἀποστολῆς καὶ καλολογίας ποῦ κερδίζει ἀμέσως σ' αὐτὸν ποῦ ἀπευθύνεται, δηλαδὴ ἀληθινῆς Τέχνης. Σ' ἕνα ἔργο ποῦ τοῦ λείπουν τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ, ἰδιαιτέρα τοῦ γραφτοῦ λόγου, μπορεῖ νὰ εἶναι καλλιτέχνημα, στερεῖται ὅμως ἀπὸ τὰ δυὸ ἄλλα βασικὰ γνωρίσματα τῆς Τέχνης καὶ τῆς ἀποστολῆς της, ποῦ ἀπευθύνεται ἀπρόσωπα στὸν ἄνθρωπο τὸν τόσο ἄγνωστομό, παραγνωρισμένο καὶ ὑποχείριο στὶς κάθε εἰδους πολιτικὲς σκοπιμότητες τοῦ καιροῦ μας».

— Στὴν ἐτήσια ἐκδοση «Greek Letters» (πρῶτο τεῦχος, 1982), — ἐκδότης καὶ διευθυντὴς ὁ Καθηγητὴς κ. Κ. Μητσάκης, — πολλὰ βασικὰ κείμενα τῆς λογοτεχνίας μας, μεταφρασμένα στὰ ἀγγλικά, στὰ ἰσπανικά καὶ στὰ γαλλικά.

— Στὴν «Εὐθύνη» (τεῦχ. Ἀπριλ.) μιὰ ἀξιολογὴ διερεύνηση: «Δεξιὰ - Ἀριστερά».

— Στὴ «Νέα Σκέψη» (τεῦχ. Ἀπριλ.) σκέψεις τοῦ κ. Χρήστου Ν. Κουλούρη γιὰ τὸν Καβάφη,

τὸν «αἰρετικὸ» τῆς ἐλληνικῆς ποίησης.

— Στὰ «Ἑλληνικά», στὴν «Πνευματικὴ Ροῦμέλη», στὸν «Πόρφυρα», στὸν «Μαντατοφόρο» καὶ στὴν «Τριφυλικὴ Ἑστία» ἀξιολόγους λογοτεχνικὲς, φιλολογικὲς καὶ ἱστορικὲς ἐργασίες.

Ἐλάβαμε, ἀκόμη, «Ariel», λογοτεχνικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἐκδοση τοῦ Ἰσραὴλ, «Lettres Soviétiques», «Πανεπιστημικὰ Νέα», «Ἑθνικὴν Ἀνασυγκρότησιν», «Cyprus Bulletin», «Ἐπιθεώρηση Χωροφυλακῆς», «Προβλήματα», ὄργανο τῆς «Κίνησης γιὰ τὴ Νεότητα», «Ἰδιοκτῆτη», «Ἡ Δράσιμας», «Γόνησάκιμας ἢ Κέα», «Ἀναγέννησιν», «Ἑλληνικὴ Γνώμη», «Καθολικὴ», «Κερκυραϊκὰ Νέα», «Νέα Ἐποχὴ» Κατερίνης, «Φῶς» Λειβαδιάς, «Ἀύγῃ» Πύργου, «Βορειοηπειρωτικὸ Ἀγῶνα», μὲ πολλὰ καὶ δικαιολογημένους ἐκκλήσεις γιὰ τὴ Βόρ. Ἠπειρο, «Οἰκονομικὸ Δελτίο» τῆς Ἐμπορικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, «Συμβολή», περιοδικὴ ἐκδοση τοῦ Ἐπιμορφωτικοῦ Συλλόγου Παιανίας, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», «Σμύρνα», «Σταυρὸ τοῦ Νότου» τοῦ Γιοχάνεσμπουργκ, μὲ ἔμμετρα καὶ πεζὰ γνωστῶν καὶ νέων λογοτεχνῶν, «Ὁ Κόσμος μας», μὲ κείμενα τῶν προσφίμων τοῦ «Ἰδρύματος περιθάλψεως χρονίως πασχόντων Ἀγίας Ζώνης», «Yugoslav Life», «Ἐκδρομικὰ Χρονικά» (τεῦχ. Ἰαν. - Φεβρ. - Μαρτ.), μὲ ἀφιέρωμα στὸν Ν. Καζαντζάκη (σελίδες τοῦ Καζαντζάκη καὶ τῆς κυρίας Ἑλένης Καζαντζάκη), «Ἑλληνισμὸ τῆς Ἀμερικῆς», «Ἐιδήσεις ἀπὸ τὴ Βουλγαρία», «Ἡ ζωτῶν Παξῶν», «Σιφναϊκὴ Φωνή», «Πανευβοϊκὸ Βῆμα», «Δαυλὸ», μὲ ποιήσεις λογοτεχνικὲς καὶ κριτικὲς ἐργασίες καὶ μὲ ἐντονη διάθεση ἐλέγχου, «Ἐφημερίδα τῆς Κορίνθου», «Ἐκκλησία», «Διάλογον», «The Greek Gazette», τὸ πρῶτο φύλλο τῆς μηνιαίας πολιτικῆς, φιλολογικῆς καὶ σατιρικῆς ἐφημερίδας «Τὸ Ἀγκάθω» (ἐκδότης ὁ κ. Σταῦρος Γ. Β. Βλοντάκης), «Φωνὴ τῆς Ἀχαΐας» Ἀγίου, «Σκιάθω» (τεῦχ. Ἰουλ. - Αὐγ. - Σεπτ.), μὲ ἀφιέρωμα στὸν Ι. Μ. Παναγιωτόπουλο, «Πειραϊκὴ Ἐκκλησία», «Βορειοελλαδικὰ», «Πρόσο» Ζακύνθου, «Ἑλλησποντον» καὶ «Ἀδούλωτη Κύπρον».

— Πολυσέλιδο καὶ ἀξιολογὸ τὸ τεῦχος τῆς «Ἐξῆς», τὸ ἀφιερωμένο στὸν Καβάφη.

Ω.

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

10 Μαΐου

Ἀπὸ ἔλλειψη χώρου, στὸ ἐρχόμενο τεῦχος.

Η «ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ»

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΗ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ κ. ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΑΡΣΕΝΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1982

Στις 29 'Απριλίου έγινε η Τακτική Γενική Συνέλευση των μετόχων της Τράπεζας της Ελλάδος. Ο Διοικητής της κ. Γεράσιμος Α. Αρσένης ανακοίνωσε την έκθεσή του για τον 'Ισολογισμό του 1982 κι από την έκθεση αυτή δίνουμε το τμήμα που αναφέρεται στα «Προβλήματα και προοπτικές για το 1983».

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΟ 1983

Παρά την πρόοδο που έγινε στο 1982 για τη σταθεροποίηση της οικονομίας, τα προβλήματα που είχαν επισημανθεί και στην περυσινή έκθεση δεν βρήκαν την οριστική και μόνιμη λύση τους. Η επίτευξη όμως του στόχου αυτού δεν ήταν δυνατό να γίνει μέσα σε ένα χρόνο, γιατί τα προβλήματα αυτά είναι κυρίως δομικής φύσης με βαθειές ρίζες και σοβαρές προεκτάσεις, αλλά και γιατί η δυσμενής διεθνής οικονομική συγκυρία έθετε περιορισμούς στις δυνατώτετες χειρισμών για την αντιμετώπισή τους.

Π ρ ὶ τ ο, παρά την επιβράδυνση του πληθωρισμού, εξακολουθούν να υπάρχουν σοβαρές πληθωριστικές πιέσεις που διατηρούν τις ανατιμητικές τάσεις σε επίπεδα συγκριτικά πολύ υψηλότερα από τα αντίστοιχα των εμπορικών μας εταίρων και υποσκάπτουν την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων, αλλά και δυσχεραίνουν κάθε εξυγιαντική προσπάθεια στον τομέα της παραγωγής ή των επενδύσεων. Το γεγονός ότι οι πληθωριστικές πιέσεις συνυπάρχουν με χαλαρότητα της παραγωγικής δραστηριότητας σημαίνει ότι τα αίτια πρέπει να αναζητηθούν στην πλευρά της προσφοράς και του κόστους, που περιλαμβάνει συγχρόνως και τα υψηλά περιθώρια ολιγοπωλιακών κερδών κυρίως στους τομείς της διανομής των αγαθών και άλλων υπηρεσιών. Η πολιτική τιμών που ακολουθήθηκε το 1982 και η πολιτική τιμών και εισοδημάτων που σχεδιάστηκε και εφαρμόζεται το τρέχον έτος έχει βασικές επιδιώξεις τη μείωση του κόστους παραγωγής, τον περιορισμό αδικαιολόγητων κερδών και την ενίσχυση του ανταγωνισμού. Έτσι, παρά τις αναπόφευκτες ανατιμητικές επιδράσεις από την υποτίμηση της δραχμής και την αναγκασία αναπροσαρμογή των τιμών των δημοσίων επιχειρήσεων — οι οποίες έχουν ήδη εμφανιστεί στο πρώτο τρίμηνο του έτους — ή άνοδο του δείκτη τιμών καταναλωτή αναμένεται να διαμορφωθεί κατά το τρέχον έτος σε επίπεδα κάτω από το 20%.

Δ ε ύ τ ε ρ ο, ο χαμηλός ρυθμός των επενδύσεων πάγιου κεφαλαίου και η μη ορθολογική κατανομή

τους συνδέονται με τις πιο κρίσιμες αδυναμίες, που παρουσιάζει σήμερα η οικονομία και αναφέρονται ειδικότερα στο χαμηλό επίπεδο αποδοτικότητας και την ανεπάρκεια της προσαρμοστικότητας της παραγωγής στις μεταβολές της ζήτησης. Η Κυβέρνηση έθεσε σαν βασικό στόχο την προώθηση της επενδυτικής δραστηριότητας με άνωτερο σκοπό τη βελτίωση της παραγωγικότητας και μέσω αυτής την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Από τη φύση του το έργο αυτό είναι δύσκολο και απαιτεί χρόνο, κόπο, συντονισμό και έμμονη στοές μακροχρόνιους στόχους. Προϋποθέτει, επίσης, κλίμα συνεργασίας και συνεχή διάλογο με τις παραγωγικές τάξεις και τους κοινωνικούς εταίρους για τη δημιουργία μηχανισμών και θεσμών που, ενώ προωθούν την οικονομική άνοδο, εξασφαλίζουν συγχρόνως δικαιότερη κατανομή του εθνικού εισοδήματος.

Ηδη με την ψήφιση του Ν. 1262/82 και των άλλων ρυθμίσεων που ολοκληρώνονται σύντομα οριστικοποιείται το καθεστώς των κινήτρων και γίνονται απόλυτα σαφείς οι όροι του παιγνιδιού για την ιδιωτική πρωτοβουλία. Παράλληλα, προωθούνται τα έργα αιχμής που έχουν αναγγελθεί από το δημόσιο τομέα. Έτσι, ύστερα από αρκετά χρόνια, το 1983 αναμένεται να πραγματοποιηθεί θετικός ρυθμός άνοδου όχι μόνο στο σύνολο των επενδύσεων πάγιου κεφαλαίου, αλλά και στο άμεσα παραγωγικό τμήμα αυτών.

Τ ρ ί τ ο, οι διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας που προκαλούν το χρόνιο έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών παραμένουν και θα απαιτήσουν αρκετό χρόνο και επίμονες προσπάθειες για να διορθωθούν. Πρέπει να επισημανθεί ότι η χαμηλή παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας γίνεται περισσότερο αισθητή σε περιόδους παγκόσμιας ύφεσης, όταν ο αγώνας για την κατάκτηση των διεθνών αγορών είναι ιδιαίτερα όξυς και δύσκολος. Θα πρέπει επίσης να προστεθεί ότι η ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ επέτρεψε την ανεμπόδιση είσοδο των κοινοτικών προϊόντων στην ελληνική αγορά και έκανε περισσότερο εμφανή τη διαφορά

στήν παραγωγικότητα μεταξύ τῆς Ἑλλάδας καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν τῆς ΕΟΚ, τὰ προϊόντα τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι ἀνταγωνίζονται μὲ ἐπιτυχία τὰ ἑλληνικά προϊόντα στὴν ἐγχώρια ἀγορὰ ἀκόμη καὶ σὲ εἶδη ἀπλῆς τεχνολογίας ὅπως εἶναι τὰ κλωστουφαντουργικά. Ἐξἄλλου, ἡ μεγάλη ἐξάρτηση τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν τῆς χώρας μας ἀπὸ τοὺς ἀθλητικούς πόρους ποὺ εἶναι περισσότερο εὐαίσθητοι, σὲ σύγκριση μὲ τὶς ἐμπορευματικές συναλλαγές, στίς διακυμάνσεις τῆς διεθνούς οικονομίας ἢ καὶ σὲ ἐξωοικονομικούς παράγοντες, ἀποτελεῖ πρόσθετο πρόβλημα ποὺ ἔγινε αἰσθητὸ τὸ 1982 μὲ τὴν κάμψη τῶν βασικῶν κονδυλίων τῶν ἀθλῶν εἰσπράξεων.

Γιὰ τὴ μερικὴ τουλάχιστον θεραπεία τῶν παραπάνω προβλημάτων ἔγιναν προσπάθειες γιὰ αὐξήση τῶν ἐξαγωγῶν στὰ πλαίσια τοῦ συστήματος τῶν προγραμματικῶν συμφωνιῶν. Παράλληλα, ἐπιδιώχθηκε ἡ ἀνταγωνιστικὴ ὑποκατάσταση εἰσαγωγῶν ποὺ σὲ ὀρισμένους κλάδους ἔχουν φτάσει σὲ ἀπαράδεκτα ὑψηλὰ ἐπίπεδα σὲ βάρος τῆς ἐγχώριας παραγωγῆς ποὺ ἔδειξε τάσεις ὑποχώρησης.

Ἡ συναλλαγματικὴ πολιτικὴ ποὺ ἀσκήθηκε τὸ 1982 εἶχε σὰν στόχο τὴ διατήρηση τῆς ἀνταγωνιστικότητας τῶν ἑλληνικῶν προϊόντων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν κατὰ τὸ δυνατό περιορισμὸ τῶν πληθωριστικῶν πιέσεων ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ὑποτίμηση στὸ 1982 τῆς σταθμισμένης συναλλαγματικῆς ἰσοτιμίας τῆς δραχμῆς κατὰ 9,5%, ἐναντι 11,2% τοῦ 1981. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ὑποτίμησης (5 ἀπὸ τὶς 9,5 ποσοστιαίες μονάδες) ὀφείλεται στὴν κατὰ 17,1% ἀνατίμηση τοῦ δολλαρίου, ἐνῶ ἡ συμβολὴ τῆς ὑποτίμησης τῆς δραχμῆς σὲ σχέση μὲ τὰ νομίσματα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Νομισματικοῦ Συστήματος ἦταν 3 περίπου ποσοστιαίες μονάδες.

Στὶς πρώτες μέρες τοῦ 1983 ἡ δραχμὴ ὑποτιμήθηκε κατὰ 15,5% μὲ σκοπὸ τὴν ἐπανάκτηση τοῦ χαμένου, τὰ τελευταῖα χρόνια, ἐδάφους στὴν ἀνταγωνιστικότητα τῶν ἑλληνικῶν προϊόντων στὴν ἐσωτερικὴ καὶ διεθνῆ ἀγορὰ. Παράλληλα πάρθηκαν

βασικά μέτρα, ὥστε οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴ βελτίωση τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν νὰ εἶναι μονιμότερου χαρακτήρα.

Σχετικὰ μὲ τὶς εἰσαγωγές, διαπιστώθηκε ὅτι ὀρισμένοι τομεῖς τῆς ἐγχώριας οικονομικῆς δραστηριότητας ἀντιμετωπίζουν, μετὰ τὴν ἔνταξη τῆς Ἑλλάδας στὴν ΕΟΚ, σοβαρὲς δυσχέρειες ποὺ ὀφείλονται στὸν ἰσχυρότατο ἀνταγωνισμὸ τῶν ἀντίστοιχων κλάδων τῶν κρατῶν-μελῶν τῆς Κοινότητας. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἀποφασίστηκε ἡ λήψη μέτρων, ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τὴ συμφωνία προσχώρησης, γιὰ τὴν προστασία τῶν τομέων αὐτῶν καὶ τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν τὴν ἐπιβολὴ γιὰ τὸ 1983 περιορισμῶν στίς εἰσαγωγές τῶν ἀντίστοιχων προϊόντων.

Ἡ εὐνοϊκὴ ἐπίδραση τῶν μέτρων αὐτῶν στὴν ἀνταγωνιστικότητα τῶν ἑλληνικῶν προϊόντων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν προβλεπόμενη ἀνάκαμψη τῆς διεθνούς οικονομίας καὶ τὴν πτώση τῆς τιμῆς τοῦ πετρελαίου, ἀναμένεται ὅτι θὰ ἔχουν σὰν ἀποτέλεσμα τὴ βελτίωση τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν τῆς χώρας στὸ 1983. Ἐτσι, τὸ ἔλλειμμα τοῦ ἰσοζυγίου τρεχουσῶν συναλλαγῶν προβλέπεται νὰ μειωθεῖ τουλάχιστον κατὰ 300 ἑκατ. δολλάρια.

Τέταρτο, ἀν καὶ τὸ ἐπίπεδο ἀνεργίας παραμένει σημαντικὰ χαμηλότερο ἀπὸ ἄλλες χώρες, ἡ Κυβέρνηση τὸ θεωρεῖ πρόβλημα πρώτης προτεραιότητας, γιὰτὶ ἐκτός τῶν ἄλλων πλήττει τοὺς νέους ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ζητοῦν ἐργασία ἀλλὰ καὶ ἄλλες ὁμάδες ποὺ ἔχουν ἀνάγκη κοινωνικῆς προστασίας. Γιὰ τὴν ἄμεση ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος αὐτοῦ ἡ Κυβέρνηση σχεδιάζει νὰ λάβει μέτρα στὰ πλαίσια ἐνὸς συντονισμένου προγράμματος δημόσιων ἔργων μὲ τὴ συμμετοχὴ τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων, καθὼς καὶ τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἀπασχόλησης Ἐργατικοῦ Δυναμικοῦ ποὺ θὰ ἔχουν ὡς βασικὸ σκοπὸ τὴν ἀπορρόφηση ἀνέργων, ἰδίως νέων καὶ ὁσων ἡ ἀπώλεια τῆς ἐργασίας συνδέεται μὲ τὶς διαρθρωτικὲς μεταβολές ποὺ συνεπάγεται ἡ προσπάθεια ἐξυγίανσης τῆς οικονομίας.

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ 40-41

Κώστα Ν. Χατζηπατέρα

και

Μαρίας Σ. Φαφαλιού

ΚΕΔΡΟΣ: Οκτώβριος 1982, Αθήνα, σελίδες 408

Ἡ ἔκδοση αὐτή, πού κυκλοφορεῖ μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς 42ας ἐπετείου τῆς Μάχης τῆς Ἑλλάδος, ἀποτελεῖ μιὰ σύνθεση αὐθεντικῶν μαρτυριῶν πού ἀποκαλύπτουν μιὰ νέα πτυχή τῆς μεγαλειώδους ἐκείνης ἐποχῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τὸ βιβλίο καλύπτει τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸν τορπιλλισμό τῆς «Ἑλλης» μέχρι τὴν πτώση τῆς Ἀθήνας. Βασίζεται ὄχι στὰ γνωστὰ ἱστορικὰ καὶ στρατιωτικὰ γεγονότα, ἀλλὰ κυρίως σὲ ἀνέκδοτες μαρτυρίες γνωστῶν καὶ ἀγνώστων, γράμματα ἀπὸ τὸ μέτωπο καὶ τὰ μετόπισθεν, ἡμερολόγια πολέμου, ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, σκίτσα, φωτογραφίες, προφορικές ἀναμνήσεις κι ἔρευνα σὲ ἰδιωτικὲς συλλογές, μουσεῖα καὶ βιβλιοθήκες τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Ἀντλώντας ὕλικὸ ἀπὸ τὶς παραπάνω πηγές, ἡ Μ α ρ ί α Σ. Φ α φ α λ ι ο ὺ καὶ ὁ Κ ὠ σ τ α ς Ν. Χ α τ ζ η π α τ ἔ ρ α ς, σὲ συνεργασία, προσπάθησαν νὰ μεταδώσουν αὐτούσια τὴν ἐθνικὴ ἔξαρση καὶ ὁμοψυχία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ χάρη στ' αὐθόρμητα κείμενα καὶ στὰ ντοκουμέντα πού, ἔπειτα ἀπὸ μακρόχρονες προσπάθειες, κατόρθωσαν νὰ συλλέξουν.

Δίχως ἀξιώσεις, τὰ συγκινητικὰ αὐτὰ τεκμήρια μιᾶς ἐποχῆς μεταδίνουν πρὸ εὐγλωττα ἀπὸ ὁποιαδήποτε φιλολογία τὸ νόημα τῆς ἐποποιίας πού ἄλλαξε ἀποφασιστικὰ τὴν ἔκβαση τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου καὶ ἀναζωπύρωσε στὴν ψυχὴ τῶν λαῶν τὴ φλόγα τῆς ἐλευθερίας.

Οἱ «Μαρτυρίες 40-41» πληροῦν ἓνα κενὸ δίνοντας τὴν εὐκαιρία στὸν ἄγνωστο στρατιώτη τοῦ Σαράντα νὰ ξαναζήσει μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες αὐτὲς τὶς στιγμὲς τῆς δόξας καὶ τῆς ὑπέρτατης θυσίας. Σελίδες συγκλονιστικὲς πού δίνουν στὸν «ὐπὲρ πάντων ἀγώνα» μιὰ ἄλλη διάσταση, τὴν καθαρά ἀνθρώπινη, πού εἶναι συχνὰ παραγνωρισμένη. Οἱ «Μαρτυρίες» γράφτηκαν μ' ἓνα καὶ μόνον σκοπὸ : νὰ διασώσουν τὴ μνήμη καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Σαράντα.

Χαρείτε τον τοπο μας

Υ Δ Ρ Α

Ταξιδεψτε φετος στην Ελλαδα

Ελληνικος Οργανισμος Τουρισμου

Αμερικης 2 Αθηνα τηλ.3223111

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»

Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ, Α.Ε.

ΣΟΛΩΝΟΣ 60

ΑΘΗΝΑΙ 135

Τηλ. 36.15.077

«HESTIA» BOOKSTORE

I. D. KOLLAROS & Co. Corp.

60 SOLONOS STR.

ATHENS 135 - GREECE

Tel. 36.15.077

*Ἐπιλογή καὶ παρουσίαση σὲ μιὰ θεματικὴ ταξινόμηση τῶν βιβλίων τοῦ
δεκαπενθημέρου ποὺ εἰσέρχονται στὸ Βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἑστίας*

Ἑλληνικὴ καὶ Ξένη Λογοτεχνία

- ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΑΡΗΣ. Ἐξω ἀπ' τὰ δόντια (Δοκίμια 1937-1975)
Β' ἔκδοσις. «Υψίλον». 8ο, σ. 184. Δρχ. 250
- ΑΛΕΞΙΟΥ ΕΛΛΗΣ. Ἑλληνες Λογοτέχνες. (Δοκίμια). «Καστανιώ-
της». 8ο, σ. 231. » 350
- ΑΜΑΝΤΟ ΖΟΡΖΕ. Γκαμπριέλα. (Κανέλα καὶ γαρύφαλο). Μετ.
Γ. Δ. Ταμβίσκος. «Νέα Σύνορα». 8ο, σ. 267. » 450
- ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΑΡΓΕΝΤΙΝΩΝ ΠΕΖΟΓΡΑΦΩΝ. Εἰσαγωγή -
Ἀνθολόγησις - Μετάφρασις : Γ. Δ. Χουρμουζιάδης. «Υψίλον»
8ο, σ. 315. » 380
- ΑΞΙΩΤΗ ΜΕΛΠΩΣ. Εἰκοστὸς αἰώνας. (Μυθιστόρημα) «Κέδρος».
8ο, σ. 170. » 250
- ΑΠΟΛΛΙΝΑΙΡ ΓΚΥΓΙΩΜ. Ἡ καθιστὴ γυναίκα. Μετ. Λύντια
Στεφάνου. «Ἑρμείας». 8ο, σ. 126. » 270
- ΑΡΑΓΚΟΝ ΛΟΥΪ. Σκλαβιά καὶ Μεγαλεῖο. (Ἀντιστασιακὰ διη-
γήματα). «Δάφνη». 8ο, σ. 87. » 150
- ΒΑΛΕΤΑΣ Γ. Ἡ Γενιά τοῦ '80. (Ὁ νεοελληνικὸς Νατουραλισμὸς
καὶ οἱ ἀρχὲς τῆς Ἡθογραφίας). 8ο, σ. 208. » 400
- ΒΙΑΝ ΜΠΟΡΙΣ. Ἐχουν μαῦρα μεσάνυχτα. Μετ. Ρένα Χατχούτ.
«Γράμματα». 8ο, σ. 125. » 170
- ΒΙΑΝ ΜΠΟΡΙΣ. Ὅλοι οἱ νεκροὶ ἔχουν τὸ ἴδιο δέρμα. Μετ. Γιώρ-
γος Βαφειάδης. «Μπαρμπουνάκης». 8ο, σ. 127. » 180
- ΒΩ ΕΒΕΛΙΝ. Ἐπιστροφή στὸ Μπράιντσχεντ. (Μυθιστόρημα).
Μετ. Μ. Τόλη. «Κάκτος». 8ο, σ. 333. » 300

ΓΙΑΚΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ. Μορφές τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας. (Καλλιγᾶς - Παπαδιαμάντης - Παλαμᾶς - Ξερόπουλος - Παπαντωνίου - Ἑλλη Ἀλεξίου - Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος). «Φιλολογία». 80, σ. 239.	» 350
ΓΚΑΙΤΕ. Βέρθερος. Μετ. Μέμος Παναγιωτόπουλος. «Θεωρία». 80, σ. 154.	» 200
ΓΚΕ·Γ·ΓΕΡΣΤΑΜ ΓΚ. Ἡ δύναμι τῆς Γυναίκας. Μετ. Νότης Παναγιώτου. «Γκοβόστης». 80, σ. 126.	» 150
ΓΚΟΓΚΟΛ ΝΙΚΟΛΑ·Γ· Ὁ καυγᾶς τῶν δύο Ἰβάν. Μετ. Ἑλλη Σκοπετέα. 80, σ. 81.	» 170
ΓΚΟΡΚΙ ΜΑΞΙΜ. Ἱστορίες ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Μετ. Σόφη Κεφάλαι. «Σύγχρονη Ἑποχὴ». 80, σ. 214.	» 300
ΓΚΡΕ·Υ· ΚΑΙΤΗ. Αὐτὴ εἶναι ἡ ζωὴ μου. Ἐπιμέλεια : Γιώργος Χρονᾶς. 80, σ. 174.	» 350
ΔΑΣΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜ. Βιβλιογραφικὰ Σικελιανοῦ (1980-1982). 80, σ. 109.	» 250
ΔΕΛΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΗΣ. Εἰσαγωγὴ στὴ Μεταπολεμικὴ Ἑλληνικὴ Παιδικὴ Λογοτεχνία. «Κέδρος». 80, σ. 199.	» 300
ΔΡΟΣΙΝΗΣ Γ. Σκόρπια φύλλα τῆς ζωῆς μου. Τόμος Β'. (Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων). 80, σ. 262.	» 300

Ἱστορία - Γεωγραφία - Ταξίδια

ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΑΡΑΜΥΘΙΩΝ. (8ο Φεστιβάλ Κ.Ν.Ε. - Ὁδηγητὴ). 80, σ. 205.	» 300
ΑΣΔΡΑΧΑΣ ΣΠΥΡΟΣ Ι. Ζητήματα Ἱστορίας. «Θεμέλιο». 80, σ. 281.	» 400
ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΠΟΣΤ. Ε. Ὁ χαρακτήρας τῶν Ἑλλήνων. (Ἀνιχνεύοντας τὴν ἐθνικὴ μας ταυτότητα). 80, σ. 399. Θεσσαλονίκη.	» 850
ΒΥΣΣΟΥΛΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΓΡ. Ἐνας Ἑλληνας στὴν Κίνα. 80, σ. 311.	» 500
ΓΑΛΛΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. Καύσεις Νεκρῶν, ἀπὸ τὴ Νεολιθικὴ Ἑποχὴ στὴ Θεσσαλία. (Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου. Ἄρ. 30). 80, σ. 256 + πίνακες 32 + σχέδια 2.	» 1.600
ΓΚΟΥΤΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΣ. Μολιστινά. (Ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ χωριὰ τῆς Μολίστας Κονίτσης : Γεναδιὸ - Μεσαριά - Μοναστήρι. 80, σ. 208.	» 500
ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ — ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Ν. Ἀπ' τὴν Ἑποποιῖα τῆς Πίνδου στὴν ἀναγκαστικὴ προσφυγιά. (1940-1982). 80, σ. 256.	» 400
ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΒΑΣΙΛΗΣ Γ. Ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαναστασίου. 80, σ. 112.	» 200

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

- ΔΟΥΑΤΖΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. Οί Ταγματасφαλίτες. (Ντοκουμέντα από τὰ ἀρχεῖα τους). «Τολίδης». 8ο, σ. 288. » 450
- ΖΗΣΗΣ ΚΩΣΤΑΣ. Ἀγραφιώτες καὶ Καρπενησιώτες Ἀγωνιστὲς στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. «Βασιλόπουλος». 8ο, σ. 440. » 650
- Η ΕΞΟΔΟΣ. Μαρτυρίες ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες τῆς Κεντρικῆς καὶ Νότιας Μικρασίας. Τόμος Β'. Εἰσαγωγή - Ἐποπτεία : Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη. «Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν». 8ο, σ. μ' + 541 + χάρτης. » 800
- ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 1983. Ἐταιρεία Ἑπειρωτικῶν Μελετῶν. 8ο, σ. 422. Ἰωάννινα. » 600

Λεξικά

- ΒΑΓΙΑΝΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ. Τρίγλωσσο Λεξικό. Γαλλικὸ - Ἀγγλικὸ - Ἑλληνικὸ. (Γεωπονίας - Δασοπονίας - Κτηνιατρικῆς - Ἀλιείας - Ε.Ο.Κ.). Τόμος Δ' Μ - Ρ. 8ο, σ. 1163-1680. » 900
- ΓΚΙΚΑΣ ΣΩΚΡΑΤΗΣ. Φιλοσοφικὸ Λεξικό. 3η ἐκδοση ἀναθεωρημένη. «Φελέκης». 8ο, σ. 374. » 500
- ΡΩΜΑΣ ΧΡΙΣΤΟΣ Γ. Λεξικὸ Ἀναπτυγμένων Ἐννοιῶν. «Ἐπικαιρότητα». 8ο, σ. 261. » 350
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ Χ. Νέο Λεξικὸ τῆς Δημοτικῆς. Ὀρθογραφικὸ - Ἑρμηνευτικὸ - Ἑτυμολογικὸ. (Μογοτονικὸ). «Σιδέρης». 8ο, σ. 1404. » 600

Ψυχολογία - Φιλοσοφία - Παιδαγωγική

- ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ Α. Κ. Τὸ σήμερα καὶ τὸ αὔριο. «Κέδρος». 8ο, σ. 189. » 250
- ΣΕΡΓΗ ΛΕΝΙΑΣ. Δημιουργικὴ Μουσικὴ Ἀγωγή γιὰ τὰ Παιδιά μας. «Gutenberg». 8ο, σ. 147. » 400
- ΣΜΑΡΑΓΔΑΚΗΣ ΜΙΧ. - ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ - ΣΜΑΡΑΓΔΑΚΗ ΕΥΓ. Γιὰ νὰ γίνει τὸ παιδί σας σωστὸς ἄνθρωπος. «Ὁρόσημο». 8ο, σ. 350. Δεμένο. » 500
- ΣΤΑΥΡΟΥ ΛΑΜΠΡΟΣ Σ. Εἰσαγωγή στὴν Ψυχοπαθολογία τοῦ Νηπίου καὶ τοῦ Παιδιοῦ. 8ο, σ. 393. » 600
- ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ. Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἐταιρεία. «Καρδαμίτσα». 8ο, σ. 366. » 570
- ΧΟΥΡΔΑΚΗ ΜΑΡΙΑ. Οἰκογενειακὴ Ψυχολογία. «Γρηγόρης». 8ο, σ. 364. » 600